

Етнолошка библиотека

Књига 33

Уредник

Мирослав Нишкановић

Рецензенти

Др Иван Ковачевић

Др Милош Миленковић

Уређивачки одбор

Проф. др Мирјана Прошић Дворнић (Northwood University Midland, /SAD/), проф. др Иван Ковачевић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), проф. др Бојан Жикић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), проф. др Душан Дрљача, Београд, проф. др Младен Шукало (Филозофски факултет Универзитета у Бањалуци), др Петко Христов (БАН), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ, Београд).

Драгана Антонијевић

КАРАЂОРЂЕ И МИЛОШ

МИТ И ПОЛИТИКА

**Београд
2007**

Ненаду, Александру и Павлу

Предговор*

У претходној монографији (Антонијевић 2007) настојала сам да осликам време, околности и догађаје који су обележили Српску револуцију. Начињен је детаљан увид у "сцену" српског друштва у првој половини 19. века кроз анализу историографских, економских, социопсихолошких и демографских карактеристика. Испитан је начин на који историјски садржаји подлежу наративизацији и фолклоризацији, односно, како се преобликују у митска, легендарна и анегдотална казивања у усменој народној традицији. Жижну тачку ових разматрања чине вође Српске револуције – вожд Карађорђе и кнез Милош. Као националним јунацима, Спасиоцима и *Очевима нације*, приписана су им снажна значења, претварајући њихове биографије у делотворне митске конструкте који дају печат политичким збивањима и народном схватању сопствене историје. Детаљно су анализирани њихове фолклоризоване биографије и драме

* Књига је настала као резултат рада на научноистраживачком пројекту "Антропологија у двадесетом веку: теоријски и методолошки домети" који финансира Министарство за науку Републике Србије (бр. 147037).

написане о њима, с намером да се истакну и објасне сви они моменти у њиховом животу који су на битан начин допринели митизацији њихових ликова и улога у националној историји.

У овој монографији бавићу се тумачењем митополитичких образаца који су конструисани око ликова вођа Српске револуције. Показаћу шта чини садржај митских и епских слојева у њиховим фолклоризованим биографијама. Битну семантичку разлику између њих чини визија света која се нуди у тим митским конструктима – једна је трагична, друга комичка, са срећним крајем. Ове визије имају шири смисао стога што показују могуће путеве националне судбине. Након тога ће бити размотрен образац политичког мита о Српској револуцији који карактерише дијадична структура, условљена присуством две парадигме – Карађорђеве и Милошеве. Историјска и митска традиција ове две парадигме доживљава и тумачи као међусобно супротстављене, али ћу показати зашто је важно, у смислу националне прошлости и будућности, да их сагледавамо као комплементарне, што оне у суштини и јесу. Тек јединствен поглед на митополитичке узоре које нам пружају Карађорђе и кнез Милош, омогућава нам да историјско искуство сагледамо на целовит начин, без погубних подела и омраза, да увидимо значај такве усаглашене слике.

Завршни део студије показаће како су њихови митополитички обрасци били поново актуализовани у последњој деценији 20. века, подстакнути трагичним догађајима распада бивше заједничке државе. Видећемо да су те парадигме биле делотворне и како су биле реинтерпретиране у складу с тренутним политичким околностима и потребама.

Завештање које су нам вође Српске револуције оставили биће, на крају, још једном сагледано кроз призму историјског искуства српског народа у последња два века његове историје. Покушаћу да замислим и предложим поуке за нови миленијум.

Први део

**МИТОПОЛИТИЧКИ ОБРАСЦИ
О ВОЖДУ, КЊАЗУ И СРПСКОЈ
РЕВОЛУЦИЈИ**

ДВОСТРУКИ КОНТЕКСТ НАЦИОНАЛНИХ ЈУНАКА: ИСТОРИЈА И МИТИЗАЦИЈА

Сматра се¹ да је у европској традицији период од 1750. до 1920. године највише погодовао појављивању националних јунака и *стварању прича о њима*. То је било доба када се у многим научним дисциплинама јавља покушај бољег разумевања и дефинисања хероја и његове личности, када се разврставају варијетети и проналазе претходне инкарнације. То је и време које је код свих европских народа погодовало стварању култа и митологизовању националних јунака који су својим делањем одлучујуће допринели конституисању модерних нација и држава у Европи.

Национални јунаци представљају, да парафразирам Жилбера Дирана, "симболичка сазвежђа", констелације различити-

¹ Средином 90-их година 20. века у Француској је спроведено трогодишње истраживање етнолога и социолога из неколико европских земаља, посвећено изучавању националних хероја и стварању прича о њима. Семинар је резултирао бројним занимљивим радовима објављеним у зборнику *La fabrique des héros*, sous direction de Pierre Centlivres, Daniel Fabre, Françoise Zonabend, Collection Ethnologie de la France, cahier 12, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1998.

тих симбола, мрежу значења чији се крајњи смисао најчешће налази у потврди националног и културног идентитета. Сећање дугог трајања на националне хероје недвосмислено говори о њиховој важности. Стварање националних јунака представља *културну и социјалну конструкцију* која варира спрам историјског периода и политичког контекста. Образац се мењао упоредо с променама друштвено-политичких система, бивајући подложен реинтерпретацијама, реконструкцијама и манипулацијама. У то су, свакако, укључене и одређене политичке стратегије "призивања" националних хероја, чему се прибегава у појединим историјским тренуцима када је потребно потврдити идентитет и ојачати легитимност одређених политичких поступака и одлука.

Мит о хероју

Саге о јунацима широм света поседују одређене заједничке елементе по чему се *митски образац о хероју* може јасно издвојити. Од када је британски антрополог Едвард Тајлор 1871. године указао на тај униформни образац, не престају проучавања и тумачења овог универзалног мита. Поред антропологије, митологије, књижевности и фолклористике, снажан допринос проучавању херојског мита дала је и психоанализа. За Сигмунда Фројда и његове следбенике основно значење овог мита чинила је Едипална криза и траума рођења; за Карла Густава Јунга структуру херојског мита представља иницијација, односно, развојни пут личности. Роберт А. Сегал је у уводном есеју књизи *У потрази за херојем (Introduction: In the Quest of the Hero, 1990)* дао занимљиву опаску: док су Фројд и његови следбеници разматрали херојеву младост и његову борбу да превазиђе адолесцентну кризу,

при чему је том проучавању посебан допринос дао Ото Ранк у чувеној студији *Мит о рођењу хероја* (*The Myth of the Birth of the Hero*, 1909); дотле је Јунгов приступ осветљавао херојев пут зрелости, дакле, његову другу половину живота. Другим речима, *младеначки хероизам је припрема за хероизам зрелости* каже Сегал (Segal 1990:XVII). Ипак, многи митови се не баве целином те приче. У фолклорном стваралаштву ту целовитост херојевог пута најчешће налазимо у тзв. *јуначком типу бајки*, међутим, већина проучавалаца усмене народне традиције своју пажњу је усмерила ка светој и веродостојној причи – ка *миту*.

Оно што нас овде занима јесте *митски образац о хероју*, јединствена структурална потка која се среће у различитим наративним дискурсима о измишљеним и стварним јунацима. Постојеће студије о митовима и легендама о јунацима показују јасну тенденцију да се хероји повинују истом типу; не само што приче из различитих крајева света садрже уобичајени и заједнички репертоар тема о хероју, већ и само формирање легенде изгледа да прати јединствени образац, истиче Орин Клап (Klapp 1949:17). Могуће је издвојити неке улоге и акције типичне за митске и историјске јунаке: подвиг, борба, искушење, потрага, жртвовање; док им улоге могу бити сврстане у типове јунака Победника, Ослободиоца, Мудрог хероја, Потцењеног јунака и Мученика. Појединачни историјски јунаци могу се наћи у једној или више ових типских улога, сматра Клап (Klapp 1949:19).

Универзални образац мита о хероју садржи неколико типичних елемената: херој је увек мушкарац; необичног је или чудесног рођења; краљевског или на неки други начин несвакидашњег порекла; често поседује посебан знак по коме се може идентификовати (мотив *препознавања*); о његовом одгоју брину се страна лица или животиње; има про-

блем са родитељима (једним или оба) који мора да превазиђе и разреши (мотив *оцеубиства*, понекад *инцеста*); принуђен је да се такмичи с братом/браћом да би се доказао и изборио за своја права (мотив *завађене браће*); предстоји му дуг пут потраге и борбе с различитим људским и натприродним бићима (*quest type* или мотив *трагања*), те бројне авантуре кроз које мора да прође пре него што херојски страда или се, пак, докаже и задобије част, славу и положај који му припадају.

Да ли ће се прича завршити превазилажењем родитељске кризе или ће се наставити у сагу о јунаковим даљим потрагама, зависи хоћемо ли имати образац *адолесцентног или зрелог хероја*. У зависности од тога да ли ће херој страдати на крају свог пута или ће му припасти част и слава, могуће је разликовати еп и трагедију од бајки, народних прича и митова са срећним крајем.

Завршетак сваке повести је изванредно важан чинилац наративног дискурса. По њему се разликују књижевни и фолклорни жанрови, али и више од тога, крај нуди особену визију света: *трагичку* или *комичку*.

Руски семиолог Јуриј Лотман истакао је значај завршнице приповести рекавши: "Да ли ће крај бити срећан или тужан сведочи и о самој конструкцији слике света" (Lotman 1976: 286). На истоветан начин је књижевни теоретичар и критичар Нортроп Фрај протумачио митске парадигме и архетипове који се јављају у приповедним делима. За Фраја, средишњи мит приповедне књижевности је *мит трагања* чији је основни смисао и функција остварење склада, целине у којој је унутрашња жеља личности усаглашена са спољашњим околностима; то је свет остварених жеља, визија испуњености и сврховитости. Улога хероја и његове апотеозе налази се у томе да својој зајед-

ници донесе остварење поменуте перспективе коју је Фрај назвао *комичком визијом света*² (Frey 1991:32–33). *Комичка визија* подразумева, дакле, *успешно испуњење циља ка коме је јунак кренуо у своме трагању!* Насупрот томе, налази се *трагичка визија* која трагање јунака види у облику прописаног циклуса, где је свака победа само привремена, а јунак заробљен унутар цикличне шеме која његове напоре чини трагичним и судбински узалудним. Свака комичка структура у себи садржи клицу могуће трагедије коју успе да превазиђе, али обрнути редослед скоро да није могућан, каже Фрај, истичући да и хришћанство види трагедију само као епизоду унутар целине Божанске комедије, тј. шире теме Ускрснућа (Frey 1973: 215).

Амерички митолог Џозеф Кембел је на сличан начин разматрао улогу јединственог митског обрасца у трагедијама и комедијама, дошавши до закључка да је модерна западна цивилизација пропустила да разуме оно што је антички свет знао: да комедија, или боље речено – комичка визија света, садржи дубље увиде и истине, да је њено откриће далеко свеобухватније од оног које нуди трагедија. Срећан крај представља трансценденцију универзалне трагедије човека као смртног бића везаног за форму и материју, стога комичка визија нуди непобедиву радост живљења, каже Кембел. Трагедија и комедија представљају два пола точка судбине – узлазни и силазни, и заједно чине мономит о целини живота (Campbell 1973:28).

Општи комички или трагички контекст одређује, стога, тумачење симбола и сваког појединачног фрагмента значе-

² Појам "комичко" не треба помешати с "комичним", дакле, нечим смешним или забавним. "Комичко" је ствар структуре, "комично" – ствар жанра.

ња унутар целине саге о хероју, открива нам, такође, тип јунака и визију света коју он нуди заједници због које је и кренуо у борбу и трагање.

Типови јунака

Због чињенице да постоји више врста јунака и да се митологизовани национални хероји могу срести на лествици од свеца преко ратника и борца за слободу, оснивача династије, државотворца до законодавца, предложени су и њихови различити варијетети. Осврнућу се на поделе и објашњења које су дали Нортроп Фрај, Цветан Тодоров, Раул Жирарде, Бери Шварц и Марина Ворнер. Упознавање са поделами и варијететима олакшаће нам каснију анализу јунака наше приче, будући да ћемо их срести у различитим модалитетима унутар јединствене *херојске парадигме*.

1. Једну од најпознатијих класификација по *типу јунака* у књижевним делима дао је Нортроп Фрај (Freу 1973:33–35). Критеријум разврставања изведен је на основу јунакових делатних моћи у средини која га окружује:

а) прави *митски херој* бори се с натприродним бићима, он је и сам полубог – потпуно је или делимично натприродног порекла, поседује чудесне способности, дела у оностраним просторима. Будући да је овакав јунак, по врсти, изнад осталих људи и њихове природне околине, сага о њему јесте – *мит*.

б) ако је по степену различит од осталих људских бића, дакле, ако је и сам човек али се креће у фантастичном простору у коме не важе природни закони и има способност да чини чуда, онда је реч о *хероју бајки, легенди и народних прича*.

в) ако је изнад осталих људи, али не и изнад њихове природне околине, ако поседује снагу, храброст, мудрост и издржљивост већу од других, ако су његова осећања снажнија и судбоноснија због чега се његова борба често завршава страдањем, онда је реч о *епском и трагичном јунаку*.

г) ако није изнад других људи и њихове средине, јунак је онда један од нас, поседује обележја која уобичајено срећемо и често представља оличење своје епохе, времена и друштва у којем живи и тада је реч о типичном *реалистичном јунаку*.

д) ако је испод просечних интелектуалних и духовних способности других људи, онда је реч о *јунаку ироничне књижевности*.

У приповедној књижевности постоји још једна, начелна дистинкција између хероја: уколико је *херој интегрисан у заједницу* реч је о комичкој структури, уколико је *изолован и усамљен*, онда се срећемо са трагичком структуром приче.

2. Цветан Тодоров разликује четири основна типа хероја. Тип *Ахила* настоји да по сваку цену достигне изврност као унутрашњи критеријум, стога често бира кратак живот али славну смрт. *Хектор* представља тип хероја који се труди не само да достигне ту унутрашњу изврност већ и да служи спољнем свету: отаџбини, краљу, нацији. Оваква херојска традиција наставила се до краја 20. века као идеал "умирања за отаџбину". Тип *Сократа* оваплоћује духовну снагу, то је херојска мудрост која припада свецима, верским јунацима и мудрим владарима. Коначно, тип *Одисеја*, за разлику од Ахила који бира између славне смрти и дугог живота, илуструје могућност да се сачувају предности оба: достигао је славу као јунак, али је сачувао живот и мирно остарио међу својима (Todorov 1991:54–56).

3. Раул Жирарде, анализирајући различите политичке митове, издваја мит о Спасиоцу који је аналоган теми националног хероја. Попут Тодорова, и он уочава четири основна варијетета. Први је модел *Синсинатуса*, остарелог човека који се у претходном раздобљу истакао великим делима, а потом се часно повукао. Заједница је у кризи и позива га, будући да је овенчан славом и угледом, да се врати и стане на чело државе. Жртвујући свој лични мир, тип Синсинатуса преузима на себе дужност да умири, заштити и поново успостави ред и поредак. Њему је као тип супротстављен јунак жељан славе, којег носи освајачка смелост, покретљивост и необузданост: То је архетип *Александра Македонског* који не носи жезло да дели правду већ мач којим осваја, покорава и ослобађа. Трећи модел је оличен у мудрог законодавцу *Солону* чији најопштији израз налазимо у галерији ликовна "Очева нација". Најзад, четврти је тип верског проповедника и вође, *Мојсија*, надахнутог и профетског тумача историје свога народа, хероја који пре свега дела Речју (Žirarde 2000:83–90).

4. По типологији коју предлаже Бери Шварц, јунаци се могу поделити у две категорије које се разликују по основној структури идеолошког моделовања. *Еписки јунаци* "подсећају људе на њихове идеале пре него на актуелне поступке и емоције. Несвакидашњи таленти и врлине еписких јунака, њихове аспирације да промене свет могу створити између њих и обичних људи непремостиве баријере, стога их страхопоштовање које изазивају држи на удаљености. Национални идоли су увек осмишљени у еписким пропорцијама", каже Шварц. На супрот њима, *фолклорни јунаци* "симболизују опште тенденције свог друштва. У говору, поступцима и невољама фолклорних јунака народ види себе. Они су додирљиви, лако их

је имитирати, евоцирају успомене које постају главне у њиховом популарном идентитету" (Schwartz 1990: 98).

5. Марина Ворнер, говорећи о модерној митологији, истиче да је наративно богатство старих парадигми херојског мита у приличној мери заборављено: технолошки софистицирани, изгледа да смо постали митолошки наивни, каже она. *Модерна доба је донело промену у концепцији хероизма*, поједностављујући и упрошћујући парадигму. Ворнерова упозорава да смо из грчких митова и епова углавном запамтили и преузели *модел ратника бруталне снаге*. Савремена масовна култура преплављена је ликовима снагатора и агресивних јунака који уместо памети користе набилдоване мишиће и оружје: Terminator, Action Man, Robocop, Rambo, јунаци вестерна и свакојаких далекоисточних борилачких вештина, видео и компјутерских игрица заснованих на анимацији ратова, борби, уличних туча, и другог. Њихов узор Ворнерова налази у типу јунака попут Ахила, Херакла, Јасона, Ореста или јапанских самураја, истичући да су они ипак били јунаци једног давно прохујалог времена ратничко-пасторалних, архаичних друштава. Чињеница да грчки митови о таквим јунацима *не говоре као о узорном моделу понашања*, већ као о *трагичним упозорењима*, јесте важан детаљ који смо, по Ворнеровој, у међувремену заборавили.

Међутим, постоји и *другачији модел мушког хероја* који је савремена западна култура потценила, а који се налази у фолклору и митовима широм света. То је *тип јунака бајке или тип Одисеја* који Марина Ворнер позитивно истиче, јунака који је развио другачије вештине и способности. Он преживљава захваљујући својој памети, сналажљивости, разборитости и смислу за хумор. Такав јунак се не налази опеван у еповима и трагедијама, већ у оним митовима који нам

пружају наду да је могућ и другачији свет, који нам нуди обећање срећног завршетка и могућност промене. На жалост, каже ауторка, данашњи дечаци се углавном не васпитавају да буду вербално и ментално агилни, да буду духовити, разборити и сналажљиви; скоро да се такав одгој сматра непожељним. То је та промена у поимању хероизма која је, очигледно, своју кулминацију достигла у имагинарним структурама 20. века. Оштроумна интелигенција, вербална спретност и духовна гипкост узмакле су пред агресивношћу неразмисљивијих снагатора, али мит не би био то што јесте да не пружа могућност реинтерпретације (Warner 1994:17-31).

Стварне историјске личности, које су достигле славу националног хероја, у току свог живота обично оваплоте два или више ових модалитета. Наведени типови јунака представљају оно што и њихови аутори истичу – *архетипове*, симболичне манифестације херојских врлина и карактера. Они нам служе да лакше идентификујемо тип јунака и да, разумевши његову основну природу, боље схватимо ток историјских околности у којима је делао, специфичне потребе које је заједница имала у тренутку његовог појављивања, тип националног и културног идентитета који је изграђен око његове личности као симбола, те значење оне културне традиције у коју је накнадно уклопљен процесом митизације.

Својства националних јунака

У одређивању појма националног хероја битна су три елемента:

- а) *историјска околност у којој се јавља*
- б) *херојски карактер и*
- в) *својство националног симбола*

Размотримо прво питање *околности*. Није свака историјска ситуација погодна за појаву националног хероја. Као погодне показале су се екстремне, преломне, кризне ситуације као што су ратови и револуције, буне и устанци. Ритам рађања и формирања нација и утемељивање држава одговарајући је ритму појављивања националних јунака. У мирним временима, када се прагматично политичко деловање намеће као историјска нужност, не ничу национални хероји. Цветан Тодоров је на ту тему дао сјајну опаску: "Прагматични духови који траже да се прилагоде реалним околностима, слаба су грађа за наративну уметност!" (Todorov 1991:20).³

Херој најчешће интервенише у контексту у којем се један народ/нација налази супротстављен неком другом народу. То су, како каже Жан-Пјер Албер, увек трагични контексти који призивају јуначке подвиге и гестове: "Ако неки народ има потребу за херојима то је зато што се налази у критичној ситуацији и нема, на лествици целог друштва, потребне моралне ресурсе да поправи ситуацију. Само у таквим условима могуће је да изузетне личности преузму на себе колективну судбину, по цену жртве." (Albert 1998:16).

Национални хероји су по правилу *историјске личности, људи од акције* који су својим деловањем задужили неку заједницу. Када јунак ступи на сцену суочава се са основним моралним захтевом – да превазиђе сопствени интерес у корист заједничког добра! Зато их је најлакше идентификовати међу мученицима, победницима, оснивачима династија или држава. Ен Ериксен сматра да је сам пројекат конструкције нације или државе херојски подухват, стога је херој "човек који чини изузетне ствари", особа која је маскулар-

³ Овој мисли би се ваљало вратити у разматрању кнеза Милоша и одсуства епског величања његове владавине.

на, личност која инкарнира такмичарско стање духа, мужевни принцип и особине које су највише вредноване у оквиру датог друштва (Eriksen 1998:149–151).⁴ Ако се ово ме дода и социјална димензија, уколико је херој по свом пореклу обичан човек из народа и потиче из нижих друштвених слојева, тим је већи његов успех и слава, његов продор ка врху националног поштовања.

Принципи акције, такмичења и маскулинитета воде нас ка основном својству националног јунака – то је његов *хероизам*. Акт храбрости је најочигледнија манифестација хероизма, али "хероизам не подразумева само појмове успеха или способности, већ и учешћа у високим вредностима" истиче Жан-Пјер Албер (Albert 1998:13). Национални херој је *спреман да се жртвује* за високе вредности у које верује, за *идеал* – нацију, државу, религију. Заправо, како сматра Цветан Тодоров, више од самог објекта идеализације, хероја привлаче квалитети које тај идеал поседује – жеља за слободом, независношћу, национални понос, нека морална или политичка вредност (Todorov 1991:13,15). Једна од суштинских особина хероизма јесте изванредан презир према животу, или боље речено, *за хероја смрт има већу цену од живота*. У склопу система који је оријентисан ка смрти пре него ка животу, налази се свет националних хероја који се, како Цветан Тодоров констатује, састоји само од супротних термина: ми и они, пријатељи и непријатељи, храброст и кукавичлук, јунак и издајица (исти, 19).

⁴ Управо због маскуларног принципа који управља херојским делима и самом том личношћу, Ен Ериксен се позабавила интересантним питањем: каква је позиција и карактеристика хероина, односно, жена које су кроз историју несумњиво показале способност за херојски подухват и које су делале у том правцу.

У вези с херојем увек постоји, дакле, нека жртвена прича. Патња, мучеништво, жртвовање, храброст, смрт – чине симболичку констелацију у коју је уклопљен лик националног јунака. Другим речима, механизам који осигурава идентификацију нације и њених јунака јесте управо *жртва*. Међутим, жртвовање на које се херој добровољно одлучио не налази се толико у самој чињеници његове мученичке смрти (до које, уосталом, не мора ни да дође), већ у спремности да се прихвати такав ризик за добробит заједнице! У том смислу, истиче Албер, "херој постаје *пример за углед*, а његов поступак симболично ствара заједницу за коју се жртвовао. Национални хероји су драматични извршиоци националне повести, а ова пак постоји конкретно само кроз њих и њихове акције" (Albert 1998: 21).

Овим разматрањем стижемо и до трећег суштинског својства – до *карактера националног симбола* као битне компоненте хероја. Доминик Брајен даје добру дефиницију: "Херој је пре свега симбол за неку заједницу и значајан је стога што даје пример за понашање индивида унутар одређене групе. Обично се сматра да су хероји бранитељи неке територије или неких посебних вредности битних за ту заједницу. Херој је личност чија се дела и жртве временом претачу у приче, идеале и аспирације неке друштвене групе. Хероји су симболи који заузимају своје место у констелацији с другим значајцима, а заједно формирају оно што се назива етничка традиција и културни, етнички и национални идентитет" (Вуан 1998:34–35). Херој је, дакле, тај који структурише највише националне и културне вредности те зато служи као *модел за идентификацију*. Будући да су културни и национални идентитети политичке природе у чијем се средишту налазе односи моћи, и херој бива укључен у различите политичке стратегије (исти, 45). По мом мишљењу, херој може бити *двостру-*

ко укључен у политичке стратегије и изградњу идентитета: први пут када сам учествује и гради свој утицај, позиције и моћ користећи углед који је стекао; други пут када га потонје политичке и друштвене елите користе као моћан симбол у политичке сврхе.

* * *

"Без приче која слави хероја он не постоји" закључује Тодоров (Тodorov 1991:53). Сваки национални јунак смештен је, тако, у *двоструки контекст: реалне историјске ситуације* у којој је живео и делао, и с друге стране у *контекст приповедања о њему, фолклоризације и митизације*, понекад и *култа*. Сваки херој структурира одређену визију света, и зато је тумачење поруке коју носи од пресудног значаја за заједницу. Да ли је та визија трагичка или комичка, зависиће слика коју друштво ствара о својој националној судбини.

АНАЛИЗА МИТОПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ О КАРАЂОРЂУ

Структура Карађорђево историографске и легендарне биографије почива на *митском образцу о хероју*. Тај образац је вишеслојан, па се повест о Карађорђу може поделити, начелно, на три значењска нивоа: на анализе Вождове *митске, епске и трагичне биографије*.

Прву половину Карађорђевог живота могуће је разматрати кроз *мит о рођењу хероја*, и тај први слој приче садржи највише митологизованих елемената. Следећа фаза Карађорђевог живота једнака је оној фази херојске авантуре у којој је јунак подвргнут борбама и искушењима. Ради се о *епском* делу приче, нивоу у коме се Карађорђе као Вожд идентификује с одређеним типом јунака Спасиоца. Након тога долази трећи ниво значења у који је уклопљен његов лик – то је дискурс *трагедије* и *мит о Паду* који се манифестују унутар ширег *цикличног мита*. Тако се, уједно, показује крајњи интегришући контекст митске парадигме о Карађорђу – *трагичка визија света* коју овај српски национални херој оваплоћује.

Кратка рекапитулација еписко-митске повести о Карађорђу

1. Његову појаву у српском народу најавио је пророк.
2. Чудесно рођење: родио се испод дрвета, ноћу, око првих петлова, било је велико невреме, на небу су се видела нека знамења. Турчин који се у Карађорђевој кући те ноћи затекао, пророковао је да се родио – велики човек!
3. У детињству је био највећи, најснажнији, највештији; већ тада је волео да у игри командује и господари другом децом.
4. Као младић је био снажан, волео да се такмичи и рве. Свакога би надјачао и надиграо.
5. Као младић убио је неколико Турака, већ тада се видело да је прек и љут. "То је ала, то је хајдук, то ће нама досадити" говорили су Турци. Тада су га већ назвали "Црни".
6. Сањао је пророчки сан да му је додељена мисија ослобођења српског народа.
7. Оженио се отмицом девојке.
8. Убио оца бежећи из Србије (на подстицај мајке).
9. За време Кочине крајине био фрајкор који се већ тада прочуо по великом јунаштву и код Срба и код Турака.
10. Био је хајдучки харамбаша, познат као страшан и суров. Остао сакат у руку хајдукујући. На образу имао ожиљак од сабље.
11. Као одрастао човек тукао се с Турцима кавгацијама, и све их је пребио.
12. Волео да попије, у пијанству се није контролисао.
13. Скромно и просто се одевао и живео.
14. Био вредан сељак, толико радан да га у послу нико није могао престићи ни сустићи.
15. И пре устанка био познат као строг, намргођен, суров, прек, љут и нагао човек. Неки кажу и добродушан и

праведан. Био је брз као муња и оштар као бритка сабља. Један Турчин је за њега рекао да је као "ветар у планини" па га нико не може ухватити.

16. Учествовао у припремама за устанак.

17. Изабран за вођу устанка баш зато што је прек и љут.

18. Дижући устанак рекао да "Србин треба да скине јарам који од Косова вуче", после проглашен за страшног "косовског осветника". Многи су у њему видели наследника светорodne лозе Немањића. Карађорђе се наслањао на традицију и култ Стевана Првовенчаног (Свети Краљ).

19. Његова одважност распалила је узбуњени дух народни; његов позив за 18. устанак пролетео је као муња кроз српска села!

20. У току устанка свугде је тукао и убијао Турке гоњен страшном мржњом и осветом! "У крви сам видео ове земље спас, из крви сам чекао слободу!"

21. Допустио да у Београду и Сјеници Турци буду убијени на превару, мимо договора о предаји, а да се њихове жене покрсте. Ипак, Срби су га, упркос томе, сматрали "витешким борцем".

22. Терао на силу Србе у устанак.

23. Тукао и убијао и своје саборце и старешине. Убио брата у току устанка.

24. Сви су га се бојали, и Срби и Турци. Веровало се да га неће метак, а такође "када неког Ђорђе кроз пушку погледа", тај више не живи, тако је добар стрелац био.

25. Храбрио је своју војску, поштовали су га војници. Кад он викне или нешто каже, сви без поговора иду за њим и слушају га.

26. О њему се певало и причало као о аловитом човеку, као о змају, о див-јунаку, сину и побратиму горских вила, као орао лети; поносит је као ждрал. Уопште, близак је

натприродним бићима, силама и просторима, зато је другачији од свих и нико не може да му проникне у праве намере.

27. Изједначавали га с Краљевићем Марком, и доводили у везу с другим српским јуначким прецима.

28. Свугде га је било у устанку, изникао би и појавио се ниокакле и ниоткуда.

29. Волео да се бори прса у прса. Бивао у најтежим биткама у првим редовима.

30. Био добар стратег и војсковођа.

31. Имао печат и заставу Србије и Трибалије.

32. Наметнуо се војводама као Господар.

33. Више пута одбио дипломатске понуде Турака за мир.

34. Желео свесрпско ослобођење и уједињење. Желео да обнови Душаново царство. Нудио Црногорцима и Херцеговцима уједињење и заједничку борбу против Турака.

35. Проглашен "Избавитељем Србије и њеног часног крста", "Оцем Србије".

36. Био немилосрдан према издајницима и кукавицама.

37. Био несигуран и поводљив у дипломатским и политичким одлукама.

38. Пред пропаст Србије се разболео и душевно сломио. Пронео се глас да је умро. Нигде га није било на ратишту. Такође се пронео глас у народу да шкрипи кивот Светог Краља, сигуран знак да ће Србија пропасти.

39. Тајно се договарао с руским агентом Недобом о бекству из Србије у Русију.

40. Тајно побегао из Србије иако је војницима наредио даљу борбу.

41. Плакао због бекства, горко се кајао. Сматрао да је преварен.

42. У Русији га мучила носталгија.

43. У Русији се договорио с тајним грчким друштвом Хетерија о поновном подизању свебалканског устанка, при чему је Србија требало прва да се побуни. Био поласкан понудом да буде предводник свеопштем устанку.

44. На наговор Хетериста, решен да обнови рат, изненада се и тајно вратио у Србију (прерушен, ноћу, преко реке).

45. Није разумео или није хтео да разуме тешко стање у Србији 1817. године.

46. Убијен да не би подизао нови устанак – одсечена му глава. Сахрањен испод дрвета на трлу где се крио.

47. Тело му се "посветило", народ је веровао да његово тело лечи болесне па су спавали на његовом гробу. Када су га после три године откопали, тело му је било цело, нераспаднуто! Сунце се помрачило оне године када је убијен; нека баба пророковала његову смрт – "деца ће убити свога родитеља"!

48. Тело му је три пута сахрањивано и преношено. Трећи пут је из ведра неба грунула страшна олуја.

49. Најтежи тренуци Карађорђевог живота су, по мишљењу Радоша Љушића, били: оцеубиство (1786), братоубиство (1806) и бег из Србије (1813) (Љушић 1993:30).

Митски слојеви у повести о Карађорђу: хтонски јунак

Митски фрагменти у предању о Карађорђу односе се на епизоде његовог *рођења, мисије Спасиоца која му је божијим провиђењем додељена, необичног детињства, оцеубиства, братоубиства* и *донекле смрти*. Карађорђево митски лик се делимично уклапа у шему *мита о рођењу хероја* коју је анализирао Ото Ранк. Непотпуност обрасца потиче најпре

отуда што овде није реч о божанском већ о епском, људском јунаку, и друго, што у српској традицији не постоји развијени облик класичног мита о хероју. Ипак, чињеница да се елементи те митске повести налазе у легендарној Карађорђевој биографији, указују нам да је први слој значења који треба анализирати прича о хероју који пролази прву половину свог живота: одрастања и превазилажења родитељске кризе што ће омогућити јунаку да се докаже као будући Спаситељ.

У историографској биографији то је прича о Карађорђу од његовог рођења до почетка Првог устанка.

* * *

Карађорђеву будућу улогу Спасиоца најавио је пророк, назвавши га *царем у опанцима*. Реч је о познатом месијанском пророчанству старца Стања Шћекића из Васојевића. Пророчанство се, додуше, може приписати било којем националном јунаку, али чињеница је да се кључни елементи предсказања најбоље уклапају баш уз лик Карађорђа.

Иако није био "цар", Карађорђе је био неоспорни вођа Србије, а његово вазда скромно одевање у гуњ и чувене опанке у којима је пешачио, борио се и крстарио Шумадијом, постало је легендарно. "Црни човек" који ће доћи из области око Лима јесте "Црни Ђорђе" чија породица води порекло из Васојевића. Његови војни успеси у току Првог устанка недвосмислена су потврда речи да ће "много српскога народа ослободити од Турака". Посебно је занимљив фрагмент предсказања који говори о односима Срба и Црногораца, а који одговара историјској збиљи. У априлу 1806. године Вожд и Совјет су се писмом обратили црногорском митрополиту Петру I Петровићу ("брадати човјек с мора") с молбом да се придружи српском устанку, предлажући савез и касније

уједињење. Међутим, црногорски митрополит, иако је хвалио витешки дух српских бораца, одбио је савез и помоћ, саветујући Карађорђу да са војском остане у границама пашалука. Ова епизода поклапа се с пророковим речима: "доћи ће и до нас, и желеће се састати с једним брадатим човјеком од мора, а док се они могу састати дотле ће многе несреће бити". Догађаји су показали да се ова пропуштена прилика за дуги низ деценија неће поновити. У току 1809. године Карађорђе је опет покушао да оствари свој наум и стигао је до саме границе с Црном Гором, али су га догађаји омели у даљем напредовању: "ми ћемо се Васојевићи надати да цар у опанцима и нас ослободи, али ће се он убрзо вратити и нас неће ослободити" пророковао је Стањ Шћекић.

Мада само пророчанство боље говори о стању духа оновременог српског народа склоног чудесним и мистичним појавама,¹ занимљиво је ипак подударење пророкових речи с неким стварним догађајима који ће уследити више од пола века касније.

Карађорђе се *родио* после поноћи под необичним небеским знацима – светлост је изненада обасјала небо, кажу мемоаристи. У часу његовог рођења, по предању, отац није био присутан – то је чест мотив у миту о хероју који наговештава будуће сукобе јунака и његовог оца. Међутим, био је присутан један други лик: Турчин спахија, путник-намерник, *случајни гост који се склонио од олује* и који је пророчки *предсказао* детету *славну будућност*. У овој епизоди се јавља по-

¹ Јован Цвијић је, пишући о динарском менталитету, луцидно уочио значај пророка и предсказања којима се у српском народу необично верује, чак дотле да се неке важне историјске и политичке одлуке доносе не према рационалном суду већ према мистичној логици и вери у пророчанства (Цвијић 1991:346-347).

знати религијски мотив. Тај *путник-намерник* из Вождовог легендарног рођења јесте, заправо, Усуд или сам "старински српски бог мртвих који се прерушен у госта пројављује у непогоди" каже Чајкановић (Чајкановић 1973: 423). *Олуја и невреме* традиционално представљају еманацију божанског које се испољава било као његов бес, било као креативна моћ и слава. У бури и олуји започињу и нестају историјске епохе.

Карађорђе, с којим је за српски народ започело доба националног ослобођења, родио се за време непогоде, *обележен*, по легенди, *као изузетан од самог бога* – епифанијом кроз олују, небеска знамења и у лику Турчина путника-намерника који зна да тумачи снове и предсказања. Он се, вели даље предање, родио *обележен* – са знаком месеца на плећима или са "крилцима под пазухом" због чега се у народу веровало да је *аловит*. Обележеност је важна карактеристика многих митских хероја, то је знак њихове изузетности али и начин да се јунак препозна када за то дође време. Коначно, родио се под липом, а то дрво није ништа друго до – *дрво живота*, свето место које емитује снажну енергију, моћан симбол који повезује подземни, хтонски свет предака са средњим светом људи и са небеским светом богова и хероја.

Наредни низ слика такође открива митски слој у повести о Карађорђу. То је његово *необично детињство*: као дете је био најснажнији, највећи, највиши, највештији, спреман да заповеда другој деци, волео је да се туче и рве и свакога би пребио и надјачао. Као младић, голорук је, каже прича, убио Турчина и од тада је, па до краја живота, за њих представљао страх и трепет, тукући се с њима и убијајући их где год је стигао! Отуда је и стекао *хтонски надимак "Црни"*, адекватан непријатељу кога је српска традиција приказала као само оличење "митске аждаје и зла".

Овај фрагмент предања упућује нас на једног славног хероја: то је *Херакле* – јунак који представља парадигму борбене снаге! Истицање Карађорђеове изванредне физичке снаге и величине, као и низ слика о надметањима с Турцима – у бацању камена с рамена, у гађању у мету, његове туче које су се све завршиле поразно по противнике – "пребијањем ребара да су мало живи кући отишли", хладнокрвно касапљење и комадање њихових тела, подсећа на чувена Хераклова дела у којима херој снагом својих мишица и батином која му је заштитни знак излази као победник из сваковрсних искушења. *Мегданција* – то је прави епитет који одсликава природу Херакла, али и Карађорђа и сличних жестоких момака који су постали узор јунаштва.

Овакав јунак – снажан, жесток и борбен, обично у младости лута у потрази за авантурама пре него што ће се оженити. Карађорђе једно време служи Вазли-башу, заједно крстаре Шумадијом, нападају Турке јабанлије и друге путнике, отимају им благо и оружје, понекад их и убију. Вазлија је био задовољан неустрашивошћу и верношћу свога слугенајамника, а Карађорђе – својим привременим господарем који је његову преку и насилну ћуд умео да награди. Одслуживши, као и сви митски хероји, свој дуг младости проведен у бурним договорштинама, Карађорђе реши да се жени. То је претпоследња степеница у развојном путу адолесцентног хероја. Међутим, наш јунак, несаломиве воље и преке ћуди, *жени се* на скоро једини могући начин који је њему прихватљив – *отмицом девојке* када буде одбијен као неприличан младожења.

Најзначајнији моменат класичног мита о хероју, у дословном смислу, јесте његов успон из маргиналног статуса на краљевски трон; али на нивоу симболичног и несвесног "херој је хероичан не зато што се усудио да се вине на трон

већ зато што се усудио да убије свог оца" истакао је Роберт Сегал (Segal 1990: xiii).

Оцеубиство, стварно или симболично, има важну психолошко-социјалну димензију. Сигмунд Фројд, Ото Ранк и њихови следбеници су иза честог мотива оцеубиства у митовима видели фрустрацију због Едипалног комплекса. Лично се не бих упуштала у психоаналитичка тумачења, а сама тема ми се чини структурално важнија у социо-културном смислу. Антрополог Едмунд Лич је то сасвим јасно формулисао: "Континуитет друштва кроз смрт и поновно рађање укључује замену. Синови замењују очеве; кћери замењују мајке" (Leach i i Аусок 1988:75). Митско-епски јунак обично и започиње своју каријеру у опозицији према старијој генерацији. По Ото Ранку, то је *тип побуњеника, револуционара, анархисте*. "Сваки револуционар је у основи непослушан син, побуњеник против оца" каже Ранк, истичући паралеле у биографијама познатих револуционара, анархиста и криминалаца с породичном романсом митског хероја (Rank 1990:77). Међу најстаријим митовима налазимо овај мотив: хронологија грчких богова започиње уклањањем очева, најпре Урана, потом Кроноса.

Фасцинира подударност Карађорђевог животне биографије с овим архетипским мотивом. Одиста, Карађорђе је најпре убио оца пре него што се прославио као велики херој. Убио га је управо из оног разлога који стоји у митској структури социо-културног поретка: зато што отац није хтео да се одупре турској власти, покоран ауторитету и господарима био је спреман да изда породицу, због чега је дошао у сукоб са сином који је већ загазио на стазу отпора. "У трагичном сукобу између оца и сина осећа се раскид између два поколења, Петровог – поданичког, неспремног за већа

прегнућа, и Ђорђевог, спремног на кидане старих односа" констатује Љушић (Љушић 1993:31).

У тој епизоди, Карађорђева мајка је одиграла важну, можда чак пресудну улогу заклевши сина да убије оца. За психоаналитичко тумачење имамо савршену сцену Едипалног комплекса: мајка и син против оца! Сагласна сам, међутим, с мишљењем Рене Жирара да би требало одустати од термина *Едипов комплекс* "јер је он неисцрпан извор грешака и неспоразума. Стварне појаве које психоанализа везује за овај комплекс треба изнова груписати око конфликтног *подражавања*, јер ће исте те појаве онда моћи да се укључе у дијахрону шему и историјски ситуирају" сматра Жирар (Žigar 1990:198).

Карађорђе подражава оца: можда му је некада и био узор, сада му је препрека. То је тзв. *double bind* у миметичким темама. Докле год је отац неприкосновени ауторитет, он служи као недодирљиви и далеки узор; оног момента када се његова моћ умањи и он се приближи сину у својим односима отац постаје препрека, и тада наступа тренутак *укидања разлика*. Смена друштвеног уређења извршена је у Карађорђевом животу најпре сменом генерација – након што је убио оца као препреку, легитимисао се и сам као оличење ауторитета и као будући старешина породице и нације у промењеним животним околностима. Тако смо добили могућност да Карађорђеву Едипалну кризу историјски ситуирамо унутар породичног и социјалног контекста.

Али, ово је опасан тренутак за хероја. Ако успе да избегне замку инцеста на симболичној равни, тешко да може да избегне опасност успостављања узајамног насиља у друштву. Иста је погубна ствар за поредак у друштву као и за поредак у породици убити оца, каже Жирар. "Када узајамно насиље успе да обухвати чак и однос између оца и сина, онда више ништа не остаје изван његовог поља" (Žigar 1990:84).

То се десило и Карађорђу. Након оцеубиства ништа више није могло да заустави његов "праведан гнев" који се обрушавао на све оне који су се нашли на путу његове правде и права, све до самога брата којег је убио у току устанка!

Мотив *завађене браће* и *братоубиства* је још једна митска тема која у суштини говори о насиљу које проистиче из укидања разлика. Позиције оца и брата у митовима могу бити међузамењливе: неки пут је довољно савладати само једног од њих, а понекад је херој принуђен да савлада обојицу да би својој моћи и праву пробио пут. У митовима нико тако често не долази у сукоб као браћа, а сукоб се обично разрешава братоубиством. Ни живот није поштеђен учесталости братског конфликта. Проблем с оцеубиством и братоубиством као тешким друштвеним преступима почива у чињеници да они говоре о томе колико је узајамно насиље прожело неку заједницу.

Уочавамо одсуство *теме осуде*.² Чињеница да се нико, у то време, није усудио да Карађорђа оптужи за те злочине открива нам културолошку димензију његових поступака. Догађаји су схваћени као преступ који је, у склопу религијског и митског мишљења, на изванредан начин прихватљив: реч је заправо о *приношењу жртве*, а не злочину; о "*божанској правди*" коју јунак спроводи у име заједнице.

² У праву је био Вук који је рекао да су сви потоњи покушаји да се прикрије чин оцеубиства "више срамотили" Карађорђа него што су га оправдали. Сам Карађорђе, уосталом, није крио да је оца убио из пушке. Ови злочини биће касније осуђени од стране јавности, али тек после 1813. године. Тада и Карађорђеви пријатељ архимандрит Глигорије Радојичић у писму митрополиту Стратимировићу, после пропасти Првог устанка, пише: "он је свога оца убио, брата обесио" (Љушић 1993:32).

"Оца је жртвовао отечеству, а брата правди!" написао је Баталака.

Мада у манастиру Благовештење тражи *ритуалан опроштај за грех оцеубиства*, нико не доводи у сумњу могућност да му не буде опроштено. Ова епизода исто тако има свој митски предложак: антички хероји, који су окрвавили руке тешким злочинима, морали су да траже опроштај и ритуално очишћење у светилиштима богова пре него што се поново врате у друштвену заједницу.

Као и сваки митски јунак, и Карађорђе мора да се искупи на високо ритуализован начин за грех оцеубиства који је починио у релативно сређеним друштвеним приликама. Међутим, братоубиство се дешава у радикално промењеним, револуционарним околностима у којима су односи доведени до крајње тачке читања – казна за братовљев преступ је ригорозна и моментална, без суђења и опроштаја. Због тога Карађорђе не тражи искупљење, јер чин братоубиства проналази оправдање у самој структури револуције и у логици бескомпромисности.

Таква је, дакле, Карађорђева природа, он је – *и преступник и јунак!* Убица у име више, "божанске" правде! С митске тачке гледишта јунак може да буде *амбивалентан*, да истовремено буде "и злоћудан и благотворан", "доброћудан али прек". То је митопоетски начин размишљања, донекле стран модерном и рационалном мишљењу, али у митовима, бајкама, народним причама и предањима срећемо стално исту тему инцидента, *кршења правила које доводи до неког спасоносног решења*. Један од најпознатијих грчких митова на еклатантан начин говори о томе: "Едип је спаситељ баш зато што је оцеубица и родоскврни син" (Žigarić 1990:96).

Због свега наведеног, у митским слојевима Карађорђеове биографије почива прича о *хтонском јунаку*. Мистично ме-

сијанско предсказање, ноћ, олуја и невреме, небески знаци, телесна обележеност, епифанија бога мртвих кроз случајног госта, дрво живота, јарост и гнев, борбеност и изузетна физичка снага, грех оцеубиства и братоубиства повезани с темом Спаситеља – све су то архетипске слике и симболи који се најчешће везују уз божанства доњег света и хероје који су с њима повезани. У младости је и сам Карађорђе сањао пророчки сан да му је намењена *мисија ослобођења српског народа* и у сну спознао два архетипска лика – божанског гласника Архангела Гаврила и славног претка Светог краља Студеничког. Као хтонском јунаку, способност пророковања му и долази од подземних богова и предака задужених за пророчанства.

У митолошком смислу, још један изузетно важан Карађорђево хтонски епитет јесте што је назван *страшним осветником, косовским осветником*:

Од Бога га испросили дуси, а горске виле напојиле огњем гнева и освете, храниле га страом и ужасом, купале га у крви душманској, да освети свеколике јаде и да свакој сили одоли. (Малетић)

Освета, као и епитети "страшан" и "гневан", слике "страве и ужаса" (Дејмос и Фобос) припадају боговима мртвих и култу предака. То нам и сам песник поручује: "од Бога га испросили дуси". *Гневност*, често безразложна и *готовост да кажњава* одиста су биле Карађорђеове особине и складно су се преклопиле с истим тим атрибутима који су, по Чајкановићу, припадали српском старинском богу, али и многим паганским божанствима чије су особине касније пренете на неке хришћанске свеце (Чајкановић 1973:310,343). *Горске виле* које су Карађорђа "својим млеком напојиле", а потом га "окупале у крви душманској" да би могао "свакој сили да одоли", превише

добро подсећају на богиње које су, у жељи да својој људској деци подаре бесмртност и неповредивост, купале их и урањале у течности особитих моћи (Ахил, Сигфрид) или подојиле божанским млеком (Херакле).

У складу с Карађорђевим *осветничким карактером* у драмама је наглашена његова *крволочност и крвожедност*. Митска слика *крволока*, која је из неког разлога снажно пулсирала у свести драмских писаца, има своје место у архетипу предачке симболике. У култу предака крв представља "пиће за мртве" каже Чајкановић, крв је потребна мртвима будући да само на тај начин могу доћи до свести (Чајкановић 1973:92). Смисао освете и јесте да се душе оних који су насилно умрли – у нашем случају то су преци који су од Косова па надаље дали живот за слободу отаџбине, умире враћањем дуга – проливањем крви која је њима потребна као животни дах. Аманет ће бити испуњен само онда ако га преци постану свесни, а постаће свесни онда када се напију крви оних истих непријатеља од чије су руке страдали! То је разлог због којег Карађорђе, *који је на себе преузео религијску обавезу страшног косовског осветника, мора да буде крволочан да би ту улогу достојно испунио!* У овом важном детаљу поново видимо потврду хтоничног карактера нашег јунака кроз чије деловање еманира сам бог који га је и послао – то није хришћански већ *српски пагански бог мртвих*, "родоначелник народа, хтонично божанство задужено за умир крвне освете" (Чајкановић 1973:346).

Најзад, Карађорђе је умро ноћу, *обезглављен* попут Јована Крститеља и Кнеза Лазара, сахрањен испод дрвета. Тело му се "посветило" – и после три године било је нераспадуто, каже легенда. Када је трећи пут сахрањен, бог је опет послао олују, само што овога пута она није означавала славу и силу као у часу јунаковог рођења, већ бес и јарост због узнемиравања божанског. "Смрти хероја је у већини дру-

штава дат ритуалан и драматичан значај", каже Орин Клап. То је зато што умире као жртва и мученик, па су и околности драматичне – сунце се помрачује, земља подрхтава, бесни олуја, јављају се предсказања (Клап 1949:22).

Послат од Бога као *Месија* који треба да спасе свој род, пројављен као епифанија славних предака, као страشان осветник поникао из оквира хтонског и предачког симболичког сазвежђа, с дозволом да у име вишег циља крши основна друштвена правила; "и преступник и јунак", "и човек и божије провиђење" (1813. године "и херој и кукавица") у Карађорђу видимо носиоца *амбивалентног смисла* што се у митско-религијском коду може читати као *обележеност светости*! "У миту је знак светости што јунак може некажњено кршити друштвена правила" констатовао је Едмунд Лич (Leach i Ауcock 1988:62).

Раул Жирарде је, пишући о политичким митовима и историјским јунацима, отворено исказао тешкоћу да се повуче прецизна граница између историографског и чињеничног, од митског и легендарног (Žirarde 2000:80). С истим проблемом се сусрећемо и када је повест о Карађорђу у питању. Просто изненађује скуп граничних ситуација када није јасно да ли се то историја руководи митским узорима, или су митско и историјско, у одређеним друштвима и епохама, толико дубоко међусобно прожети да их је тешко разлучити. За Жилбера Дирана одговор се налази у претпоставци да "историја није ништа друго до пространо поље реализације симболичког, где се имагинарне и митске пројекције, мало по мало, претварају у активне имитације, у начине живота кодификоване разним друштвеним концептима" (Durant 1969:448). Ако је исправан мој утисак да се Карађорђе у свом понашању повремено руководио колективно несвесним и архаичним импулсима, и да су му због амбигвитетне природе приписане

извесне особине "светости", онда не чуди што су га савременици доживљавали као *митског јунака*.

Епска херојска парадигма: ратник склон гневу

Када се одстране најдубљи митски слојеви, остаје јунак у својој људској димензији и тада га видимо као *епског хероја*. По дефиницији Нортропа Фраја, такав јунак је по степу супериоран у односу на друге људе. То је тип *вође* чији су ауторитет, страсти и моћи изнад просечних људи. Он дела у име виших циљева и за добробит заједнице, али његови поступци могу се подврћи друштвеној критици, а такође су подређени и цикличним природним законима. То је јунак епова и трагедија, и понеких романи (Freu 1973:34).

Средишња авантура јунаковог живота представља *борбу против непријатеља*, отуда је структурална потка ових приповести *антитетичка*. Јунак се доживљава као *Спаситељ*, па је цео дискурс усмерен ка супротстављеним терминима:

ми / они
јунак / противник
савезник / издајник
борба / победа
спас / пораз
живот / смрт

Јунак и противник су људска бића, мада су им најчешће придодати митски атрибути и епитети. Јунак је Месија, Ослободилац којег је божије провиђење послало, и вежује се за све оне архетипске слике које се исказују кроз

небеску и соларну симболику. Непријатељ је, пак, оличење подземног света којем се приписују мрачни, хтонски атрибути.

Конфликт се одвија у нашем, "људском свету којим управља *циклична природна симболика*" (Freu 1973:187). Чињеница да је сукоб неизвестан, да се *точак среће* може окренути и да полови могу заменити места говори о томе да се сукоб може завршити како јунаковим успехом тако и његовим падом.

Овакав режим имагинарног и наративног прати повест о Карађорђу од почетка Првог устанка до његовог слома 1813. године.

* * *

Раније смо рекли да сваки тип националног хероја не мора бити ратник, али у случају Карађорђа имамо управо такав тип јунака. Пре него што ће постати вожд, Карађорђе је био познати хајдучки харамбаша, показујући већ тада своју борбену, храбру и сурову природу. Судбински предоређен за Вођу, био је оличење *Ратника – Осветника и Избавитеља*. У потрази за класичним узорима можемо га, донекле, идентификовати са *типом Херакла, Ахила или Александра Македонског*.

То су ратници које гони нека унутрашња сила, жељни славе и борбе спремни су да умру за идеале, да жртвујући себе жртвују и друге том високом циљу. За Карађорђа, тај идеал је било питање ослобођења српског народа најпре унутар Београдског пашалука, да би своју идеју касније проширио на суседне области под турском влашћу с намером ослобођења и уједињења свег српства, а у последњој фази и на цео хришћански Балкан. Владислав Каћански је у

драми о Карађорђу поетски описао ту страховиту унутарњу силу која гони Ратнике и Осветнике:

То је онај џин што га осећам крај себе, мучи ме, гони, мира ми не да; гони ме дан и ноћ. Страшна је његова моћ! *Кад њега осетим, узавре ми крв...* Чим осетим његов невидљиви дах *ја постајем силан, страховито јак...* Нема тог на свету што ми вољу смеће. Тад не видим ништа. Тад не чујем ништа. *Мач!...Мач!...Видим само мач!* (Каћански)

Мач је обавезан атрибут свих Ратника. Мада га у дословном смислу Карађорђе није носио, опис његове свакодневне оружане спреме недвосмислено говори о каквом је јунаку реч: за појасом је увек носио два пиштоља, једну дугачку пушку "крџалинку" која му је висила о рамену или ју држао у руци; а за време борби о бедрима је имао дугачку сабљу.

Антитетичка структура устаничке повести сва је изаткана од низа сукцесивних борби с Турцима. Видели смо у епским песмама и сећањима савременика како је описан застрашујући изглед Карађорђа који наступа са својом војском "љутих бојовника" и како води немилосрдне битке које ће прославити и њега и његове ратнике. У својој студији "Видовдан и часни крст" Миодраг Поповић је врло добро показао паганско-митске елементе у понашању српских устаника које је, заправо, у борбе предводио симболични лик соларног и ратничког божанства Вида, пре неголи помирљивог хришћанског Бога (Роровић М., 1998:142, 155-156).

Раул Жирарде је у *миту о Спаситељу* уочио три фазе развоја (Žirarde 2000:81-82), и ми их можемо пратити и у Карађорђевој епској биографији.

Најпре постоји период ишчекивања и призивања, када се ствара заједничка слика о жељеном Спаситељу. У равни

историје то је тренутак договарања и избора старешине устанка. На митопоетском плану то је слика призивања јунака коју, на пример, даје Милош Цветић. Питајући се "Ко може бити вожд?", одговара:

Може бити само онај *див* кога је ова *гора родила*, а *српска вила* млеком *одојила* и својом *вилинском руком одњихала*; који је *чист* као *сунчев зрак*, а *праведан* као *светац*; тај ево баш сад као *орао* *слеће* с горе на гору и *лети* као *змај* из планине у планину; *диже*, *пали*, *руши*, *обара!* Што као *муња* пролете сву Шумадију у накрст. Он је *побратим* *виле загоркиње*, *изабраник Божији* који ће слетети међу људе. Народ виче – Знамо га сви! То је Ђорђе! Ђорђе Петровић! (Цветић)

Од самог почетка епске биографије уведени смо у оно што је Жилбер Диран назвао *дневни режим имагинарног*. Доминирајућа структурална оса је *горе* : *доле*, а симболи се групишу око шеме *вертикалности* која окупља цео низ антитетичких термина као што су:

светлост : тама ("као муња пролете")
дан : ноћ
небо : земља : подземље ("лети као змај")
високо : ниско ("гора га је родила")
чисто : прљаво ("чист као сунчев зрак")
праведно : неправедно ("праведан као светац"), итд.

У *дневни режим имагинарног* спадају бројни *ратнички* и *соларни* симболи који се помињу уз епског Карађорђа: од оружја то је мач или сабља; животињски симболи су ждрал, орао и змај као атрибути власти и високог положаја; ту су дивови и виле помајке; планине и горе као станишта небеских божанстава; муња – као познати атрибут врховних ин-

доевропских богова, те светлост која попут ватре пали, диже, руши и обара.

По Жилберу Дирану, цео медитерански културни круг од давнина познаје мит о соларном божанству – ратнику који се супротставља неком лунарном хероју или демону (Durant 1969:179). Зар је чудно, онда, што се борба српских устаника против Турака водила под окриљем соларног симбола крста против полумесеца? Соларни јунак је увек и нека врста непослушника одважног духа, који уз помоћ мача сече све везе и прекорачује границе. Такву природу митског јунака видели смо и у анализи Ото Ранка. Али Диран се надовезује речима: "Може се рећи да трансценденција захтева ту примитивну непослушност и незадовољство. Трансценденција је увек наоружана, и зато владарском скиптру претходи муња, мач или секира" (исти, 179).

Друга фаза приче односи се на "период присутности, када се Спаситељ појавио и када се историја одвија пред нашим очима" каже Жирарде. То је скоро десетогодишњи период борби у току Првог устанка. Жирарде додаје да је "тада учешће вољне манипулације у процесу изградње мита најочљивије". Наш случај се у потпуности поклапа са Жирардеовом опаском: Карађорђе је већ у току устанка постао легендарна личност. Његова слава се убрзо прелила преко граница Пашалука. Чак му се и Наполеон дивио, вели предање. Митизацији су допринели његови савременици, али ни он сам није остао по страни од митизације сопственог лика што је, мислим, добро показао Ненад Љубинковић указујући на процес цензуре у епским народним песмама из Првог устанка (Љубинковић 1997).

Супериорност епског Карађорђа види се, тако, из многих делова његове историографске и легендарне биографије, из епских песама и драма:

Његова одважност распали узбуњени дух народни; његов позив пролети као муња кроз села србска! Куд год је Ђорђе дошао, све је као громом поражавао, нити му је икаква сила противставити могла (Хаџић)

Око му огњено, ко муња сева, час је овде, а час је тамо! Сад је пред свима, сад је за свима. Кад загрми, громки му глас, све за њим јурне и собом понесе! (Каћански)

Други је човек него што смо ми, па како ћемо њега појмити!?
К'о ор'о смеон, поносит к'о ждрал, ко може с њиме у исте висине?! (Перовић)

Сви се ови симболи групишу око појма *моћи*. Успење и моћ су, по Дирану, синоними. Притом, реч је о вирилној моћи, оној која је повезана с агресивношћу. Нашем јунаку не недостаје ни храбрости, ни вирилности, ни агресивности, уз то лако задобије моћ за коју се сам изборио својим понашањем, а понешто од те моћи му је и сама заједница делегирала изабравши га за свог вођу.

Још једна важна симболичка слика иде уз овај архетипски комплекс: то је процес *гигантизације* епских и политичких личности. Бројни примери које смо навели о митско-епској Вождовој биографији и о драмама (Антонијевић 2007) сведоче о гигантизацији којој је његов лик био подвргнут. У драмским апотеозама је Карађорђе представљен као морални див и чуварни дух који лебди над Србијом; или као огроман споменик који бди над уснулим народом; или где је симболично приказан као пирамида; да не говоримо о свим оним фрагментима сећања у којима се Карађорђе, већ по природи висок човек, својим савременицима чинио још виши, већи, снажнији да су описи његовог изгледа и снаге на моменте попримали херкуловске размере. Не-

вољно иронични карактер добили су описи (стварног или измишљеног?) догађаја да су већ обезглављеном Вожду морали ломити цеванице на ногама да би га сместили у мртвачки сандук (као да се *довољно велики* није могао направити!?).

Трећи период је доба успомена када се лик националног јунака полако мења кроз селективни процес колективног сећања, потискивања, прерађивања и преувеличавања. С таквом врстом обраде Карађорђевог лика званично се започело у току уставобранитељског периода и наставило у 20. веку под династијом Карађорђевића. Парадигма је и данас актуелна и овом проблему ћемо се вратити касније у овој студији. Паралелно са званичним и јавним креирањем Карађорђевог лика као митополитичког симбола, текао је и процес спонтане народне митизације која је, очигледно, штошта Карађорђу опростила и заборавила, а запамтила и до митско-епских размера развила његов лик Спасиоца – *Оца Србије*.

Митско-епска повест о Карађорђу структурисала се у складу с мисијом додељеном јунаку. На тај начин створен лик, представља одраз очекивања и захтева заједнице која га је призвала. "Сваки процес хероизације подразумева извесну подударност између лика потенцијалног Спаситеља и, с друге стране, потреба тог друштва у датом историјском тренутку... Мит се тако јавља и као нека врста показатеља идеолошких стремљења, као одраз неког система вредности или менталитета" писао је Жирарде (Žirarde 2000:93-94).

Каквог је јунака тражио српски народ 1804. године, и каквог је јунака добио?

Ја сам љут и зао, рекао је Карађорђе, и хоћу да убијем за најмању непослушност. Ништа зато, одговорио је народ, баш таквог те и хоћемо.

Ето како нас повест о Карађорђу оставља без икакве дилеме о томе каква је природа јунака, друштва и ситуације у којој су им се судбине испреплетеле.

То је прича о *јунаку склоном гневу*, преке ћуди и насилне нарави. Већ смо видели да је, у митском контексту, гневност битна особина хтонских божанстава и великих јунака. Гнев је, у сваком случају, "божански" и "праведан", мада необјашњив и немотивисан. Најпре видимо Вождову озбиљну смиреност, строгост и сабраност, мало говори и грицка нокте, кажу биографи. За огромног човека има необичан глас – пискутав, као да се реч једва пробија из грла од силних унутрашњих бура и спутавања. То је слика човека који, можда, прикрива дубоку личну несигурност. А онда се то изроди у страховиту јарост и гнев. У љутини је био човек момента, каже биограф.

Његова срџба није дуго трајала, али је била страшна. Требало га је, ако је могуће, у моменту кад се наљути умилостивити или побећи да се избегне опасност (Страњаковић 1938:102).

То је права слика "божанског гнева" – нагла, разорна срџба која тражи да се умилостиви; која помрачи ум и видик и не стиша се док неко не страда!

Чекај само док ти дође Црни, пресешће ти! писао је мемоариста (Нинковић 1972:61).

Насиље је у почетку било усмерено ка споља, ка непријатељу – Турцима. Српском народу је потребан неко ко ће га водити у борбу за коју сви знају да ће бити крвава, немилосрдна, можда коначна али преко потребна. Више нема узмицања, дахије су народ довеле до ивице опстанка и заједници је потребан вођа који у руци држи мач који ће без двоумљења употребити. Зато и пристану на љутитог човека који ће, како рече Вук, одмах почети да страхом улива народу

храброст и веру у себе, и да плаши противнике. Када почну да се нижу победе и успеси, Карађорђе брзо задобије ореол митског и скоро натприродног. Свима је, у почетку, по вољи његова храброст без премца, срчаност и одважност, па чак и гвоздена дисциплина којом своје војнике држи на окупу. Иако га зову "витешким" борцем, у своме гневу он ретко показује самилост према непријатељу.

Међутим, како време одмиче, насиље се окреће ка унутра, ка самој заједници. Полако се бришу разлике између непријатеља, сабораца и обичног народа који треба заштитити. Свако ко се успротиви, ко не послуша, ко пожели другачије долази под удар Вождове сабље, пиштоља или било какве батине која му је при руци.³ Расправе, међутим, нема ако и остали протагонисти нису љути, па често није јасно ко је први изазвао "праведни Вождов гнев". Неретко Вожд оплакује себе и окривљује друге што су изазвали његове неконтролисане реакције. "Свако се у почетку нада да је у стању да господари насиљем, а насиље загосподари свима" (Žigar 1990:78).

Откуда толико насиље у друштву?

³ У "Правитељствујушћем Совјету" Вук описује како је Карађорђе тукао војводу Луку Лазаревића; па потом наводи случај како је неком столицом тукао великог вилајетског судију и попечитеља иностраних послова "докле је сву о њих није изломио" (Караџић 1969:41). Из неколико Нинковићевих описа последица Карађорђеве срибе може се издвојити случај неког момка кога је намртво пребио тешком топузином када је овај дошао да од њега моли Туркињу заробљеницу да се њоме ожени; или како је успаваног скелецију Станоја сабљом на пола пресекао, "и једна страна тамо, а друга амо, па ено ди му лежу две половине на брегу" (Нинковић 1972: 62,69).

Српски народ је, у току устанка, био изложен дугогодишњем стресу, наизглед оуглао на многобројне невоље и зла. То је друштво које је, вишевековним ропством, било научило да трпи и подноси свакојаке муке и понижења, да прихвата обест моћних господара и да потискује своје фрустрације и бес. Али, сада се време променило и у току устанка бране су попустиле па се бес излио на све стране. То је онај утисак који је српски народ у току Првог устанка оставио на берберина Нићифора Нинковића када је записао своју чувену реченицу:

А у оно време тако су Србљи дивљи били и свирепи како исто тигри и лафови. (Нинковић 1972:49).

У заједници прожетој насиљем, какво је било српско друштво на почетку 19. века, бришу се све разлике. Чак је и крволочни Карађорђевић зет Антоније Пљакић горко приметио:

А шта је то: заклињемо се, а сви чинимо зло и браћу своју убијамо, а суда нам нема! Па како ћемо добри бити? (Нинковић 1972:77).

Покушај неких старешина да ограниче Вождову власт, самовољно и насилно понашање, завршио се неуспехом. Проблем је у томе што ни други нису много бољи: Карађорђе служи као узор и јасно је да га многи подражавају.⁴ Иако постоје елементарни облици државности и управе, те

⁴ О томе нам Вук оставља неколико сведочанстава, рецимо, када наводи како је кнез Крста Игњатовић 1807. године добио батине. Крста се после жалио Вуку: "Није ми жао што ме бије господар Јаков, него зашто да ме бије и његов слуга" (Карацић 1969:41). О насилном понашању других старешина постоје различити примери у историографским изворима.

рудименти правних и грађанских институција (Совјет, попечитељства, скупштине, нахијска управа, велики или народни суд, тзв. Карађорђев законик, уставне реформе, дипломатске мисије, симболи државности, и друго), стање је хронично ратно, нередовно и увек се изнова потеже аргумент опасности од Турака који Вожда и ратни начин управљања друштвом чине "незаменљивим". Ипак, знамо да је пред крај Првог устанка народу дојавило такво стање. У једном моменту јавила се чак и идеја да се народ стави под протекторат неког цара, под чијим би се покровитељством и заштитом стабилизовала ситуација и живот кренуо неким редовнијим током.

Док епска повест траје, шта се то десило с нашим јунаком?

Карађорђа је обузео *hybris*, *илузија о супериорности, неумереност, гордост*. Такво осећање свакако је проистекло из реалне лидерске моћи која се заснивала на војничким успесима и власти коју је, после уставне реформе из 1811. године, Карађорђе чврсто држао у својим рукама.

Не верујем тада ни самоме Богу, осећам и слушајем само своју снагу, *свемоћан и силан, све што хоћу могу!* (Каћански)

Једном, касније, у Хотину рећи ће у љутњи:

Та до смрти ја сам Карађорђе!

Hybris је појам без којег је тешко разумети даљи ток догађаја.

Мит о паду: порушена херојска биографија

Како паде са неба, звијездо данице, кћери зорина?
Како се обори на земљу који си газиио народе?

Књига пророка Исаије, 14:12.

Hybris су стари Грци користили у митологији, трагедији и филозофији да објасне опасно стање нереда, неравнотеже и неумерености које је супротно жељеној слици реда, правде и умерености – *diké*, односно, "врлини златне средине – *sophrosyné* којој одговара слика политичког поретка који успоставља равнотежу међу супротстављеним силама" (Vernan 1990:83). Када Хесиод износи генезу раса на Земљи, он користи управо *hybris* да објасни како су људи постепено падали из Златног у Гвоздено доба. *Diké* и *Hybris*, један поред другог, нуде се човеку као две једнако могуће опције између којих је он слободан да изабере, каже Жан-Пјер Вернан у својој студији о грчкој митологији (Vernant 1982:20). "Способан да стоји, слободан да падне" каже за човека Милтон у *Изгубљеном рају*. Целокупна митологија о Златном добу прожета је идејом Пада, а то се за Грке десило зато што су људи радије бирали сопствену неумереност, охолост и гордост, заборављајући на божански закон *diké*. *Hybris* се манифестује на различите начине: може бити појединачан и колективан; другачији је *hybris* владара и онај ратника – један претера у осећању моћи и охолости, други у насиљу, свађи и крволочности; пољопривредника *hybris* тера да занемари вредност свог тешког рада, друге гура ка гомилању богатства, уображености, лажи и неправди, итд. (Vernant 1982:24-34). Ипак, изгледа да сама борба чини да најопаснији буде ратнички *hybris*. Овај појам је покретач трагедија и катастрофа, каже Фрај (Frey 1973:210).

Карађорђе је на врхунцу своје моћи, опседнут је идејом борбе и свесрпског уједињења, не прихвата понуђена примирја и не даје народу предаха. Окружио се лошим сарадницима, пустио да због сукоба с њим из земље оду добри јунаци на које се могао ослонити. На извештан начин постаје све усамљенији. Када му Руси саопште да се због Наполеона повлаче с Балкана, осећа се превареним. Ратнички *hybris* који га је обузео не дозвољава му да народу саопшти услове примирја договорених Букурешким миром. Зна да су Срби остављени сами, без помоћи, преморени, доста им је ратовања, ипак – 1813. године наређује борбу до последњег човека иако више није у стању ни да наметне свој план одбране, као што је то некада с лакоћом чинио. Мада поседује моћ да ствари преокрене и заустави, то не чини. Док се Србија руши под навалом немерљиве турске силе жељне освете, Карађорђа нигде нема. Бљује јед – из њега провали немоћан осећај усамљености, рањивости, промашаја, али касно је да се ишта више поправи.

Када циклична природа људске судбине, која је срж сваке трагедије, почне да се обрће, сви виде оно што само јунак обзет *hybrisom* није у стању да види: *да је почео да пада!*

Вождова повест од 1813. године до смрти 1817. године јесте *трагедија* исказана *митом о Паду*.

* * *

Карађорђе је *порушио своју херојску биографију* заједно с *падом Србије*. Он је Ратник и Спаситељ који *није испунио* до краја своју месијанску улогу. Када већ није био спреман да прихвати примирје и заустави надлазећу катастрофу, другу грешку је направио зато што није имао храбрости да погине на бојном пољу, тада, када је било извесно да се те-

шко може извући жива глава. Само отворени сукоб с непријатељем, по цену сопственог живота, осигурава божанску бесмртност херојима и вечиту славу. Због тога га ни не можемо сврстати у прави тип Ахила којем је, у српском устанку, можда једнак био само Хајдук Вељко!

Узалуд се Карађорђе присећао на Дрини грешака почињених у току устанка услед ратничког *hybris* – свих оних непотребно крволочних и неумерених испада против већ побеђеног непријатеља, што се сада враћа као страшна божија казна. Узалуд је Гаја Пантелић покушавао да оправда вољеног Војда тражећи у митским слојевима свести Вука Бранковића, некаквог издајцу којем ће се прикачити сав грех пропасти устанка.

Драме и предања о Карађорђу избегавају да отворено укажу на његов *hybris*, мада се он јасно види у поступцима јунака проистеклим из његове ратничке и лидерске позиције, из прерогатива моћи коју поседује и која му се признаје, из његове усамљености, неумерености и гордости. Трагични дискурси радије бирају да разлоге пораза виде у нечијим нечасним поступцима. Међутим, истиче Фрај, прави "центар трагедије почива у јунаковој усамљености, а не у злобној издаји" (Frey 1973:208).

Када трагични јунак својим поступцима поремети "божанску равнотежу", сва невоља се згусне у његовој личности, због тога је он сам на врху точка среће који управо започиње свој пут наниже.

Можемо само претпоставити какве је тешке клетве народ изрекао на рачун Војда и других старешина, осећајући се издан и преварен. Бекство из Србије представљало је чин помањкања храбрости, личило је и на издају, али Карађорђе по свом карактеру *није* био *ни* издајник *ни* кукавица. Зато му се небо сручило на главу у манастиру Фенеку где је гор-

ко оплакивао своју судбину. *Судбина, усуд, случај, божија воља, сплет околности* – то су теме којима се објашњава трагични расплет догађаја. Можемо то назвати и погрешном проценом насталом под упливом ирационалног *hybrisa*, односно, осећања моћи и супериорности која не допушта да се призна неуспех и пораз.

Нортроп Фрај сматра да моменат "открића" (Аристотелов *anagnorisis*) до којег долази на крају трагичног расплета не почива толико у јунаковој спознаји шта му се догодило (Карађорђе у манастиру Фенеку); већ у препознавању детерминисане путање живота коју је јунак сам себи скројио, са имлицитним увидом у све оне неостварене могућности које је у животу пропустио (Freu 1973:212). Али, такав је био Карађорђе: он није могао, као Милош, да ради парче по парче, корак по корак, кривудавом линијом. По свом карактеру могао је ићи само право, и не ценкајући се, тражио је да добије све одједанпут (Страњаковић 1938:159).

О тим увидима Карађорђе је имао четири године да размишља у емиграцији у Хотину.

Али, мораћемо најпре да накратко бацимо поглед на једно посебно семантичко поље у митовима које се, у пуној снази, манифестовало у Карађорђевој трагичној биографији.

Клод Леви-Строс је ово посебно семантичко поље назвао – *систем поремећене комуникације* (Lévi-Strauss 1973:230). Структуру "поремећене комуникације" чине два пара антитетичких термина који се међусобно такође налазе у опозицији:

заборав : носталгија :: индискреција : неспоразум

У случају Карађорђа важан нам је први антитетички пар. *Заборав* је пропуст у комуникацији са самим собом – јунак није на време рекао себи нешто што је морао. Оно што је

Карађорђе заборавио да себи каже 1813. године је да прави херој не сме да напусти бојно поље и да остави на цедилу народ који је предводио! Ако јунак побегне с бојног поља, он престаје да буде оно за шта се до тада издавао – нарпосто, више није херој.

Карађорђа у Русији почиње да мучи *носталгија*. Она је супротна заборавау, представља "вишак речи", претерану комуникацију са самим собом.

И морила ме дуго туђина,
И убијала равнодушношћу
Витешки дух и полет пламени,
И место мога гнева праведног
Мрзовољу ми потпиривала. (Перовић)

Гризе га савест, можда га тишти сујета, толико се могућности и пропуштених прилика за частан крај роји Вожду у глави да се брзоплето занесе понудама грчких Хетериста. Помисао на нову револуцију распаљује његов ратнички жар, отвара му могућност да се врати у Србију за којом је чезнуо, и још више, да поврати изгубљену херојску моћ и славу! Види себе као новог Спаситеља, овога пута целог хришћанског Балкана! Прија му када га Грци (и не баш јасан Вујица Вуличевић) уверавају да је довољан само један његов миг, само једна његова реч и да сви скоче, све да се запали:

Све у тебе гледа, на твојој глави сјај слободе сија.
Ти си изабраник – балкански Месија! Роб на тебе чека!
Раскини ропске ланце, подигни мач – па води! (Каћански)

У драмама и епско-митској биографији на различите начине су обухваћена питања Карађорђеове *порушене херојске биографије* и *поновног покушаја њене изградње*. Два слома, две крајности у Карађорђу. Наративни дискурси пропушта-

ју да се суоче с питањима која су, према свим својим карактеристикама, одиста драматична.

Како се догодило да одлучни и храбри Вожд постане тако малодушан? Како је могуће да он, који је у најтежим приликама увек знао шта треба чинити, постане наиван (или "наиван"?) и дозволи да буде "заведен" обећањима руског агента? Да ли је то исти онај човек који се четири године касније враћа, не марећи за трагедију кроз коју је Србија прошла делом и на његову одговорност, и који жели да све изнова гурне у ковитлац насиља и рата? Одакле му право да се тако понаша? О свему томе нам се у драмама и предању не каже – ни реч! Углавном је јасно и зашто је то тако. Ти дискурси су настали касније, у функцији глорификације Вождове личности. Да су преиспитали те преломне момен-те, можда би морали да се суоче с одговорима који Карађорђа не показују у најповољнијем светлу. Проблем је у томе што Карађорђе као обичан човек има право да осети страх, недоумицу или да се контрадикторно понаша, али му као хероју то није допуштено!

Hybris који је Карађорђа 1817. године вратио у Србију показује његову претерану, неумерену жељу да обнови, прошири или појача своју херојску биографију, те неразборити поступак који, овога пута, коначно призива усуд трагичног краја:

Нек вам је знано, доносим вам рат,
Мач вам доносим и доносим крв,
Очајну борбу, мач и смрт и крв. (Перовић)

Карађорђе нема одговор на питање:

Реци ми,

Шта ће да буде, ко ће бити крив,
Када се изметне цео умишљај.
И кад се опет залуд проспе крв
По овој земљи много паћеној? (Перовић)

Он нема одговор на ово питање јер о томе ни не размишља. *Вратио се свакако да умре*, али с једином жељом да то буде херојска а не кукавичка смрт. Карађорђе пред собом види племенити идеал, али као и сваки херој, *"он више воли идеал од стварности*: то није народ који треба спасити, већ неки квалитет за који се вреди борити – жеља за слободом, независношћу" каже Цветан Тодоров (Тодоров 1991:13-14). Ово Тодоровљево запажање открива нам Карађорђев поступак и разлоге због којих он ни не размишља на нивоу конкретне стварности у Србији 1817. године нити конкретних људских бића које жели да гурне у нови рат.

С друге стране, не постоји никакво поуздано сазнање да је српски народ у моменту Карађорђевог повратка уопште био вољан да поново ратује, поготово за "свебалканско ослобођење" које му је било апстрактно. Управо је изашао из вишегодишње голготе сопственог труда да се ослободи, без ичије помоћи. Шта је Србима значила Хетерија и њихови мотиви који су се Вожду учинили примамљиви? Која је била цена те идеје и да ли је српски народ био спреман да је плати? Судаћи по драмама и миту – да! Судаћи по историјским подацима – не!

Док је Карађорђе био одсутан, народ је поново ратовао за своју слободу. Сада је наступило доба *другачије врсте хероизма*: хероизма истрајности и храбрости да се сваког тренутка, свакога дана живи и бори за боље услове живота. Таква врста хероизма мање је сјајна од херојске смрти којој се потомци диве, али, тачно је мишљење Тодорова да

је храброст живљења ређа и тежа од храбрости да се умре (Тодоров 1991: 18).⁵

Жртвена криза

Карађорђева *смрт* била је чин *једнодушне одлуке* коју је кнеза Милоша с неколико кнезова донео да би се *спречила могућност даљег пропадања*.

Сви ондашњи кнезови у Београду закључе да се Карађорђе погуби, што је дошао да на ново чини узбуну по народу који се мало био примирио и живети почео. (Поповић С.,: 80)

Ако ви оћете бити цару покорни, а оно треба глава Карађорђева да падне, рече Марашли Али-паша. Старешине приме ову последњу могућност која буде извршена од старешина, дакле не од самог Милоша. (Гавриловић Ј.,: 380).

Сви су кнежеви
С Милошем били у Београду
И доконали, како дознадох,
Да пошто-пото спрече устанак. (Перовић)

⁵ Шта Ахил говори Одисеју на вратима царства мртвих, док сви певају о његовој слави "која блиста живом светлошћу у целом свету, где он представља узор јунака"? Он, који је умро млад зарад унутрашње изврности и жеље да постане славан, каже:

"Више бих волео да сам последњи међу сиротим сељацима, уманим блатом и балегом, најбеднији живи створ под сунцем, него што сам Ахил у овом свету тмине какав је Хад" (Vernan 2002: 82).

То је право наличје херојске смрти. Цветан Тодоров се, такође, пита: да ли је вредније умрети или живети за неко биће, за неки идеал?

Један део српске јавности упорно је покушавао (и данас то чини) да кривицу за Карађорђево убиство припише само кнезу Милошу, приказујући тај догађај као његову личну омразу, властољубље и страх од могуће Вождове обновљене славе и успеха. Доследно таквом ставу, занемариване су биле исповедне речи самог Милоша Обреновића о томе зашто је и како донео ту тешку одлуку; једнако као што је изостало искреније и дубље преиспитивање правога расположења српског народа према некој новој револуцији коју је Карађорђе хтео да покрене.

Речитије од свега било је ћутање и народа и виђенијих људи. Зашто су ћутали? Мало је вероватно да су ћутали само због страха од кнеза Милоша. Народ, који је знао да диже буне против њега, да је хтео могао се још лакше побунити на лето те 1817. године када Милошев положај још није био ни чврст ни сигуран. Колико год да им је било жао Вожда кога су волели, и колико год да народ није био у стању да размишља рационално о свим могућим последицама Карађорђевог чина, биће да су ћутали јер су знали и осећали да је Карађорђе направио грешку на коју више није имао право.

Карађорђе се појавио као *претња стабилности заједнице*. Ако би Карађорђе позвао народ у нову буну, није било извесно шта би се догодило – једни би кренули за њим, други би му окренули леђа окривљујући га за све недаће. Настао би расцеп у самој заједници, па би *дискурс неслоге* поново имао разлога да успостави своју идеолошку моћ над српским народом. Ситуација је, дакле, била напета, зато у драми Вујица каже Карађорђу:

Не у крв, Ђорђе, земљи треба мир,
Преривена је братском неслогом. (Перовић)

По Рене Жирару, такву ситуацију треба читати као *жртвеноу кризу*. Она наступа онда када се над неким друштвом надвије претња самоуништавајуће агресије, када се унутар групе распомамаи освета и међусобна завада. Карађорђево повратак представља, у тој конкретној ситуацији, двоструку претњу: спољашњу од Турака и унутрашњу од братоубилачког сукоба. Писма упозорења кнезу Милошу говоре да је многима било јасно какву опасност представља Карађорђево повратак. Тако, Петар Добрњац пише Милошу:

Јављам вам да они разоритељ Отчествa нашег и бивши мучитељ рода својега оће скоро тамо доћи, но ви ако мислите укрепити благостојаније и спокојство браће своје, а ви потрудите се скоро узети себи мере предупредити зло таково, које нову рану Отчеству нашем причинити може (Гавриловић М. 1908: 341).

Зато заједница и реши да онемогући такав развој ситуације.

Да би се избегла "жртвена криза" мора постојати *једнодушност* и мора се наћи "жртвени јарац" односно, по речима Жирара, *задушна жртва* – онај који ће бити жртвован у име целе заједнице за њену добробит. "Јунак који производи насиље и неред све док је међу људима, постаје као нека врста искупитеља чим буде удаљен, обавезно насилним путем" каже Жирар (Žigac 1990:96). Нортроп Фрај, који такође истиче аналогију трагедије и жртвовања, примећује да трагедија представља парадоксалну комбинацију застрашујућег осећања исправности (херој мора да падне) и сажалења због грешке (баш је лоше је што је пао) (Freu 1973:214).

Другим речима, премда није било лако донети одлуку да се убије Вожд, *Задушна жртва* као да се сама од себе понудила.

Време које је за српски народ протичало, за Вожда као да је стајало док је био у емиграцији. Не само што је био претња за стабилност заједнице, Карађорђе је био и *препрека* њеном да-

љем развоју који он није разумевао нити уважавао. О препреци друштвеном напретку већ је било речи, сам Карађорђе је ту ситуацију без много премишљања разрешио – онда када је убио свога оца! Ово је важно место у анализи које се мора нагласити. Премда су многи аутори радо истицали кумоубиство као позадину Карађорђеове смрти, уверена сам да је то била странпутица дубљем разумевању тог чина.

Убиство Карађорђа је било – *оцеубиство!*

Није Вожд убијен као нечији кум, већ као *Отац нације који је постао препрека њеном даљем развоју!* Због тога је било потребно донети једнодушну одлуку "деце" да убију свога "родитеља". У томе почива сва тежина тог чина, сва мука двоумљења шта с њим урадити, у томе почива и његова лична трагедија.

То је истина коју мит о Карађорђу упорно покушава да сакрије!

На трагу те истине био је драмски писац Милош Цветић када је неуверљиво доделио Вујици Вулићевићу реченицу: "Нема оног који ће подићи руку на оца свију нас, на Оца Србије!" Наравно да се нашло, и то подоста њих да подигну руку на Војда, међу њима и сам Вујица. Писац, међутим, бежи од тога да до краја размотри ситуацију, да види зашто су се симболична "деца" подигла против свог симболичног "оца". У складу са тадашњим политичким тренутком, било је много лакше свалити срамоту и кривицу на родоначелника нетом

у крви свргнуте династије Обреновића,⁶ као на, ваљда, некаквог "узурпатора" на месту Господара Србије.

На почетку Карађорђеове повести стајало је убиство његовог оца повезано с темом Спаситеља, на крају

⁶ Драма Милоша Цветића написана је након убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге.

Вождовог животног пута тај давни грех се окренуо против њега самог и у трагичном расплету завршило се темом Задушне жртве. Невоља по српски народ је што је та *жртвена криза* била заустављена за само двадесетак година. Од тренутка доласка уставобранитеља на власт започела је *династијска борба* која је потресала Србију деценијама после тога као проклетство *завађене браће*.

Најзад, у свести народа Карађорђе није умро ни херојском смрћу какву је желео, ни кукавичком смрћу које се бојао, већ – *мученичком*.

Ох Боже! Мртав, мртав лежи ту,
Без даха живог и без подвига.
Без речи и без дела херојског.
Сахраните га, чувајте му гроб,
Из њега ће вам нићи слобода. (Перовић)

Иронија судбине је што је за такав његов мученички крај и посмртну славу у доброј мери заслужан онај на чију се главу сручио грех оцеубиства Карађорђа – Милош Обреновић. Михаило Гавриловић је међу првима сасвим јасно уочио и истакао овај моменат: "За легенду Карађорђеву нико више није урадио до сам Милош. Он му је ставио мученички венац на главу и учинио га трагичним јунаком" (Гавриловић М. 1908:364). Одиста, нико не зна шта би било са Србијом да је Карађорђу тада пошло за руком да преузме власт од Милоша (што је био план Хетерије) и покрене општебалкански устанак. Или, да је пристао да се удаљи из земље како му је, изгледа, било предлагано. Због тога ћу на овом месту, уместо даљег коментара, цитирати реченицу Берија Шварца која се сасвим добро уклапа у велику дилему наше националне повести. Шварц је, анализирајући убиство Абрахама Линколна, написао:

Метак убице учинио га је сигурним од сваке даље могућности да направи грешку, покаже слабост и неуспех (Schwartz 1990: 84).

Исто би се могло рећи и за секиру над Карађорђевоом главом.

Да је Карађорђе остао у Србији 1813. године и погинуо у сукобу с турском најездом, српски народ би имао свога Ахила, право митског и националног хероја. Да је Карађорђе остао у емиграцији до краја живота, српски народ би имао причу о епском јунаку чија је слава потамнела, и питање је колико би такав херој служио као национални узор. Овако – добио је причу о великом јунаку – Ратнику и Осветнику чија је звезда пала, али који се, занет идејом борбе, понет кајањем и носталгичним сећањем на дане ратничке славе, поново појавио да накратко блесне и угаси се као Мученик и Задушна жртва.

Трагична визија света

Очигледно је да се у повести о Карађорђу тесно преплићу историографске чињенице и различити наративни и имагинарни дискурси. Видели смо да је могуће анализирати Карађорђево повест у митском, епском и трагичном модусу, дакле, као *троделну дискурзивну структуру*, која је оријентисана *вертикално* и *антитетички* и обухвата шеме Успона и Пада. Сваки од ових дискурса допринео је, својим специфичним семантичким пољем, изградњи лика националног хероја у чијој се причи читава *трагична концепција света*.

У моменту када се наш јунак налазио на врху, увела сам појам *hybris* да објасним разлог његовог пада, односно, разлог због које је повест преузела трагични ток и смер на-

ниже. Бројни су митолошки узор *хероја који су пали* – *Икар, Сизиф, Прометеј, Тантал, Фаетон, Луцифер, Адам*. То су све јунаци чија је битна одлика *прекорачење граница*, и према типу хероја Карађорђа можемо поуздано сместити у ту категорију. Али, није само дискурс о гордости, неумерености, умишљеној величини и одавању божанских тајни једини задужен за објашњење пораза. Цикличност људске судбине је трагична сама по себи и везује се за *мит о Паду*.

Какву поруку носе митови који нуде трагичну визију света? Да је свака борба на крају узалудна? Да је јунаков напор, због цикличне људске судбине, због делатности разних злотвора и вечито присутне зависти и неслоге, унапред осуђен на неуспех? Без сумње, велика област човековог имагинарног прожета је овом темом. Приповести нуде само трачак охрабрења јер се увек враћају на свој почетак: после сваког успона следи пад, после пада можда се поново може попети и евентуално, у неком тренутку, пресећи тај зачарани круг.

Епохе су склоне прихватању или одбијању одређених имагинарних режима, сугерише нам Диран, али је посебно питање зашто неке епохе и друштва изаберу као доминантан, рецимо, режим *трагичне визије света*, а потисну неке друге, алтернативне дискурсе. Да ли је то последица непосредног историјског искуства или то искуство и сами, у доброј мери, конструишемо?

Трагична визија света одиста би била неподношљива да не постоји *дискурс жртвовања*. Тема је до те мере значајна да се налази у свим великим религијским, митолошким, наративним и идеолошким системима. Херојска смрт би изгледала узалудна, а у Карађорђевој случају чак и бесмислена, у светлу чињенице да јунак није био спреман да уважи промене околности и реалност да је четири године пре

своје смрти већ био изгубио и моћ и утицај. Стога, колективно памћење и традиција такву смрт накнадно конструишу као *чин жртвовања* који представља пожељан завршетак живота у херојском дискурсу. Два стожерна српска политичка мита – о Косову и о Првом устанку – судбине својих главних јунака тумаче не као узалудну смрт, већ као приношење жртве за неке више идеале који се даље преносе потомству у аманет. Таква конструкција помаже да се превлада мучни осећај трагичности и узалудности, да се оправдају јунаци додељујући им ореол Жртве и Мученика.

АНАЛИЗА МИТОПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ О МИЛОШУ

Милошева историографска и фолклорна биографија може се, најпре, анализирати кроз *епски дискурс о Спаситељу*. Мада у Милошевој биографији нема класичних митских елемената, његова епска повест у основној структури такође представља *митски образац о хероју* типа *quest*, који прати другу половину херојевог живота, а често се налази у *романсираним* приповестима. То је зрели период у току којег херој креће у потрагу за разним особама и/или објектима који ће му помоћи да се "попне на престо", у којој се херој бори против непријатеља мада та борба обично поприма и другачије облике осим отвореног физичког сукоба.

Епска повест о Милошу односи се на важне борбе у току Првог устанка које су га уздигле као јунака – битка за Ужице и отпор Турцима на Дрини и Засавици 1813. године, а потом и на период Другог устанка. Међутим, епика престаје да буде главна дискурзивна подлога када се пређе на онај део наративизације Милошеве биографије у којој се он, у току мирнодопског периода Српске револуције, јавља као Спасилац који користи дипломатска и политичка средства да обезбеди Србији унутрашњу самосталност и титулу

Кнежевине. Таква политичка пракса (узимајући у обзир, наравно, и све дипломатске покушаје чињене у току Првог устанка) представља *нови вид борбе за национално ослобођење*. Због тога, лик кнеза Милоша као Ослободиоца намеће потребу да га посматрамо на другачији начин. Будући да је трагедија одсутна из његове повести, и да, с друге стране, Милошева биографија обилује анегдоталним и духовитим епизодама, то упућује на *реализам* и романсирану повест о хероју, а такође и на модус *ироније*.

Милош је свакако *реалистичан јунак*, мада му се може наћи митопоеетски узор. Коначно, Милошева повест која се окончава тиме што је био дугогодишњи владар, назван *Оцем* и *Творцем Србије*, одражава *комичку визију света*, што је важна порука коју носи Српска револуција.

Кратка рекапитулација епско-анегдоталне повести о Милошу

1. Родио се и умро на велике хришћанске празнике. Ко-мета на небу најавила његову смрт.

2. Детињство му је протекло обично, ничим се није истицао.

3. Трговина као судбина: од младости је кренуо као помоћник с марвеним трговцима, учећи се том занату. Трговина и путовања омогућили су му добро познавање људске природе и ћуди.

4. Према свом карактеру је био је интелигентан, довитљив, духовит, радознао, брз, енергичан, храбар, одлучан, изванредног памћења. Волео је шалу и разговор с људима. Умео је да се нагло наљути али и брзо поврати, знао да буде бахат, самовољан и осветољубив. Био је вредан и уредан

домаћин, штедљив, умерен у јелу и пићу. Умео је и волео да стиче – постао је један од најбогатијих и најутицајнијих људи свог времена на Балкану.

5. Волео је породицу. Посебно је волео своју децу и полу-брата Милана због кога је променио презиме у Обреновић.

6. Изузетно је волео жене – то му је била највећа слабост.

7. У Првом устанку је био војвода; показао се као храбар и добар заповедник и старешина.

8. Карађорђе му је био венчани кум. Оженио се Љубицом из угледне породице Вукомановића.

9. С Карађорђем се посвађао у току устанка, мислећи да су му Карађорђе и Младен Миловановић отровали брата Милана. Приступио опозицији Вожду; било му суђено, признао кривицу. Карађорђе му је за казну одузео војводство.

10. После пропасти Србије 1813. године једини је од већих старешина остао у Србији с народом. Тај чин патриотизма и несебичне пожртвованости народ му је узео као велику заслугу.

11. Предао се Турцима на поверење да не би даље робили и убијали народ. За његовим примером кренули су и други.

12. Турци су га именовали кнезом. Постао народни заштитник и представник у периоду између два устанка. Није се осећао сигурним за свој живот. Трудио се да заштити народ кад год је могао.

13. Сулејман-паша Скопљак га је мрзео јер га је Милош ранио у руку у току Првог устанка. Ипак га је, из политичких разлога, по тадашњем обичају посинио.

14. Када је избила Хаци-Проданова буна, није се слагао с тренутком изабраним за устанак. Помогао да се буна утиша. Веровао на реч Турцима да ће помиловати кривце који се буду предали.

15. Турци су га преварили и довели у Београд заробљенике према којима су сурово поступили и већину најстрашнијим мукама уморили.

16. Због Хаци-Проданове буне, Сулејман-паша позвао Милоша у Београд и задржао га као таоца неколико месеци.

17. Милошева "глава у торби": видео Главашеву главу набијену на колац на Калимегдану, речено му да је његова следећа. Одговорио да је он своју главу одавно у торбу бацао, па сада већ туђу носи!

18. На лукавство и превару се извукао из Београда. Обећао паши да ће донети новац за харач и откуп робова, али да ће то моћи да уради само ако га овај пусти у народ, да га виде живог и здравог.

19. На Цвети 1815. године у Такову сазвао народ да се договоре за устанак. Народ га замолио да им буде старешина и да их не изда као пређашње војводе што су урадили. Заклео се да их неће издати и да ће се под заставом борити док не погине или не ослободи земљу. Замолио народ да се и они закуну да ће бити сложни и истрајни у устанку.

20. Код куће у Црнући се ипак двоумио, и на крају обукао војводско одело, изнео заставу и објавио: *Ето мене, а ево вама рат с Турцима.*

21. У Други устанак ушао са слабо наоружаним и изнуреним народом. Имао на уму веома неповољан положај Срба, без муниције, оружја, хране и било чије помоћи.

22. Морао да прети и лажно обећава помоћ руске војске да би народ натерао на нови устанак.

23. Као вожд Другог устанка стално је тежио следећем: да борбама примора Турке на преговоре, и да што пре успостави што боље примирје. Знао да не може дуго ратовати јер нема с чиме.

24. У биткама се показао као храбар, срчан и одлучан. Морао да прети војницима да ће их убити ако буду узмицали или бежали с бојног поља.

25. Све битке је добио, само је битка на Љубићу била изгубљена. Једино је тада осетио малодушност и посумњао у успех устанка. У борбу га је вратила жена Љубица одлучним и ироничним речима да ако мушкарци неће да ратују нека пашу кецеље, а жене ће да иду да се бију с Турцима. Вративши се у борбу, Срби потпуно разбију Турке у боју на Чачку.

26. Према Турцима у устанку је био овакав: у борби немилосрдан, чим покажу жељу за предајом одмах ју је прихватио. Говорио је: Који год хоће од Турака да бежи из земље, срећан му пут! Такво понашање је саветовао и другим старешинама. Имао је на уму да треба преговарати и човечним понашањем задобити поверење Турака.

27. Био је изузетно милосрдан и великодушан према турским заробљеницима. Знао да зауставља разјарене Србе да не убијају већ пораженог непријатеља. Турци су му веровали на реч и радо му се предавали. Никада није погазио дату реч. Турци су га због тога поштовали, ценили и хвалили његово милосрђе.

28. Када су му Куршид-паша и Марашли-Али паша понудили преговоре, одмах их је прихватио.

29. На запрепашћење и страх својих сабораца, отишао лично у турски логор Куршид-паши на преговоре. То је био један од најкритичнијих момената у његовом животу.

30. Куршид-паша га је дочекао са шалом, рекавши да на све стране само о њему слуша, а Милош му одговорио да у Србији има и бољих и јачих људи од њега. Ипак, испоставило се да преговори не иду лако, па је Милош схватио да је у опасности. Из Куршидовога логора се такође извукао на превару.

31. Уз договор с народом и старешинама, претходно се помоливши Богу за срећан исход, отишао на преговоре с Марашли Али-пашом.

32. Успешно окончао преговоре с Марашлијом који му је због тога био захвалан, јер је као награду због умирења Србије постао везир у Београдском пашалуку. Усмени договор који су Милош и Марашлија постигли био је основа за даље ослобођење Србије. Обојица су се тог договора придржавали.

33. Свечано договорено примирје у Београду. Ипак, због опасности која му је претила једва је тамо отишао, и то тек када је чуо да су Турци бесни јер су помислили да их је преварио. На капијама града својом руком је принео жртву за мир, а паша је прешао преко крви жртвованог овна и ушао у град. Трипут пред Турцима потврдио да се народ предаје и да ће бити веран султану.

34. Потом је народу обзнанио да је постигао поштен мир и кренуо да "међ народ слатки мир и тишину уводи". *До сада је владала сабља, а од сада се сабља замењује пером!*

35. Народ га је изабрао за кнеза на Скупштини 1817. године, и то опет потврдио 1827. године.

36. 1817. године се запрепастио када је чуо да се Карађорђе вратио у Србију. Одбио да се придружи плановима Хетерије и подржи Вожда у општебалканском устанку. Није желео нови рат када је једва постигао мир и почео да Србију опоравља. Сматрао да је боље да се жрвује једна глава, па макар и Карађорђева, него да се жртвује цео народ. Три дана и ноћи се тешко премишљао шта да ради с Вождом који му је деловао крајње неразумно. Било му је јасно да ће га многи осуђивати због одлуке. У договору с другим кнезовима пресудио да Карађорђе мора да буде убијен. Пре тога га молио да оде из земље, али овај није

хтео ни да чује за то. Турци су уценили Милоша његовом или Карађорђевоом главом.

37. Касније су му многи пребацивали за Карађорђеву смрт, али тада је народ ћутао. Било је оних који су сматрали, као и Милош, да се Карађорђе "залетео" и да није био тренутак ни за какав нови устанак.

38. Емиграција је мрзела Милоша што им није дозвољавао повратак у Србију, што је преузео власт и низао успехе без њиховог учешћа. Клеветали га као тиранина и крволока због Вождовог убиства.

39. Сахранио Вождово тело у тополској цркви и дао да се стави натпис над Карађорђевим гробом. Ипак, тек је 1835. године јавно признао Вождове заслуге у ослобођењу земље. Никада се јавно није покајао због Карађорђевог убиства.

40. После завршетка устанка, у свакој прилици је штирио српска права. Мало по мало, отимао је власт и економску основу моћи од Турака и пребацивао их у српске руке.

41. Турци су га уважавали и поштовали, обраћали му се за помоћ, заштиту и новчану позајмицу. Знао да штити њихова права ако су неправедно угрожена, подмићивао их новцем и поклонима да би издејствовао ствари у народну корист.

42. После 1820. године више није ишао у Београд, живео је у Крагујевцу, а односи с турским пашама су се погоршали. Ипак, умео је лукавствима и подмићивањем да их умори када је требало.

43. Поступно је Турцима показивао ко је прави господар у Србији. Због политичког и материјалног напретка Срба, Турци су отворено показивали своју мржњу и завист. Турци нису смели да терају Србе на кулук; услуге су морали да плаћају, а спахије су морале да се задовоље само оним што им је по закону припадало. Тако је на минимум свео турске

и српске односе и турску експлоатацију српског народа. Издејствовао да Турци не смеју да живе по унутрашњости земље, већ само у већим градовима.

44. Под њим се Србија опорављала и напредовала политички, економски и демографски.

45. Преко српских депутација и уз помоћ руског посланика на Порти, радио је на испуњењу 8. тачке Букурешког уговора, на добијању унутрашње независности за Србију и наследног кнежевског достојанства.

46. У спољнополитичким одлукама држао се упутстава руског двора и када му нису одговарала, знајући да ће му они једини помоћи. Према Порти и султану се понашао помирљиво. Умео да искористи дипломатију за српске послове.

47. Користио се све слабијим положајем Отоманске империје да ослобађа Србију и проширује њена права. Радио да изнутра поткопа снагу турске царевине.

48. У својој политичко-дипломатској борби успео је у потпуности. Добијена су три Хатишерифа којима су потврђена различита права Србији. Издејствовао много више него онда када је 1815. године склапао договор с Марашлијом, верујући да само постиже нешто бољи мир из невоље и нужде.

49. Добио царски берат којим се њему и његовој породици потврђује право кнежевског наследног достојанства.

50. С много славља и одушевљења народа прослављено добијање Хатишерифа и Берата. Тријумфално ушао у Београд 1830. године. Церемонија читања Хатишерифа свечано је одржана, уз бројне знаке признања и поштовања према Милошу.

51. Први српски нововековни кнез помазан у цркви. Подигао звоно на београдској Саборној цркви – после неколико стотина година зачуло се да звони звоно с хришћанске богомоље.

52. На позив султана отишао у Цариград 1835. године, где му је приређена сјајна аудијенција и где је добио богате поклоне. Причало се о части коју му је султан указао, али и о Милошевој широкој руци којом се одужио за све привилегије и права које су он и Србија добили.

53. Понашао се према народу и земљи као патријархални старешина задруге. Био је прави "кнез из народа": бринуо се за народне послове, умео да разговара с обичним светом, помагао их у невољи, био добар демагог. Његова је власт имала и деспотски карактер. У последњим годинама владавине тешко је прихватао неминовне промене.

54. Укинуо без икаквих потреса турски феудализам и спречио успостављање српског феудализма и племства. Због тога стекао бројне непријатеље међу виђенијим Србима који су се надали да ће постати српске спахије.

55. Дајући Сретењски устав, проглашавајући сељака сопствеником земље коју обрађује и свдећи све дажбине на јединствен порез, увео је Србију у ред грађанских друштва с капиталистичком економијом.

56. Народ га је прозвао: *Оцем Отечества; Ослободиоцем и Избавитељем Србије, Великим кнезом*. Народ га је и волео и грдио, али је ценио његов труд да уреди Србију, да јој донесе мир и слободу. Гусле га опевале као милосрдног јунака обдареног великодушностју и храброшћу.

57. Због апсолутистичке владавине и сукоба с Русијом, морао је да абдицира и оде из земље 1839. године. Испраћен свечано. Маса света се тискала улицама да поздраве одлазећег Књаза. "И пријатељи и непријатељи му љубили руке и скутове!" каже мемоариста.

58. После двадесет година, на позив из Србије, вратио се 1859. године да по други пут влада Србијом. Дочекан тријумфално, уз велико славље и општу народну радост.

59. Видео Србију као сјајног витеза на брегу који оку-
пља око себе народ и својим угледом и лепотом привлачи
људе да се у њу усељавају.

60. *С кнезом Лазарем Србија је пала, а с кнезом Мило-
шем се подигла* – речи се ученог савременика!

Други Спасилац

У тренутку када почиње епска прича о *Другом Спаси-
оцу*, повест се налази на својој најнижој тачки, у антикли-
максу. Јунак стоји на обали Саве, пред њим је велико иску-
шење. Треба да донесе одлуку: хоће ли преко реке у бек-
ство заједно с другим старешинама, или ће остати у Србији
која се иза његових леђа дими и пуши у осветничком пла-
мену, којом се разлежу јаук и лелек ужаснутог народа, и
мукање и блејање избезумљених животиња. То је *демонска
слика Пада*.

Јунак се одлучи – остаће у земљи, па похита назад у тај
хаос да склони породицу на сигурно и види може ли са ша-
чицом преосталих сабораца да организује некакав отпор. У
првome успе, друга нада се брзо распрши у општем расулу.
Ипак, од тог момента, епска повест полако почиње да се ус-
пиње ка горе, ка свом климаксу који представља Други
устанак.

Епски дискурс о двојици српских Спасилаца и предво-
дитеља устанака – Карађорђу и Милошу Обреновићу, има
много додирних тачака. То је заправо иста *прича о хероју-
ратнику*. У оба случаја, прича је почела из најниже тачке да
би се потом успињала кроз низ сукцесивних успешних бор-
би с непријатељем. Док траје епска повест, структура је из-
ражена низом скоро истоветних антитетичких термина које

смо већ упознали у анализи о Карађорђу. Осим формалне, приче имају и садржајне сличности. Обојицу је народ молио да се прихвате старешинства, признајући им моћ и власт вође. Оба пута народ се заклињао на верност и слогу, и обојица су морали, упркос томе, да део народа силом терају у устанак, те да претњама војску држе под строгом дисциплином. Оба предводитеља показала су храброст, срчаност и одважност у борбама. Обојица су настојали да централизују власт и да снажном руком руководе устанком, надвладају партикуларне интересе старешина и одрже јединство народа. Обојицу је народ прозвао "Очевима и Избавитељима Србије" изражавајући им захвалност за несебично дело и жртву зарад општег добра. Ова епска повест представља садржински део *мита о Ослобођењу*.

Повести о два устанка показују и знатне разлике

Прво и најважније, Милош као јунак *није доживљен као митски херој*, нити као "Божије провиђење" или "косовски осветник" попут Карађорђа. Значајно је мишљење Наде Милошевић-Ђорђевић да народ, по свему судећи, није био у стању да унутар јединственог историјског догађаја, каква је Српска револуција, у кратком временском размаку осмисли два подједнако велика митско-епска лика.¹¹ С друге стране, ни Милош својим понашањем, које је од почетка било прожето наглашеним реализмом и прагматизмом, није давао грађу за митски надахнуту обраду његове личности. То објашњава "историчност" релативно малог броја епских песама о Другом устанку. Ни драме ни историјска предања

¹¹ Захваљујем се проф. Нади Милошевић-Ђорђевић на овом драгоценом запажању.

нису особито мистификовала кнеза Милоша. На мене је велики утисак оставио начин на који је Глиша Зубан представио Милоша у својој драми, стога бих га означила као *антихероја у митско-косовском смислу*.

Надаље, Други устанак је трајао много краће од Првог, а грандиозно искуство револуције постепено се истрошило у току тешких година ратовања и потоњег пораза из 1813. године. У борбама вођеним у току Другог устанка није више било оног пређашњег жара и идеалистичке вере у победу и проширење борби на сабраћу у другим областима. Многе битке, па и сам чин подизања устанка, били су оптерећени малодушношћу и сумњама. Примера ради, пред бој за Ваљево Милош је рекао устаницима:

Ви, браћо, може бити да сте чекали мене, али ја сад немам кога чекати: цар ми ни краљ неће доћи у помоћ. Ако се ја сад станем плашити од Турака и не смеднем се к њима прикучивати, шта ће други људи радити? (Караџић 1898:149).

Важну разлику између две устаничке повести представља и то што Милоша као јунака одликује *хероизам обичног човека*. Наиме, иронија судбине је да су Вожд и војводе, који су се борили за високе идеале свесрпског уједињења – побегли, а да је Србија остала на човеку који је своју одлуку да остане донео из сасвим личног разлога – да спасе своју породицу!

Кад моју стару мајку, жену и децу разгазе Турци, што је вајде да и ја сам живим? Него идем у моју наију, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја: доста је народа изгинуло са мном, неће бити никаква неправда ако и ја с народом погинем и пропаднем. (*Казивање*, Јокић:228; Караџић 1898:135; Милићевић 1959:262, Куниберт 1901:50,51; Гавриловић, М. 1908:54).

Мотив који покреће будућег вођу посве је људски, хуман и сразмеран обичном човеку, зато се у повести о Другом Спасиоцу ни не срећемо с ликом гневног хтонског хероја који спроводи у дело предачки завет, већ с јунаком који жели да заштити оно што је њему битно и важно – своју жену и децу. Милош ће и убудуће тако размишљати и поступати, а многи потоњи биографи истицаће да он никада није био хајдук већ – *кућеван човек*. Свој осећај породичне бриге прошириће у једном моменту и на цео народ као његов представник и предводител, али све време ће то бити *хероизам обичног човека* који, без обзира на то или баш због тога, уме да покаже изврсну храброст и одлучност.

Епика о Другом Спасиоцу показује још једно значајно "померање" из пређашње митске матрице. У питању је херој-ратник који показује *милосрђе* спрам побеђеног непријатеља! Било да се радило о јунаковој личној особини или о стеченом искуству на основу грешака претходног устанка, тек – резултат таквог делања донео је битне предности. У таквом начину ратовања одиста је било нечег витешког. Када се нађе лицем у лице с противником, јунак уме храбро да довикне непријатељу:

Вала, делибаша! ти може бити да имаш куда и на другу страну, али ја заиста немам никуд, него ми ваља овде мрети!(Караџић 1898:157).

Али, јунак не иде за тим да по сваку цену сатре непријатеља. С добром дозом ироније Милош објашњава како он види сценарио што бржег ослобођења:

Који год од мене бежи, срећан му пут! Ја му не сметам; него да се молимо Богу не би ли и ови остали Турци побегли између нас. (Караџић 1898:150).

Када показује љутњу и бес, нема оног Вождовог гнева и следе срџбе. Штавише, саветује саборце да покажу самилост, да се у име "божанске правде" суздрже од сувишног насиља:

Прођите се, браћо, за Бога! Доста је већ; греота је од Бога!

Без сумње, јунак Другог устанка не пати од ратничког *hybris* као Карађорђе, зато и може да поступа умерено и великодушно. Милоша ће, додуше, сустићи *hybris* али владарски, много година касније, па ће и он платити цену такве своје обузетости – мораће да абдицира. Али, у доба Другог устанка он још ни не сања о таквом развоју догађаја, већ се труди да ствари доведе у ред и равнотежу и обезбеди преговоре. Не показује гордост ни узнесеност; уме да се "прикучи" како сам каже; зна да добар глас зависи од придржавања датој речи, и не либи се да поштује своја раније направљена пријатељства с Турцима који му његову човечност враћају пружањем помоћи у невољи.

Уз милосрдност, *преговори* су још један кључни моменат по којем се два устанка разликују. Они спадају у поменути *курс реализма и умерености* што је карактеристика приче о Другом Спасиоцу. Преговори и нагодбе су права средина у којој се домишљати јунак добро сналази. Милош тада испољава свој посреднички дар, предузимљив и одважан дух, вербалну агилност и смисао за реал-политику. Оно што тиме постиже сам назива "мир за невољу", али је заправо много више него што се ико надао.

Драма Спасења или обред прелаза

Када догађаји стигну до преговора с Марашли Али-пашом, епска повест се налази на врхунцу. Сви учесници су

напети јер је неко разрешење на видику, али ствари могу да крену и наопако што је свима добро познато. Слично вођи Првог устанка, и предводиоца Другог се тада налази сам на врху точка среће. Заједничка молитва у цркви и једнодушни благослов за преговоре, који добија од других старешина, кнезова и кметова представља ритуалну сцену припреме за одигравање *драме Спасења*. Све трепери у тачки климакса док јунак с успехом приводи крају народну борбу. Прелазак из старог у ново стање биће ритуално обележен – клањем курбана на капијама Београда.

На овом месту треба истаћи *ритуалну позадину* одређених фаза Другог устанка, по чему он представља својеврсни *обред прелаза* за српски народ. Почело је "фазом сегрегације" или одвајања када су се Милош и народ заклели да ће ући у Други устанак. Михаило Гавриловић је згодно приметио подударност ритуалног простора Таковске цркве која је, у Милошевом случају, двапут послужила у две различите сврхе: први пут када се, као поражени војвода пропалог Првог устанка, на том месту предао Турцима, а они га помиловали и признали за кнеза; други пут када је раскрстио с таквом улогом додељеном од Турака, а од народа задобио улогу вожда Другог устанка. "Ту у Такову Милош се предао Турцима, ту је јавно с њима раскрстио. Тада му је било 32 године" (Гавриловић, М. 1908: 151).

Цео устанак, потом, можемо посматрати као "лиминалну фазу" обреда која кулминира у преговорима с турским пашама. Трећа фаза "агрегације" или повратка у нормалну, мада измењену друштвену ситуацију и статус, обележена је заједничком молитвом у цркви пред преговоре, затим ритуалним чином жртвовања, када је Милош заклао овна а Марашлија прешао преко крви понуђене "жртве за

мир", и на крају у Милошевом доласку у пашин конак на ритуално заклињање да ће народ бити веран султану под новим условима.

Како је народ прихватио Милошев мир?

Када се најмање надао, народ је добио мир и безбедност за којом је цезнуо. Он није у томе видео заслуге Карађорђевих ратова, нити улоге Русије и Букурешког мира, он је видео само Милоша и његова настојања да очува народ. Уколико је тај мир био колебљивији, народ је више припао уз свог вођу. Уз то Милош је једини остао са народом 1813 и народ то никада није заборавио! Заједничке невоље више су их зближиле. Најзад, Милош је за време војевања у Првом устанку био један од најславнијих војвода: у јунаштву није уступао Вељку ни Чупићу, а од обојице се, као и од многих других, разликовао што није био ајтачија, него кућеван човек, као и остали људи којима је управљао... Зато су га сви његови војници и остали људи пазили као брата, а слушали и поштовали као синови мудра оца. (Гавриловић М. 1908: 305).

Либерал Јеврем Грујић је, у својим записима, навео речи свог деде који је имао деведесет година када је кнез Милош абдицирао. Деда је својој породици тада рекао:

Видите, Карађорђе није могао да постигне мир, а овај, од када је постао старешина, постигао је. Од када се Бог и Милош славе – ми живимо у миру. Милош је тај који нам је донео мир (Павковић 1992: 65).

Уместо да осцилира између мита и епа као у причи о Карађорђу, повест о Другом Спасиоцу – Милошу *осцилира* између *епа* и *ироније*, уколико се иронија схвати као модус у

коме се реализам ликова и догађаја највише удаљио од метафоричне митске симболике и преувеличавања.¹² Прича, стога, делује најближе стварности деконструишући митску матрицу.

Потресно искуство Првог устанка одиста је натерало судионике Другог да објективније приступе сопственим могућностима и изгледима на успех. У теорији књижевности такав дискурзивни приступ, који доводи у везу епику и реализам, назива се *епска иронија* или *епски објективизам*. У бројним епизодама пре и у току Другог устанка можемо наћи примере тако дефинисане *епске ироније*, али исто тако и *праве ироније* која је прожета хумором и чији је смисао обично супротан од оног што је изражено речима. Мајстор ове врсте ироничног поигравања био је нико други до сам – Милош Обреновић.

У форми *трагичке ироније* модус се појавио у епизоди Карађорђевог пада и устаничког пораза – таква *иронија судбине* представља контрадикцију искуству које је претходило преокрету. Од тада, причу о ономе шта се даље дешавало карактерисаће другачија реторика испуњена дилемама, сумњама, неизвесношћу, амбиваленцијом, отворе-

¹² Нортроп Фрај је, у структуралном смислу, издвојио четири основне наративне категорије којима мит служи као основни предложак, будући да представља апстрактни образац приповедања. Те наративне структуре "подражавају" мит али се и "померају" у односу на њега. То су : комедија, трагедија, романса и иронија, назначивши ову последњу као тип који се највише удаљава од класичног митског узора. Ипак, по цикличној структури, иронија, иако реалистичан модус, поново се враћа ка миту чиме се показује да је митска структура била више или мање присутна у свим наведеним категоријама.

нијим показивањем људских слабости и врлина, хумористичним ситуацијама, другим речима – *реализмом*.

Трагичка иронија судбине јавља се и у сцени предаје код Таковске цркве. Потом апсурдна иронија, када се Турци преотимају око Милоша док га воде као драгоцен плен паши у Београд. Иронија је да га је "посинио" човек који га је мрзео и кога је он лично у борби био ранио и осакатио. Када му Сулејман-паша показује рањену руку и каже: "Ти си ме ово ујео", наш јунак се прави невешт и самоиронично одговори: "Ја ћу је и позлатити, честити пашо!" Док је као талац седео заточен у Београду а смрт му висила над главом, Милош је поново употребио иронију да одагна страх и тескобу који су га притискали:

Вала, ја сам своју главу одавно у торбу бацио, и сад већ туђу носим!¹³

Модусу ироније, која немилосрдно открива људске слабости, мане и пороке, припадају све оне бројне анегдоте о томе како се Милош избављао из турских руку и опасних ситуација лукавством и преварама, користећи подмитљивост и похлепу турских великодостојника као своју и народну предност. То лукаво надигравање речима, то надмудривање на ивици амбиса има у себи нечег "меркуровског". Фолклор многих народа познаје такав лик: то је личност *trickstera* – препреденог, вештог и симпатичног варалице, или пак лик домишљаога човека из народа, попут нашег Ере, који снагом свога духа, а не мишица, излази као победник из окршаја.

Због чега је било важно указати на реализам и иронију као дискурсе који су у знатној мери обележили повест о Другом устанку и његовом јунаку? Зато што је таква кон-

¹³ Ерик Берн, психијатар и творац трансакционалне анализе, ову врсту хумора је звао "смех под вешалима".

струкција *Милошеве парадигме* омогућила да се епопеја Српске револуције успешно оконча и као *успели образац преда српском народу у наслеђе*. Значајна последица таквог окончања јесте да је *промењен* ток целокупног национално-ослободилачког дискурса. Повест о Српској револуцији изашла је тада из цикличног тока и добила *прогресивни, дијалектички карактер*, из кружног митског времена и приповедања закорачила је у линеарну историјску нарацију.

Као "Српски Одисеј"

*А на уму увек да ти Итака буде.
Да тамо стигнеш предоређено је теби.
Али уопште немој да убрзаваш путовање.
Боље нека године многе трају
и на острво да већ као старац стигнеш...*

Константин Кавафи, *Итака*

Ако према типу јунака можемо да закључимо какве су биле потребе друштва у одређеном историјском тренутку, онда је јасно да је српском народу, након пропасти Првог устанка, био потребан вођа који ће показати реализам и одмереност; који ће имати довољно храбрости да се лати оружја, али и довољно мудрости да спозна границе и на време се заустави. Милош Обреновић је знао да се не истрчава пре времена и на погрешном месту, каже Милорад Екмечић и истиче његову веома важну особину: "Све што ради против Турака настоји да оствари уз њихову формалну сагласност. *Уопште је био редак Србин коме се није журило*"!(мој курзив) (Екмечић 1989: 210).

Милош је био ратник из нужде. Херојем га је учинила храброст коју је показао, али он није био ратник "по унутра-

шњем пориву". Није припадао оном типу јунака, попут Карађорђа, које на херојска дела гони "дин кога осећа у себи", потреба да достигне унутрашњу изврсност и ратничку славу. Премда је био спреман да "умре за отаџбину", некако је гледао да преживи невоље и што пре дође у ситуацију у којој се добро осећао – у ситуацију да преговара и да борбу води политичким средствима. Ово његово "нехеројско" понашање, како је уочио Екмечић, много боље је било оцењено од стране оних који су га "посматрали поиздаље, а у једно безболније време". "Већина људи која је о њему оставила неки поуздан запис слагала се да је био изузетно интелигентан. Од свих војвода у војевању 1804-1815. једино се за њега вели да је био мудар" каже Екмечић (исти, 213).

Кнез Милош је одиста био *јунак реалних процена и преживљавања, вербалне спретности и гипког духа, оштроумног домишљања, претварања и надмудривања*, вешт да се креће кроз замршене лавиринте политичких и дипломатских односа с Турцима и другим актерима српске ослободилачке епопеје. Преживео је борбе и устанке, супарнике, буне, турске смицалице и многе политичке замке. Када га је обузео владарски *hybris* морао је да одступи с престола, али његов *Пад*, који је пре лично на свечани испраћај поштованог владара но на прогон апсолутисте, сажео је у себи сву *иронију* којом је био обележен добар део Милошеве историографске и фолклорне биографије. На крају се, попут Жирардеовог *Синсинатуса* или грчког *Одисеја*, вратио да поново влада и уведе ред у земљу.

У многим сведочанствима непристрасних савременика "кује се боља оцена његовог рада на подизању Србије, него на сведочанствима оних који су изблиза откривали сијасет малих мана у њему... Као да се природа побринула да га обдари својствима неопходним за владање једним немирним

сељачким народом. Владарима који су га наслеђивали на том месту оставио је једноставну формулу успешног одржања на престолу" констатовао је Милорад Екмечић (исти, 213-214).

Каквом типу јунака Милош припада? Био је много више од анегдоталног "домишљатог човека из народа". МитопоеТСки узор налазим у *Одисеју*, том јединственом грчком хероју, "најмудријем и најлукавијем од свих јунака" како га је Хомер описао.¹⁴

Када се помене Одисеј, обично се мисли на Хомеров спев "Одисеју" - на јунаково лутање које је трајало двадесет година док није успео да се врати на родну Итаку. Ипак, прича о њему почиње раније, у "Илијади". Од самог почетка он се јавља као важан лик, ратник и краљ, лукав и вешт преговарач чије посредовање у решавању проблема траже други грчки краљеви. Одисеј, један од највећих јунака под Тројом, смислио је превару како да се оконча тројански рат – чувени коњ био је његова идеја. Оно што се после тога дешавало – потонуће бројних грчких бродова на повратку кући и Одисејево лутање – била је казна богова за *hybris* који је обузео грчке јунаке након пропасти Троје. Одисеј је упамћен као *оличење човекове животне пустоловине*, као јунак који је отишао најдаље од свих грчких јунака – извукао се из бројних недаћа и перипетија, спустио се у Хад из којег се жив вратио, стигао је до Калипсиног острва на које ни богови не свраћају, у нигдину, и одатле се избавио! У животу га је подстицала радозналост, он је човек који је "желео да види, да сазна" каже Вернан, а да преживи одржала га је жеља да се врати породици и домовини које је изнад свега волео. Као такав, он је *јунак*

¹⁴ Изванредно објашњење Одисеја даје Жан-Пјер Вернан у књизи *Васељена, богови, људи* (2002), у одељку "Одисеј или човекова пустоловина", стр. 71-105.

трагања и повратка, домишљатости и духовне радозналости; прави херој приповести типа *quest* која се срећно окончава.

У свему реченом има извесне сличности с кнезом Милошем. И кнез је био ратник и владар; *hybris* је такође био узрок његовог изгнанства после чега је и он двадесет година лутао по околним земљама док се није вратио у Србију, у чије је ослобођење унео сву своју животну енергију. У књажевој радозналости духа и жељи да ново сазна, у вештини посредовања и преговарања може се повући још једна паралела. Сличност им, такође, можемо наћи у каснијој промени разумевања оне врсте парадигме коју оличава јунак попут Одисеја и кнеза Милоша. У *Речнику грчке и римске митологије* аутори истичу да је у –

старијем предању Одисеј био оличење неустрашивог и лукавог човека, који жилавом упорношћу савлађује највеће тешкоће. Он је, уз то, веран супруг, свим срцем везан за свој дом и отаџбину. Касније генерације нису имале разумевање за овог човека од крви и меса; његове људске мане и грешке су преувеличане, тако да је постао оличење лажљивости, похлепе, осветољубивости и незахвалности (Срејовић и Цермановић-Кузмановић 1979: 301).

Марина Ворнер и Цветан Тодоров такође промишљају Одисеја као необичног јунака чији узор вреди имати на уму, а који се ретко среће у модерно доба. Марина Ворнер истиче менталну и вербалну агилност која краси такав тип људи, њихову разборитост, снажљивост и смисао за хумор који нам уливају наду да се ствари могу мењати и без неразумне борбе и страдања (Warner 1994:31).

Уз наведене подударности, још две важне ствари су ме определиле да у лику Одисеја потражим митопоетски узор за кнеза Милоша.

Када Жан-Пјер Вернан за Одисеја каже – "он је прави јунак лукавства, способности да се пронађе излаз из безизлаза, заваривања људи и највештијег извлачења" (Vernan 2002: 75), видимо да је то управо исти скуп Милошевих особина које су му омогућиле да с Турцима и другим актерима тадашње политике постигне оно што је постигао, да се лукавством и иронијом извуче из немогућих ситуација и савлада изазове. Када, с друге стране, Цветан Тодоров дода да је Одисеј посебан тип јунака зато што, захваљујући поменутим особинама, илуструје могућност да се сачувају предности *и дугог живота и славне смрти* (што није пошло за руком ниједном грчком хероју), ми опет видимо кнеза Милоша као пример таквог животног пута: био је храбар и пожртвован ратник који је достигао славу као јунак, али је сачувао живот и остарио међу својима дочекавши мирну смрт као поштовани владар.

У бурној српској историји 19. и 20. века нема владара који се може похвалити Милошевом судбином.

Комичка визија света

У једном од ранијих поглавља дефинисана је *комичка визија света* као један од главних типова "митолошког кретања" које се успиње у цикличном ходу од претећих компликација ка срећном разрешењу; које говори о испуњеним жељама, интегрисаном друштву и хероју којег је заједница прихватила и признала његове напоре и заслуге (Freu 1973:43–52,162). Комичка концепција се у различитим жанровима испољава кроз низ аналогних симбола и архетипских слика које одговарају *миту о трагању* који се окончава *испуњењем*.

Када историју тумачимо као врсту наративног дискурса, разуме се да се тада одређени историјски догађаји могу тумачити

чити као дешавања која су водила трагичким или комичким расплетима са свим одговарајућим последицама. Наравно, за разлику од мита-приче који се бави божанским и херојским догађајима у равни надисторије, "историја представља бележење или вербално подражавање догађаја сведених на људски ниво" (Freu 1991:83). У том смислу, историја и мит се одиста разликују. Али, у равни "метаисторије" они се преклапају јер, најпре, "мит служи као пример за објашњење историје" каже Фрај, а потом и историја "прича причу", па тако у наративном историјском дискурсу препознајемо основни образац романсе – људске потраге за испуњењем жеља (Freu 1991:82-83).¹⁵ У комичким историјским митовима имплицирана је људска жеља за напретком, било еволутивним било револуционарним путем.¹⁶ "Историја је митична утолико што нуди простор за комичку афирмацију људске потраге" каже Лоренс Куп за Фрајево читање историје (Coore 1997:169).

Митске парадигме о Милошу, Другом устанку и Српској револуцији управо дају такву једну комичку слику света. Други устанак је окончан преговорима, а онда је Српска револуција (на основама Првог устанка) срећно завршена у току потоњег вишедеценијског периода када се дипломатским и политичким средствима радило на испуњењу захтева и нових аспирација са српске стране. Циљ је био постигнут добијањем Хатишерифа и Берата о кнежевском достојанству,

¹⁵ Због тога Нортроп Фрај предлаже да се историја чита као врста "световног светог писма" (secular scripture).

¹⁶ Осим њих постоје и романтички, трагички и иронијски историјски митови. У првима се говори, нпр. о потрази за божанским градом или бескласним друштвом; у трагичким о паду и поразу, у иронијским о поновљеној или неочекиваној катастрофи, итд. (Freu 1991:82).

па је потрага започета 1804. и поново 1815. године била успешно окончана. Ем се јунак попео на престо, ем је народ добио мир, сигурност, широку унутрашњу аутономију, те многа политичка и национална права. Треба нагласити да је Милош имао стрпљење и осећај за време, "човек коме се није журило" каже Екмечић, и који је еволутивним и конструктивним средствима с успехом завршио своју мисију.

Постигнуће жељеног циља обележено је у Србији бројним свечаностима, ритуалима и церемонијама, у општем народном веселју и празничном расположењу. Историографска литература нуди нам обиље сцена које сведоче о комичкој визији света како је Фрај дефинише: слике гозби, игранки, балова, ватромета, пуцања из топова и пушака, гирланди и славолука, цвећа посутог по путевима, свечано обучених првих српских гардиста, прве српске музичке банде која је пратила кнеза; црквених богослужења у знак захвалности и кнежево миропомазање у цркви; народних скупштина на којима се благодарило кнезу за постигнуте резултате; свечано читање Хатишерифа и Берата праћено строго утврђеним церемонијалом; слике одавања почести и богатих поклона – златом и драгим камењем украшеног огртача, брилијантских ордења, сјајних пиштоља, сабље на којој је исписана захвалност српског народа кнезу Милошу, и другог. Све су то слике испуњења, једном речју – *срећног заврштека*.

Познати српски либерал Јеврем Грујић, сећајући се детињства, написао је да се време после 1830. године може свести "на јасну представу о томе да је то било *време општег задовољства, свеколике радости, једнодушне захвалности и националног поноса*" (мој курзив) (Павковић 1992:57).

Српска револуција је успешно окончала још једну велику потрагу – *за васкрсом српске државе!* Матија Бан је то песнички сажео речима:

Са Лазарем је Србија пала, са Милошем се подигла!

Могло би се рећи да је у равни "метаисторије" са кнезом Милошем Обреновићем српски народ добио *целовит митски и историјски образац успешног политичког делања*, модел који показује "како треба радити" на националном ослобођењу и осамостаљењу. Једна од кључних синтагми Другог устанка, која је показала тај пут, налази се у речима које се приписују Милошу:

До сада је владала сабља, а од сада се сабља замењује – пером!

Митополитичка парадигма о кнезу Милошу нуди као пример јунака који је започео и успешно окончао своје дело, који је херој *Спасилац* и *Обновитељ* васкрсле српске државе и *Творац* модерне српске државности. Он је сам, уосталом, једном приликом објаснио да види Србију као срећну земљу у будућности, и та Милошева визија Србије као *витеза на белом коњу на врх брега који окупља народ око себе* такође представља један од речитих симбола који припадају комичкој визији света.

СТРУКТУРА ПОЛИТИЧКОГ МИТА О СРПСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ

Историјска и митолошка синтеза

Историјска синтеза повезује у један ток догађаје који се циклично понављају и оне који су међусобно супротстављени као антитезе. Обе структуре имагинарног и наративног, циклична која је оријентисана ка прошлости, и дијалектичка окренута ка прогресу и будућности, присутне су и у митолошком и историјском дискурсу (Durant 1969:406-407).¹⁷

Политички мит о Српској револуцији представља такав један *целовит образац* историјске нарације који обухвата обе наведене структуре. Приповест о Српској револуцији тематски чине анализирани дискурси о вођама оба српска устанка. Ти наративни дискурси чине део великих митолошких комплекса који се налазе у основи историјског и књижевног представљања.

Реч је о *четири* основне митске парадигме које је Лоренс Куп разврстао по садржају и функцијама на:

¹⁷ Диран их чак назива "стиловима историје": стил вечитог повратка индуског типа; и динамични, прогресивни месијански стил јудео-хришћанства и римске цивилизације.

- оснивачке митове којима припадају *мит о стварању* (creation myth) и *мит о плодности* (fertility myth);
- ослободилачке митове који су прогресивно оријентисани, а припадају им *мит о спасењу* (myth of deliverance) и *мит о хероју* (hero myth) (Coopre 1997:1-3, 9).

Типолошко читање митова, по Лоренсу Купу, полази од тога да је нека претходна особа или догађај обезбедио "тип" мита који носи одређено значење и обећање; потоња особа или догађај представљају "анти-тип"¹⁸ који је више реализација, испуњење и довршење онога што је у типу постављено, него што је његова опозиција. Елементи мита названи "тип" и "анти-тип" могу се узети као модел који објашњава начин на који митологија у принципу функционише. Наиме, сваки мит претпоставља претходно постојање неке наратије, и заузврат, сам обезбеђује модел за будуће наратије. На тај начин, образац "обећање – испуњење" може бити стално делотворан јер један мит ствара други, па су увек отворене могућности за нова читања и тумачења. Овакав приступ читању мита Куп назива *радикалном типологијом* (Coopre 1997:107-108).

Структуру повести о Српској револуцији можемо, дакле, типолошки прочитати унутар предочених митских парадигми. Реч је о основном *ослободилачком миту* који се прогресивно развија кроз *мит о Хероју* и *мит о Спасењу* :

¹⁸ Треба приметити да Купов термин "анти-тип" није најсрећније одабран. Предлогак "анти" асоцира на супротност или неку врсту негације оног што је претходно успостављено као "тип". Ако је, како Куп каже, то довршење и реализација претходно започетог, онда је требало предложити неки другачији израз.

Тип → Анти-тип

Обећање → Испуњење

мит о Хероју → мит о Спасењу

Први устанак → Други устанак

Карађорђе "Божији изабраник" → Милош "Други Спасилац"

Митолошко читање Првог устанка и његовог вође узела сам као "тип", док се "анти-тип" остварује кроз митологију Другог устанка и његовог предводника.

Постављени "тип" херојског мита с Карађорђем као Спасиоцем *није* обезбедио потпуно ослобођење, зато се јавио Други Спасилац који је у "анти-типу" испунио задату парадигму *ослободилачког мита*.

Постоји и уметнута, трећа парадигма која припада *оснивачким митовима* – то је *мит о Обнови или Васкрсу српске државе* као део цикличне структуре. Он се јавио у "типу", тј. унутар оних догађања која су представљала обећање и наду у стварање/обнову независне националне државе. Будући да тај циљ такође није био постигнут у Првом устанку, који сам узела као "тип", реализован је у "анти-типу", окончањем саме Српске револуције. У том случају, структура мита о устанцима била би следећа:

КАРАЂОРЂЕ (ПРВИ УСТАНАК)

→ мит о Хероју Спасиоцу (ратник – осветник, Божији изабраник)

→ мит о Ослобођењу

→ мит о Обнови државе и Уједињењу Свег Српства ("Отац Србије")

→ мит о Паду

→ **МИЛОШ** (ДРУГИ УСТАНАК)

↓

→ мит о Хероју Спасноцу (ратник и дипломата који успоставља мир)

→ мит о Ослобођењу

→ мит о Обнови или Васкрсу српске државе ("Отац и Творац Србије")

У оваквој структури, тачка разлаза наших јунака налази се у домету остварења мита о Обнови и у миту о Паду!

За Карађорђа, радило се о обнови српског средњовековног царства и о освајању, односно, ослобођењу територија под турском и аустроугарском влашћу на којима је живео српски народ. Мада је и кнез Милош имао сличне жеље, у пракси се руководио политичким реализмом тежећи да оствари оно што је у том тренутку било могуће. Милош је, дакле, испунио део циља који је био постављен још у току Првог устанка. Он је Обновio или Васкрсноу српску државу, али на проширеној идеји коју је Карађорђе имао, Милош није радио – није ујединио сво српство! Међутим, опште прилике за такав подухват нису биле повољне у време Милошеве владавине. Поред тога, Милош је имао визију независне државе Србије и, колико се зна, није био склон југословенству ни илиризму.¹⁹

Друга, изузетно значајна тема која се јавља у српском политичком миту, а представља тачку разлаза између Карађорђа и Милоша, јесте повест о Паду. Присуство, односно, одсуство парадигме условило је смер визије осло-

¹⁹ Познато је његово веома лоше искуство у Загребу у сусрету с вођом Илирског покрета Људевитом Гајем. Видети: Шурмин Ђуро (1922) *Кнез Милош у Загребу 1848*.

бођења, али и саме националне судбине – ка трагичном или срећном крају. Парадигма о Паду је, иначе, постојала у колективном памћењу српског народа од Косовског боја, играјући велику улогу у тумачењу националног идентитета као *трагичке концепције* која се циклично понавља!

У миту о Косову, Пад је схваћен телесно, земаљски, материјално, док је Успење схваћено духовно и спиритуално. Диран каже да су "симболи успења" обележени бригом да се поново освоји изгубљена моћ и обично се изражавају као успон у метафизичко време и простор (Durant 1969:162). То је она позната "Лазарева небеска вертикала" касније протумачена као "српска херојска вертикала". Христијанизовано тумачење Лазаревог "духовног избора" представља, у митској конструкцији, инверзију онога што се дешавало у стварном животу – пад и губитак државе, територије, слободе и независности! Другим речима, метафизичко оправдање физичке пропасти и пораза не успева да прикрије чињеницу да се у основи радило *о немоћи*, а не о моћи. Кроз синтагму "духовне вертикале" настојало се, накнадно и утешно, да се прикрије стварна последица Косовске битке и турских освајања.

Народна традиција је, међутим, понудила још једно објашњење: реч је о *дискурсу о неслози и издаји*. У српском митолошком систему овај дискурс је веома важан и присутан кад год треба објаснити неуспех неког политичког пројекта: пад је казна због неслоге и издаје!

Иста митологизована судбина, којом је објашњена Косовска битка и догађаји пре и после ње, поновила се у битним сегментима и у току Првог устанка. Појава Карађорђа схваћена је као "провиђење", као долазак Спасиоца који треба да *оствари предачки завет – да поврати изгубљено*

јединство, независност, моћ и слободу. У његовом митском обрасцу пратимо тада шему Успона која је исказана сликом буђења народа предвођеног Спасиоцем, односно, буђења националне свести, изласка из заборава и симболичне смрти у ропству, ка светлости, висинама и спасењу. Успон је успешан све до тренутка док се не појави "неслога и издаја", чиме се циклус затвара.

Када на сцену ступи Милош Обреновић, својим делањем ће утицати на постепену промену парадигме – уместо цикличне постаће линеарна и прогресивна:

хероји

Милош Обилић
(херој који је пао
на бојном пољу)

Карађорђе
(јунак који је пао
али не на бојном пољу)

владари

Кнез Лазар
(владар – Пад)

Кнез Милош
(владар – Успон)

Мит о Косову и мит о Првом устанку представљају варијанте исте цикличне структуре Успона и Пада. Додирна тачка Милоша Обилића и кнеза Лазара с Карађорђем јесте парадигма о Хероју-Мученику и Задушној жртви, те пропасти због Неслоге и Издаје. Они су *међузаменљиви* као хероји у цикличној митској структури, мада *супротстављени* као типови јунака.

Лазар и Милош, међутим, као владари представљају *два структурална антипода* – један је изгубио државу коју је наследио, други ју је обновио! Следећа структура показује однос главних јунака у три српска политичка мита – о Косову,

Првом и Другом устанку који чине делове једног великог оснивачког државотворног мита²⁰:

успон \cap пад државе : пад \cup успон државе

Лазар \leftrightarrow Карађорђе/ Обилић : Лазар : Милош Обреновић
хероји – мученици и жртве : кнежеви независне Србије
пад државе : обнова државе

смеран : љут
духован : гневан
хришћанин : пагански ратник
витешки кнез : страشان осветник

Које се још митске парадигме могу уочити у миту о Српској револуцији?

Постоји, најпре, *мит о Завери*. Он се јавља од почетка устанка и понавља се у разним фазама с различитим актерима и мотивима. Жирарде је протумачио тему Завере као "одраз друштвених патњи и недаћа, као начин испољавања заједничких страхова, мутног осећања претње и угрожености" снажно присутан у кризним временима (Žirarde 2000:69). Безбројне су наративне варијанте у којима се тема јавља, мада сви митови о Завери показују истоветну морфо-

²⁰ *Важна напомена*: српски државотворни мит као целина свакако обухвата вести о Немањићима као оснивачима и средњовековним владарима српске државе, као што обухвата владаре и догађаје након завршетка Српске револуције. Радикално типолошко читање овог мита не зауставља се стварањем Југославије. То је предност радикалне типологије – она оставља могућност за нова читања и тумачења према приликама у држави која је у протеклих двеста година више пута ширила и сужавала свој опсег и територије, мењајући притом идеолошки предзнак и политичке системе.

лошку структуру. Покретац митске приче о Завери може се скоро увек јасно препознати у неком историјском догађају, каже Жирарде.

Када је реч о Српској револуцији, на тренутак се чини да ту просто врви од завера које бисмо могли означити као "беле" или "црне" у зависности од тога да ли их је ковао српски народ против турске власти, или неко други (укључујући и сународнике) против српског народа, његових вођа и њихових интереса. Погледајмо један оквирни списак завера које се помињу у вези са српским устанцима:

- завера Срба и Турака да уклоне дахије
- завера дахија да поубијају виђеније Србе
- завера Срба у Орашцу да се подигне устанак
- масонска завера да се почне устанак?
- завера неких војвода против Карађорђевог самовоље и власти
- завера Руса (и Грка) да устанак не успе, улога Родофиникина?
- завера да се Карађорђе наведе на бег из Србије, улога Недобе и митрополита Леонтија, Јанићија Ђурића и Младена Миловановића
- завера Карађорђа и Руса да се он склони из Србије, па да се поново једнога дана врати у земљу
- завера Карађорђа и Хетерије да се уклони Милош с власти и подигне општебалкански устанак
- завера тзв. Букурешког одбора да се Милош оклевета
- завера Руса, Турака, емиграције и Милошевих противника да се Милош склони с власти, итд.

Не тврдим да сам овим списком поменула све завере које су тада постојале или се о њима само причало, односно, претпостављало њихово тајно планирање. Пошто их на овом месту нећу даље анализирати, желим само да истакнем да је тема Завере за нас важна као илустрација једног тешког времена у коме је српски народ водио своју борбу за ослобођење и опстанак, пробијајући се кроз често нејасне лавиринте међународних и унутрашњих политичких односа. Мит о Завери је значајан зато што представља идеолошки врло обојену и индикативну тему, зато што је жилав, актуелан, популаран и данас радо помињан када треба објаснити узроке политичких и друштвених криза. У српској митологизованој историји снажно је присутан осећај угрожености од Другог који се доводи у везу са "живљењем на врло фреквентном простору, у граничном подручју, између две цивилизације, три вере, на капијама два континента", итд. Објективна угроженост, неразумевање сложених међународних односа, неспремност на прагматично прилагођавање, истрајавање на неким анахроним и архаичним облицима мишљења и понашања лако поприме фантазмагоричне размере, па се резултанта поменутих околности тада најрадије тумачи теоријом Завере.

Друга стално присутна тема јесте *мит о Јединству*. Он је непосредно повезан с идеолошки моћним *дискурсом о неслози и издаји*, који попут Демокловог мача виси над српским народом у вечитом страху да ће наводно неко, у последњем часу, издати и покварити све што је дотад урађено. Од настанка Косовског мита до данас тема "издаје и неслоге" се стално обнавља у јавној и политичкој комуникацији. Вазда се проналазе могуће издајице, упозорава на неслогу и тражи заклињање на јединство. Видели смо колико је тај дискурс играо велику улогу у оба устанка, а ви-

дећемо да се иста ствар поновила у савременом добу када су парадигме о Карађорђу и кнезу Милошу поново постале актуелне. Чини ми се, међутим, да то наметљиво понављање захтева за јединством управо призива неслогу као неизбежну последицу, зато што у позадини мита о Јединству стоји проблем идеолошке искључивости. Свака револуција и свака друштвена криза траже од поданика окупљање, обједињавање, слогу, једнообразност у мишљењу и понашању, заједничко одушевљење и полет. Ако и када, међутим, ствари крену другим смером, нико се не досећа да је почетни захтев био нереалан и да дисонантни тонови и мишљења увек постоје. Тада се креће у "лов на вештице" – на издајнике, дисиденте, неистомишљенике, политичке противнике. Сва сложеност неког историјског тренутка, у каснијим митолошким интерпретацијама, сведе се на црно-белу слику оних "за" и "против". Тако се и догодило да је кнез Милош, од стране Карађорђевих присталица, био проглашен за "издајника" због кога је пропао Први устанак и "турску улицицу", иако је тај исти човек остао с народом у критичном тренутку и, недуго потом, повео Други устанак. У сваком случају, мит о Јединству је веома делотворан када се желе постићи краткотрајни ефекти и неке револуционарне промене, али постаје загушујући и неодржив у нормалним животним околностима јер не допушта слободно испољавање идеолошких и политичких разлика.

Мит о хероју – спасиоцу: дијадична структура

Уочимо, најпре, да Србија која је настала на основама Српске револуције има *два Оца, два Спасиоца или Избави-*

теља! Ово "двојно очинство" је тешко прихватљиво за митско читање историје.

Народна традиција је Карађорђа запамтила пре свега као *ратника*, а кнеза Милоша као *државника и народног заштитника*. Рационално и историјско тумачење ову поделу улога види као ствар њихових склоности, могућности и околности у којима су деловали. Ствар је била у томе што је Карађорђе радије бирао пут рата (мада се и у његово време преговарало) и тражио је на разним странама савезнике за борбу. Милош је углавном тражио савезнике за дипломатске преговоре, свестан да Србија не може само ратом добити оно што јој је потребно. Чини се, дакле, да се линија разграничења између њих налазила више у степену показаног политичког и историјског реализма, него у основним мотивима које су имали. Али, митско читање уноси другачије кодове да би објаснило контрадикцију "двоструког очинства".

Раул Жирарде је констатовао да се, у миту и историји, настанак и опстанак државе објашњавају кроз две основне функције: "Два догађаја су од пресудне важности, два различита чина на којима држава почива: *мировни споразум и ратничка битка*. Самим тим издвајају се и две личности, које се изричито проглашавају јунацима славне прошлости: то су *војник и преговарач*" (Žigarde 2000:185).

Дакле, Карађорђе и Милош. То је чест пример историјске синтезе која се, по Жилберу Дирану такође, манифестује као *оснивачки дублет антитетичких јунака – ратника и обновеитеља мира и просперитета* (Durant 1969:407). Такав "оснивачки дублет" представља неку врсту константе у метаисторијском схватању заслужних личности у стварању држава, стога у српској политичкој митологији она изгледа овако:

Карађорђе = ратник → херојски образац

versus

Милош = дипломата → државнички образац

Проблем који смо од почетка уочили – да се оснивачки дублет схвата као супротстављен а не комплементаран, нагони нас да потражимо даља значења. Анализа фолклорне грађе и, посебно, драма о Карађорђу и Милошу показује да свака страна понешто *крије* да би "оправдала свој глас", односно, наметнула своју верзију догађаја. *Оправдавање гласа* је термин којим конструкционисти означавају праксу којој се прибегава када желимо да наша верзија догађаја однесе превагу над конкурентским схватањима (Вег 2001:129). Сходно овоме, постоје два "читања" показаних заслуга наших јунака и истовременог "ружења" противника. Да бисмо разумели како се конструишу таква значења и како парадигме крију тајну да би "оправдале свој глас" у помоћ ћемо, у методолошком смислу, позвати *елементарну структуру значења* А. Ж. Гремаса (Greimas 1964).

У Гремасовој семиологији значајну улогу има концепција различитих кодних нивоа међу којима се успостављају односи антиномије и контрадикције. Модел којим је могуће приказати ове односе јесте *семиотички квадрат* – он организује значење у структури различитих наративних дискурса. Опозициони парови с четири основна термина, који учествују у изградњи семиотичког квадрата, заснивају се на односу неких фундаменталних појмова који су универзални и реални, без обзира на конкретну историјску форму коју могу задобити. Па ипак, импликације овакве структуре значења у култури неког друштва веома су значајне: њиме се исказују системи вредности и идеолошке категорије који припадају динамичној, не-наративној, до-

гађајној стварности или – историји која даје грађу за различите приповести (Bremond 1973:82-83; Jameson 1982:46-47).

Будући да говоримо о политичком миту јасно је да је први организујући ниво у семантичкој структури – ниво *политичког кода* који се у приповести о "оснивачком дублету" исказује опозицијом:

ратник : дипломата

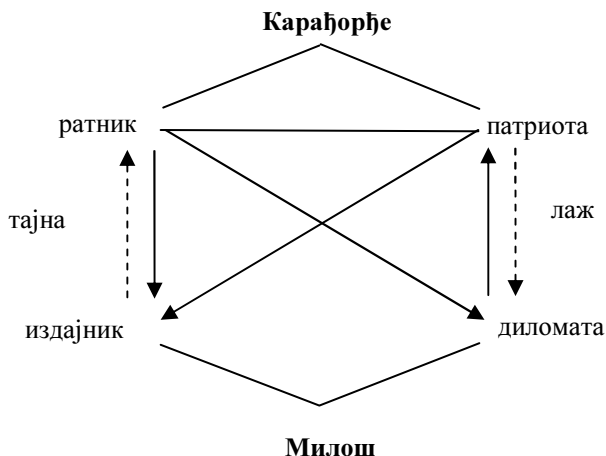
Ова опозиција је основна у оба претпостављена "читања" Српске револуције (А + Б).

А) *Карађорђева* или *херојска парадигма* "чита" историјске догађаје у терминима јунаштва, храбрости, части, патриотизма, саможртвовања. У питању је фундаментални *етички код* који супротставља појмове:

патриота : издајник

Укрштањем политичког и етичког кода добија се *модалитет истинитости* који представља посебан наративни план, у којем се укрштају концепти које је Гремас означио као "биће" и "не-биће", и "привид" и "не-привид" да би дали четири надређене категорије које упућују на систем когнитивне и моралне процене: истина, грешка, тајна и лаж (Greimas 1964:17; Courtés 1976:56-59; Антонијевић 1991:188-189).

Верзију догађаја коју нуди *Карађорђева парадигма* можемо, у смислу модалитета истинитости, прочитати на следећи начин:

Горња оса представља "истину" дате верзије и уједно максимум пожељних црта идентификације у херојском обрасцу. То је *ратник* и *патриота*, стога је то место додељено Карађорђу. Доња оса је резервисана за анти-јунака, супротстављеног субјекта у приповестима, која говори о "погрешном" понашању: то је Милош којег су Карађорђеове присталице прогласиле "издајником" и "турском улизицом" због којег је "пропао Први устанак јер се нагодио с Турцима" и због чијег је "властољубља" убијен Карађорђе који се 1817. године вратио да "настави" своје херојско дело. Преговори и нагодбе које је Милош правео с непријатељем, у искључивом херојском обрасцу су прочитани као "издајнички", без обзира на мотиве и разлоге.

Вертикалне осе или деиксиси представљају импликације које у структури значења упућују на непремостиве контра-

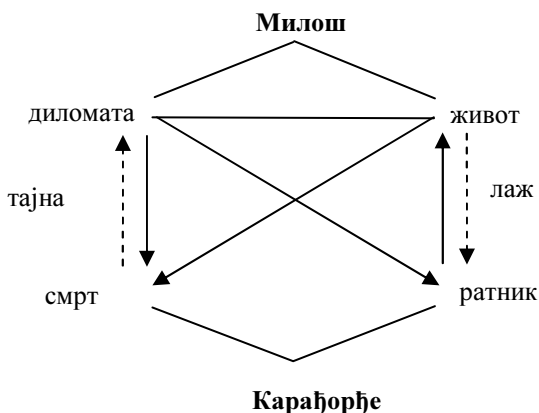
дикције. Основну тешкоћу "Карађорђевог читања" представља проблем да се *сакрије тајна* која имплицира да "ратник и патриота може да постане издајник". У нашој конкретној историјској ситуацији реч је била о томе да је бекством из земље 1813. године Карађорђе *издао* мисију ослобођења, изиграо предводничку улогу коју му је заједница поверила и оставио народ на цедилу поневши се сасвим не-херојски; а потом се 1817. године вратио да поново отпочне рат ношен личним идеалима, неутемељеним и сујетним разлозима. Напор који различите приповести о Карађорђу улажу да би по сваку цену оправдале такво понашање, или га пак игнорисале, речити су доказ колико је то велика и тешка тајна која се мора прикрити да би се одбранила херојска верзија догађаја. Следствено томе, "лажним" се мора прогласити Милошево настојање да се преговори с противником, у циљу очувања народа од даљих страдања, сматрају патриотским (деиксис "патриота и дипломата").

Херојски, ратнички образац, дакле, дипломатске преговоре с противником сматра непатриотским, чак издајничким чином, и чињеница је да је Карађорђе одбијао да преговара с Турцима и онда када је то било уистину нужно, мада му дипломатске активности у тражењу савезника нису биле стране. Неразрешива противречност његовог понашања тиче се чињенице да није до краја испунио своју херојску улогу и да је поклекао пред тешким искушењима. То је тајна коју Карађорђев херојски модел прикрива, не успевши да разреши контрадикцију.

Б) "Милошево читање" догађаја такође укључује политички код који се потом укршта с појмовима који се тичу опстанка заједнице и њеног преживљавања, а представљају одраз Милошевог прагматичног приступа политичком ре-

шавању устаничке ситуације. Тај други код могли бисмо назвати *онтолошким* или *биолошким* јер се исказује фундаменталним супротностима:

живот : смрт :: опстанак : пропаст :: мир: рат

Као и у претходном читању, и овде видимо да је горња оса пожељне идентификације додељена главном субјекту дате верзије. Свој "глас" јунака, патриоте и Спасиоца Милош "оправдава" тиме што је у тешким условима преговарао с противником да би заједница преживела ("дипломата и живот"). Погрешним понашањем означено је делање "ратника који се бори да би достигао ратничку славу" без размишљања о последицама свог чина по заједницу. За таква тип јунака, видели смо, Цветан Тодоров каже да га смрт привлачи више од живота који он, заправо, презире. Управо тај *презир према животу* који је постојани означитељ свих

херојских парадигми, "Милошево дипломатско читање" Српске револуције проглашава *погрешним*.

"Милошево" митско читање мора да *сакрије тајну* да је књаз, "у име живота", употребио насиље да би спречио ратника да спроведе свој наум: онда када је 1817. године наредио да убију Карађорђа. Приповести о Милошу настоје да оправдају то бреме убиства симболичног "оца" које притиска њиховог јунака. С друге стране, оваква митска конструкција "лажним", односно, контрадикторним сматра оправдавање рата, који је увек агресиван рушилачки чин, у име "одбране живота". Додуше, такав концепт је донекле асиметричан: понекад се одиста мора ратовати да би се одбранио живот и Други устанак то добро показује. Чини се да је овде нагласак на експанзивном ширењу и борбама које се преливају преко граница одбрамбене мотивације и стратегије, иако се у циљу оправдања служе том реториком. У том случају, дејаксис одиста постаје фундаменталан и универзалан у разматрању идеолошких и политичких образложења за покретање и вођење ратова.

Дипломатски образац *Милошеве парадигме* настоји да обезбеди опстанак заједнице, и ратом и преговорима, али не прихвата ратничко честољубље и искључивост које осим оружане борбе не виде други излаз ни решење. Такав државник, међутим, мора да прикрије своју базичну противречност: да је цена мира – насиље/убиство којем је и сам морао да прибегне да би спровео своју вољу.

Сагледавањем обе митске структуре добили смо јасну слику због којих је "двоструко очинство" тешко премостива социо-културна контрадикција. Довођењем у однос опозиције етичког и биолошког кода (који уопште не морају бити супротстављени), "херојског" и "не-херојског" тј. "дипломатског" понашања, у топосу српског политичког мита дошло је

до чудне инверзије догађаја. Ако бисмо тумачили опозиције на Леви-Стросов начин, могло би се то и овако приказати:

Херојски избори који воде жртвама, патњама и разарањима; импулсивно и ирационално понашање ратника који цени храброст макар и неразумну,²¹ а презире живот, прочитано је кроз етички код као "Култура". Насупрот томе, "Природа", коју означава онтолошко-биолошки код, приписана је настојању преговарача да по сваку цену сачува живот који он, пак, цени изнад свега. За херојски образац и логику његових митопоетичара то, дабоме, и није неки живот већ "неаутентично, несвесно преживљавање".²² Конвенције и правила којима се сваки преговарач и дипломата служи, и који свакако припадају "Култури", прочитани су као своја супротност, тј. "херојством неосвешћена природа".

* * *

Политички мит о Српској револуцији обухватио је читав низ митолошких подсистема: мит о Спасиоцу, мит о Ослобођењу, мит о Паду, мит о Обнови државе, мит о Завери и мит о Јединству, издаји и неслози. Ови митски подсистеми свој

²¹ Сетимо се грба Трибалије – вепрове главе прободене стрелом коју су на својим заставама користили Карађорђе и војводе Првог устанка, а који по хералдичарима значи – неразумну храброст!

²² Митологизовану историју Срба као херојске нације за коју само такав живот има вредност, сјајно је у својим студијама показао Иван Чоловић на примеру савремених збивања у Србији и њој пригодне реторике. Као парадигматичан пример Чоловић је навео стих Матије Бећковића који језгровито сажима формулу херојског идентитета: "Да се није бој ни један био / Било би нас више, али кога?" (Čolović 1997:70).

исказ су нашли у ликовима "оснивачког дублета", ратника и дипломате, Карађорђа и Милоша.

Оснивачки дублет је у типолошком митском читању представљен као "тип" и "анти-тип", па основна дијадична структура Спасиоца, протумачена у оквиру самог *mythosa*, даје слику промене парадигми које су довеле до успешног окончања повести о Српској револуцији:

Карађорђе: револуционарни код	→	обезглављена
Спасиоца		жртва
хтонски јунак → ратник	→	пали херој
осветник предака → револуционар	→	мученик
Милош: еволутивни код Спасиоца	→	окруњени владар
заштитник народа → преговарач и дипломата	→	рестауратор мира и поретка
ратник → политичар	→	обновитељ државе

Погледајмо сада упоредну типолошку табелу свих митополитичких образаца који су учествовали у изградњи *Карађорђе* и *Милоше* парадигме, а које их стављају у однос *опозиције*. Као антитетичке јунаке могуће их је поредити:

по типовима и особинама
по митопоетским узорима
по *наративним дискурзивним категоријама* у којима су испричане њихове повести
по *визијама света* које су обухваћене њиховим обрасцима
по *смери* у којем се креће мит о Ослобођењу.

Карађорђе кнез Милош

тип јунака	Гневни хтонски јунак	Реалистичан јунак
	Трагичан јунак	Ироничан јунак
	Тип Спасноца: Ратник – осветник: општи тип вирилног хероја који је љутит, борбен, храбар, агресиван, крут, неумерен; осветник у име правде и предачког завета, гура га нека унутрашња слепа сила, у рукама држи мач.	Тип Спасноца: Заштитник народа, ратник и дипломата: храбар и одлучан у борби, спреман да очува наред и да преговара; умерен, савитљив, мудар, реалан; пушта непријатеља да побегне с бојног поља или да му се преда, милосрдан према побеђеном противнику, држи скиптар и мач.
	Косовски осветник	"Антихерој" – антигеза косовском миту
	Херој-мученик и жртва	Државник
	Хајдук	Трговац
	Јунак прекорачења граница – спољашње прелажење семантичких граница: -прекорачење територијалних, друштвених и моралних граница и норми:	Јунак поступних корака – померање унутар семантичких граница: -поступно одузимање економске и политичке моћи од Турака,

-оцеубиство, братоубиство;
-насилност и агресивност према саборцима
-убијање Турака на превару,
-одбијање преговора и понуда за мир,
-жеља да се рат територијално прошири;
-тајно бекство из земље,
-тајни повратак у земљу,

**митопоетски
узор**

**Отац и
Спасилац Србије**

Херкул – мишићав, велике снаге, крупног тела, рвач, воли да се бори; као дете све је надмашивао својом снагом и величином.

Ахил – бори се да достигне унутрашњу изврсност и ратничку славу ("тера га цин у њему")

Едип – јунак склон гневу; "доброћудан а прек", оцеубица.

**Отац, Ослободилац и
Творац Србије**

Одисеј – јунак вербалне и менталне спретности; јунак речи и комуникације,

тип јунака који је дови- тљив, речит, сналажљив, лукав, духовит;

лукавошћу и преварама савлађује препреке;.

јунак трагања и повратка; јунак преживљавања.

Анегдотални тип Ере – оштроуман, лукав, досетљив, снагом духа савладава препреке; хероизам обичног човека; помало сличан трикстеру.

	Пали херој	Синсинатус – тип остарелог јунака којег народ зове да се врати, преузме власт и доведе државу у ред (модел коме одговара Милош у другом добу своје владавине). епика романса реализам – иронија
наративни дискурси	митски слојеви епика трагедија	комичка визија –
визије света: обе су цикличне: једна наниже, друга навише	трагичка визија – - свет тираније против које се јунак бори	- архетип заједнице испуњених жеља – ослобођење и унутрашња независност
 типови архетипских слика или фрагменти значења по аналогијама	- архетипске слике пада и пропасти - вођа који је напустио своје следбенике - јунак кога су издали и коме су окренули леђа -архетипске слике дивљих звери: змајеви, орлови, -архетип шума, планина, гора, напуштених трла -виле и дивови -дрво живота – дрво смрти -ноћ, олује -белег на телу -крв, мач, освета -носталгија -тајност	-архетипске слике гозби, народних весеља, балова, игранки и кола, илуминација, -тријумфалне поворке с кнежевом гардом и бандом свирача -свечани шатори и аудијенције - избор за кнеза и кнежевско достојанство ("брак владара и народа) - помазање у цркви ("брак" бога и владара) - слика обновљеног храма и обновљене вере - знаци почаста и богати поклони - победнички и слављенички говори

Митске метафоре; смер у коме се креће мит о Ослобођењу	-завера	- непријатељ схваћен
	-обезглављеност	као човек с манама и
	- непријатељ схваћен	слабостима којег треба
	као "митско зло" којег	надмудрити, преварити
	треба по сваку цену	и заплашити
	савладати	
	- општа буна и рат	- слатки мир међ народ
		увести и утврдити
	револуционарна и	еволутивна и
	апокалиптичка ви-	конструктивистичка
	зија	визија
	Ослобођење и уједи-	Унутрашња независност
	њење свег српства	и мир; демографско уве-
	vs	ћање; економска и кул-
	Демонска слика Пада:	турна обнова
	нано поробљена зе-	
	мља, општа пропаст и	Србија као сјајни витез
	страдање; издаја и не-	на брегу који сија и ма-
	слога – "Ново Косово"	ми угледом и лепотом –
	↔ Запаљени Балкан,	"Нови Јерусалим"
	Србија у пламену но-	
	вог рата	

Други део

НОВО ДОБА – НОВЕ ПОУКЕ

ОЖИВЉАВАЊЕ МИТОПОЛИТИЧКИХ ОБРАЗАЦА У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА

*Вратиће се Богови за којима плачеш стално,
Време ће опет донети све што је некоћ било*

Нервал

Да ли се у последњој деценији 20. века у Србији вредновање митополитичких образаца, оличених у ликовима Карађорђа и кнеза Милоша, променило или је добило своју нову потврду? Питање савремене реинтерпретације је важно, најпре, стога што су поменути обрасци интензивно били коришћени у догађајима који су обележили крај 20. века на подручју бивше Југославије. Други разлог да се запитамо о савременим тумачењима почива у чињеници да су двојица великана српске историје били подвргнути својеврсном вишедеценијском историјском забору. Карађорђевићи, проглашени "издајницима" након II светског рата, у Титовој Југославији су ретко спомињани па и то само у негативном контексту. С друге стране, кнез Милош и династија Обреновића у току целог 20. века претрпели су двоструко брисање из колективне меморије: испрва под династијом Карађорђевића, а потом и у социјалистичком периоду, зато што комунистички идеолози нису сматрали за сходно да обнављају сећање на заслуге Обреновића за развој српске државе. Ипак, било је извесне разлике – Ка-

рађорђу је 1979. године био подигнут споменик испред Народне библиотеке у Београду, као што су 1969. 1974. и 1979. године свечаностима обележене годишњице Првог устанка. Разлог овог асиметричног приступа је јасан. Карађорђе, као оличење револуционарног хероја, могао је да буде близак комунистичким идеолозима, уз чињеницу да га због његових историјских заслуга није било могуће избрисати ни из народног сећања. Обреновићи, који су заправо успоставили државност и монархију у Србији, очигледно нису били пожељан узор за подсећање. О владавини кнеза Милоша, пак, углавном се говорило из визуре коју су наметнули још уставобранитељи, потом Карађорђевићи, а некритички преузели и многи историчари Титове Југославије: о Милошу "тиранину", чија је "унутрашња управа била несносна за народ". Једнострано тумачење Милошеве владавине створило је искривљену слику из које је волшебно изостала заслуга књаза за економски, социјални, демографски и културни развој Србије у првој половини 19. века. Као да је до тог развоја дошло некако само од себе, без Милошевог управљања и утицаја! Свесно се прелазило преко чињенице да се управо кнезу Милошу и Сретењском уставу из 1835. године има приписати у заслугу смена феудалног социо-економског уређења, што је Србију увело у ред грађанских друштава с капиталистичком економијом. Изузетан значај овог историјског догађаја, који је имао крупне последице у потоњем развоју државе, био је скрајнут, из идеолошких разлога, како у школским уџбеницима тако и у јавним тумачењима књаза и његове владавине.

Сусрећемо се с интересантном културолошком појавом: епска историја, која велича битке и борбе, жртве и страдања, била је подстицана у јавности и заступљена у медијима

и историјским уџбеницима, за разлику од државничког обрасца преко кога се скоро ћутке прелазило.¹

Када је у току последње деценије 20. века обновљено сећање на Српску револуцију и њене вође, много пута је јавно жигосан овај процес прећуткивања, заборављања и потискивања као негативна идеолошка појава. Било је то као правдање лоше савести због накнадног присећања и повећањег интересовања за сопствену националну историју. Међутим, у јавној медијској и политичкој комуникацији преовладала је тзв. *употреба традиције* која се може дефинисати као "процес у оквиру којег се елементи традиције исечају из свог основног контекста и користе за остваривање циљева који им по себи нису иманентни" (Наумовић 1994:95).

Процес ретрадиционализације и историјских преиспитивања и сам је, међутим, био подстакнут идеолошким мотивима у измењеној политичкој ситуацији у Србији и Југославији на крају осамдесетих и у току деведесетих година 20. века. Потреба да се објасни крах идеје која је изнедрила Југославију, која се управо распадала на саставне

¹ У том смислу је просто несхватљиво да је из државне церемонијалне праксе изостављено макар обележавање доношења Хатишерифа 1830. године који је дао основа будућој државној самосталности Србије! Савременици су забележили огромну народну радост и одушевљење приликом читања Хатишерифа јер је свима било јасно да је, практично, добијена независност. "Турци у Београду су били запрепашћени укупним срећним исходом Милошеве политике" записао је тада Бартоломео Куниберт. Добивање Хатишерифа и Сретењска скупштина 1835. године од неких историчара биће означени као можда *најсветлији дани у нововековној српској историји* (види нпр. Милорад Екмечић 1898, Радош Љушић 1992, 1994, и други).

делове – националне државе; потреба да се пронађу корени и редефинише сопствени национални идентитет; жеља да се актуелној политичкој власти и њеним одлукама прибави историјско оправдање у виду накнадно исконструисаног континуитета, условили су појаву реинтерпретације симболичких образаца које нуде личности Карађорђа и кнеза Милоша. Тај отворени политички и национални контекст одредио је, у протеклој деценији, дискурзивну употребу њихових личности.

У комуникацијском ланцу јавило се неколико актера поновне традиционализације: представници владајућег режима, различите јавне личности из политике, науке, културе и уметности, те сам народ. Шема такве употребе традиције одговарала би типу "спонтани народни покрет : службени национализам са снажном државном пропагандом", тј. А1:Б2 у шеми коју је предложио Слободан Наумовић (Наумовић 1994:98,99). Порука се, без сумње, тицала неких основних егзистенцијалних питања на које је требало дати одговор – ко смо и куда идемо у драматичним околностима распадања државе и преиспитивања идеологија које су је створиле.² Садржај тих порука, међутим, био је најчешће условљен текућим дневнополитичким збивањима и потребама. Изостало је озбиљно, одговорно и коренито преиспитивање националног идентитета и интереса, па су и симболичке употребе личности Карађорђа и кнеза Милоша махом стављане у оквир за "једнократну" употребу. Парадигматичан пример такве једнократне, "инфлаторне" употребе вођа српских устанака налазимо на новчаницама од хартије које су штампане са њиховим ли-

² У питању су, у српском народу, најмање две врсте идеолошког читања Југославије – Карађорђевићевске и комунистичке.

ком 1993. године: новац је имао велики број цифара и ништавну вредност!³

Неправедно би било, међутим, рећи да никакве користи од свега тога није било: након дуго времена, ипак, сетили смо се Карађорђа и кнеза Милоша, почели да им подижемо споменике, обележавамо годишњице, организујемо научне скупове и културно-уметничке програме, штампамо публикације посвећене њиховој историјској улози и значају. Наглашена употреба парадигми оличених у Карађорђу и кнезу Милошу у последњој деценији 20. века била је сасвим довољна потврда да су ти обрасци још увек живи и делотворни у свести српског народа.

Временски след у трајању од 12 година подељен је, по први пут у овој студији, на сегменте назване *дђба*, у зависности од актуелних догађаја који су усмеравали, наметали и одређивали различите облике политичког деловања, дискурзивне употребе митополитичких образаца и пратеће реторике.

³ Карађорђево лице налазило се на новчаници чија је вредност била 5 000 000 (пет милиона) динара, а лице кнеза Милоша на новчаници од фантастичних 50 000 000 000 (педесет милијарди) динара. Међутим, питање обезвређивања новчаница и историјских личности које се на њима налазе услед инфлације било је покренуто и раније. У *НИН*-у из фебруара 1988. године може се прочитати текст у којем се разматра поменути проблем уз предлог да се на новчанице стављају анонимни ликови или неутралне теме. Разлог је било актуелно "понижење" Тита који се налазио на новчаници од 5000 (пет хиљада) динара, па је тако на пијаци вредност робе била "два или три Тита". Ипак, тадашњи режим се оглушио о ово разумно упозорење и наредних година наставио праксу симболичког обезвређивања значајних личности српске историје: галопирајућа инфлација "појела" је и Вука Караџића, Доситеја Обрадовића, Николу Теслу, Иву Андрића.

ПРВО ДОБА: БУЂЕЊЕ И ПРЕПОЗНАВАЊЕ 1988-1991

Историја "под кључем"

Догађај који је покренуо процес историјског присећања била је прослава "Два века Вука" (1987), као што је велику пажњу јавности била привукла и телевизијска серија о Вуку Карацићу. Она је доста успешно оживела главне личности наше историје из прве половине 19. века. Тим поводом је сценариста серије, Милован Витезовић¹ јавно изразио мишљење о намерном прећуткивању историје:

Нарочито су теме из старије српске историје биле измакнуте од филмског, телевизијског и театарског стваралаштва. Тиме је народу било онемогућено да цивилизацијски иживи катарзичне тренутке своје повести.

Уз констатацију "да нам је историја била крвава", оптужио је "малограђане који би да је виде умивену и прочишћену, иде-

¹ *НИН*, 21.02.1988. године. Књижевник Милован Витезовић је био творац неколицине тада "популарних" политичких синтагми, међу којима су најпознатије оне – "народ нам се догађа", "ко је истину гудио, гудалом су га тукли по прстима", "Европа смо били пре Европе", итд.

ализовану". Витезовићева критика оних "који српску историју држе под кључем" тицала се, конкретно, "Карађорђево главо тешке као камен на срију" и "многих који би хтели да секиру подигнуту изнад Карађорђево главо избаце из серије". Разлози савремене кризе имају дубоке историјске корене, рекао је на крају интервјуа поводом серије о Вуку.

Наизглед неочекивано, отворен је стари раскол међу династијама, васкрснуо је проблем тумачења Карађорђево "жртве" и Милошево "издаје". Каква је потреба била да се у том тренутку актуализује историја "пребирања рачуна главо"? Одговор нам даје сам Витезовић: у симболичком смислу требало је оптужити "Милошево пеливанство и лукавство", док је стварни контекст представљало нерешено уставно питање у Србији. Страх од историје, по Витезовићу, могао се протумачити као страх тадашњих политичара за власт и функције, будући да су, како се чинило, затварали очи пред најавом албанског сепаратизма и контрареволуције на Косову. Тако су, на самом почетку 1988. године (серија се управо завршавала) симболички спојени историјски догађаји које је безмало делило двеста година: Карађорђево главо и актуелни проблем српске државности с једне стране, и наводно "Милошево пеливанство" и страх тадашњих политичара за власт, с друге.

Паралелизам историјских догађаја убрзо ће постати још очигледнији када се на лето 1988. године буде "догодио народ". *Симболика устанка* била је надхват руке. Историја "држана под кључем", потиснута и пречишћавана, вратила се као бумеранг, као лавина народног бунта, што спонтаног што манипулисаног, као поплава националних осећања и понешто закаснеле историјске свести. Вруће лето 1988. године обележила је маса митинга по градовима Србије, Војводине и Црне Горе, укључујући и завршну манифестацију одржану на Ушћу у Београду 19. новембра, на којима је

тражена промена устава, укидање дотадашњег широког овлашћења које су имале аутономне покрајине и решавање проблема сепаратизма на Косову.

Привлачи пажњу *иконографија* тих митинга. Као потврда континуитета државности и националног идентитета, кроз "галерију" "очева нације", најчешће су ношене слике св. Саве, кнеза Лазара, Милоша Обилића, Његоша, Карађорђа, Вука Караџића, војводе Степе Степановића, Тита и Слободана Милошевића. Необичан спој ових "икона" сведочи је о не баш јасној представи о њиховим појединачним заслугама за државност Србије, али је јасно показао превласт *епске историјске свести*. Сувишно је, али ипак потребно рећи да на транспарентима није било оног који је од свих побројаних ликова, а унутар историјских чињеница, можда највише стварно учинио за државност модерне Србије – Милоша Обреновића!

Слободан Наумовић је сасвим добро дефинисао карактер ових митинга као политичких ритуала и масовног спектакла, у којима је народ од политичког субјекта трансформисан у политичко средство (популизам), истичући у њима елементе "повратка традицији" – делом кроз спонтани народни традиционализам, а делом као вид "службеног традиционализма", односно, отворене и намерне употребе традиције у политичке сврхе (Наумовић 1994:104-105). Сматрам, међутим, да је важно истаћи дискурзивну употребу неких митских националних парадигми које су се појавиле у говору, слоганима и пратећим новинским чланцима, а које су се уклопиле у "страсно" читање историје: *парадигма о српској неслози* и *парадигма о издаји*. То "стрмо" схватање историје које разликује само Обилиће и Бранковиће, које види само Карађорђеву главу и Милошеву "издају", опасно се било надвило над Србијом:

Морамо одредити ко је вера а ко невера!

грмео је главни митопоетичар "догођеног народа" с говорнице на Ушћу.²

Извлачење сегмената историје као "*добре*" историје (bon à pensé), оне која је "увек доносила године историјског напредовања, деценије већих слобода, већег људског достојанства и народног поштовања",³ исцртало је мапу догађаја које је било вредно памтити у националној историји:

Тако је било 1804. године, када је започето ослобођење. Тако је било 1838. и 1842. када је народ устајао против деспотије борећи се за устав! Тако је било у Београду 1858. године када се народ Србије скупио на великој уставотворној скупштини! Тако је било у Београду 1903. године када је окончана једна династија и њен крвави режим! Тако је било у Београду 27. марта 1941,

предочио је Витезовић окупљеном народу. Сличну мапу националног идентитета дао је и Јован Н. Стриковић⁴:

Србија је у Косовском миту, то је "Слово љубве" Стефана Лазаревића, она је први и други устанак. Србија је Вук Караџић и Карађорђе, Цер и Колубара. Србија је и Србија на Истоку. Србија је и Плава гробница, албанска голгота. Она је и бунт у Белој Цр-

² Говор Милована Витезовића на Ушћу, "Да нам Косово не остане вечно судилиште", *Борба* од 21.11.1988. године. Треба приметити поклапање идеолошке праксе: "диференцијација кадрова" или смена функционера који су на било који начин застранили са задатог курса, уобичајена унутар Комунистичке партије, неодољиво личи на поклич : Ко је вера, а ко ли невера!

³ Витезовић, наведени говор.

⁴ *НИН* од 9.10.1988. године, " Време искорачило из зглоба" у рубрици "Тачка гледишта".

кви 1941. Србија су и Шумарице крај Крагујевца. Србија је и Сремски фронт. Али, Србија је и Вук Бранковић и деоба Јакшића.

Најважније *митеме епске историје* биле су на окупу: устанци, борбе и битке; патње, жртве и страдања за идеале; хероји и омрзнути деспоти; неслога и издаја; непријатељи народа и крвави режими. Наговештаји биофилне историје били су потиснути у страну, јер не врше функцију подизања политичких страсти и националне температуре. У склопу наше теме, треба приметити наглашено одсуство мапирања оних историјских догађаја који су такође допринели развоју државе и нације, само што је њихов допринос био изведен *пером, а не – сабљом!*⁵

Некако је по страни остало упозорење историчара Андреја Митровића да се чувамо "параисториографије" –

оне историје која је плод страсти са циљем да изазове страсти а уништи мишљење, да мистифицира историјско питање на тај начин што оно губи стварне димензије.⁶

Ко је све "вожд"?

За српски народ само један човек има право да носи назив Вожда: Карађорђу је припала част да буде запамћен по овој устаничкој, војној титули, коју је он од 1811. године и зва-

⁵ Вреди се, примера ради, подсетити новинског текста из 19. века у коме се, поводом прославе петнаестогодишњице предаје кључева од градова кнезу Михаилу 1867. каже: "Све живо, и мушко и женско, и старо и младо, *благосиљаше великог кнеза што је пером Србији градове добио*" (мој курзив).

⁶ "Историја, мит, профит", интервју с Андрејем Митровићем, *Борба* од 13. 05.1989. године.

нично носио: "Врховни наследни Вожд".⁷ Вождом Другог устанка био је проглашен и Милош Обреновић, али је он убрзо после завршетка устанка то звање заменио другим, мирнодопским и владарским – кнез (Љушић 1994:122). Карађорђу је својевремено такође нуђена та титула, али ју је он одбио (Љушић 1994:170).⁸ Тако се догодило да су њих двојица остали упамћени по титулама које су најбоље одсликавале поље њиховог прегалаштва: *Вожд* као вођа побуњеног народа, и *Кнез* као вођа народа у мирнодопским условима.

Поменути паралелизам устаничке симболике створио је могућност да се у лику Слободана Милошевића, као новог вође Србије, препозна *нови вожд* узбуњеног народа на улицама и трговима у току 1988. године, и да се, симболично, његова појава изједначи с ликом и делом Карађорђа.

Међутим, потребно је запитати се ко је, у ствари, први препознао у Милошевићу "новог вожда", и да ли је такво препознавање уопште било оправдано? Када се анализирају

⁷ Звање вожда, до тада непознато у српској историји, није се ни одмах ни лако успоставило, констатује Радош Љушић. Карађорђеове титуле често су се мењале током устанка, да би му право наследства уз титулу врховног вожда било признато тек уставним актом из 1811. године. Карађорђе је с тим звањем вршио и војну и цивилну власт, иако тај појам има само милитаристичко значење (Љушић 1994:107).

⁸ Карађорђе није хтео да прихати звање кнеза, пише Љушић, иако су га Руси на то наговарали. Непрекидно ратовање давало је предност војним властима, па се стицао утисак да је устаничка држава била војно организована. Можда је то један од разлога што је Карађорђе желео да задржи само титулу вожда. Он је, из непознатих разлога, одбио и чин миропомазања. Љушић сматра да је његово поимање владарске личности и дужности било једноставно и неизграђено (Љушић 1994:107).

његови говори из 1988. и 1989. године види се да он нигде не помиње Карађорђа. Ниједан слоган, транспарент или парола не доводе у везу Слободана Милошевића с Карађорђем. У то време, његове присталице и народ на митинзима праве паралелу "нови" – "стари" Тито. Певају му: "Слободане, сад се народ пита, ти ћеш нама заменити Тита"!⁹

Симболично изједначавање је дошло из супротног табора. Хрватска штампа је прва указала на "вождолико" понашање новог српског вође – анализиран је Милошевићев портрет нацртан народном руком: "Уздигнуто чело у контексту славенског идиома тела означава покрет устанка из понижења".¹⁰ У августу месецу 1988. године загребачки недељник *Danas* објављује текст карактеристичног назива, који ће изазвати бројне реакције: "Milošević ante portas: Vožd je stigao!"¹¹

Италијански *Piccolo* од 20.09.1988. у тексту насловљеном "Ко је Милошевић?" одговара – "Зову га вожд. Неко га чак назива и новим Титом због магнетизма којим зрачи." Британски *Guardian* од 8.10.1988. Милошевића именује "предводником трећег српског устанка", а паралелу с Првим

⁹ У бројним коментарима страних дописника, али и од стране својих присталица, Милошевић је називан "новим" или "другим Титом". Крајем осамдесетих година још увек је била актуелна идеологија "титоизма", с којом ће врло брзо раскинути управо сам Милошевић.

¹⁰ *Danas* од 5.03.1989. године "Strategija, kult, profit".

¹¹ Упркос вишеструким покушајима, нисам успела да у архивама и читаоницама нађем претпостављени број 337. *Danasa* из 1988. године, али сам наишла на реакције на тај текст, као нпр. одговор извесног Драгана Г. Копривице из Београда, који у *Danasi* од 23. 08. 1988. полемише с текстом "Милошевић ante portas" и позива се на реченицу у којој је Милошевић проглашен "вождем који манипулише целим једним народом".

устанком прави и *Daily Telegraph* од 10.10.1988. указујући да "Милошевићева демагогија поново оживљава успомене његових земљака на дане када су се сами борили против Отоманске империје". Немачки новинар Виктор Мајер у листу *Frankfurter Allgemeine Zeitung* од 12.10.1988. каже да га *Danas* иронично назива "вождом", јер његове присталице носе његове слике и славе га у песмама.

Након прославе 600. годишњице Косовске битке на Газиместану и чувеног Милошевићевог говора, усталиће се то изједначавање с вождом. Погодну илустрацију таквог схватања налазим у тексту Александра Тијанића "Чврсти и меки Милошевић", објављеног у *Slobodnoj Dalmaciji* од 2.07.1989. године. Напомињући да је Милошевић већ стекао углед контроверзног политичара "у скали од 'стаљинисте' преко 'вожда' до 'раног комунисте'", Тијанић је потом истакао да "бројни аналитичари сматрају да је Милошевић по свом схватању политику ближи Карађорђу него вештом Милошу Обреновићу".

Контекст употребе је упозоравајући и ироничан, и врло брзо ће западни извештачи, штампа из других југословенских република, као и појединци из српске опозиције и нерезимских медија прихватити да Милошевића симболично називају "вождом", отворено изједначавајући његову политику с ратничким обрасцем чије је оличење Карађорђе.

Чудна је судбина овог паралелизма. Не знам ни за један Милошевићев јавни наступ у коме се он осврнуо, на било који начин, на Карађорђа и кнеза Милоша, нити показао да га се било чиме доима устаничка страница нововековне српске историје. Оно што он јесте вешто користио у својим тадашњим говорима била је средњовековна симболика косовског мита, јунаштва, неслоге и издаје, те самог Косова као "светог простора" – "центра историје, културе и памћења Србије". Опет ће хрватска штампа бити та која ће указати на упадљи-

во прескакање историје. Новинарка загребачког *Danas* Јелена Ловрић је то врло искрено приметила: "Народ који се с правом дичио својим слободарством тешко ће прихватити да се данас прешућују његови устанци и буне, као да нису ни постојали, као да се између 'светог цара Лазара', који је битку изгубио, и Слободана Милошевића који ју је, наводно, добио ништа вредно није догађало."¹² Али, Милошевићеве реченице, она на Ушћу о томе да "није време за тугу, већ за борбу" и на Газиместану о "биткама које нису оружане, мада и такве још нису искључене" изазвале су многима зебњу у срцу. То је био моменат када је Милошевић, с пуно ироније и страха, проглашен "новим вождом". Колика је штета тиме била нанета успомени на Карађорђа – посебно је питање, али то метафорично и иронично изједначавање биће од тада у току целе наредне деценије присутно у бројним новинарским коментарима.

Од тренутка када је изронио на транспарентима узбуњеног народа, спонтани народни традиционализам понео је име Карађорђа на све стране: на називе кафана и друмских механа, пекара и печењара, мушке тоалетне воде, пива, киселе воде и другог. Међутим, слободна сам да приметим да сам народ није потезао то изједначавање Карађорђа и Слободана Милошевића: у дубини душе он је знао да постоји, ипак, само *један прави Вожд*.

Поуке Првог устанка

Од 1989. године редовно почињу да се обележавају годишњице устанака и појединачних битки. Поменути цер-

¹² *Danas* од 11.07.1989. године, "Neron i vatrogasci".

монијама придавала се изузетна важност, о чему сведочи избор говорника који су увек припадали највишем руководству. Свечаност је била прилика да се јавно прокламује заузети политички став, искаже схватање историје и текућих догађаја, да се у њима пронађе паралела, те упути порука грађанству о "правилном" ставу који треба заузети и начину на који треба вредновати и посматрати актуелни друштвенополитички тренутак.

У 1989. години пада у очи врло скромна прослава 185. годишњице Првог устанка, а *Експрес Политика* (16.02.) о томе извештава сасвим прикладним насловом "Минут за историју"! У том "минути" није било истицања Карађорђа, али је речено да је "живот српског народа протицао у сталној и праведној борби, оружаном и политичком, за слободу и боље сутра". С више труда прослављено је, крајем маја, 180 година од боја на Чегру (1809) који је, иначе, био изгубљен (Ђелекула је језиви споменик те трагичне битке), па *Политикином* коментатору није промакао паралелизам прослављања двеју изгубљених битки – на Чегру и Косову, исте те године.

Главни говорник на Чегру био је Зоран Соколовић (тадашњи председник Скупштине Србије) и његово обраћање садржи низ елемената који су се уклопили у епско читање историје о слободарству, жртвама за више циљеве и праведним биткама које је српски народ стално водио. Соколовић је најпре истакао одуживање "дуга према прошлости", потом је довео у везу бој на Чегру са борцима народнослободилачког рата и социјалистичке револуције – ова паралела неће се више поновити и наредних година ће нестати из званичне церемонијалне реторике. Затим је подсетио народ да "он (народ) никада није жалио свој живот за слободу". То тражење жртве је одмах стављено у контекст испорученог списка ствари које треба урадити, а на које је Соколовић подсетио окупљене:

променити устав, спровести друштвено-економске реформе, никоме не дозволити одвајање ни Косова ни било којег дела Југославије, раскинути с бирократским волунтаризмом, решити све нагомилане и тешке политичке проблеме, потрудити се да Зајам за Србију успе. На крају је упозорио оне који мисле "да се Југославија може тек тако комадати, прекрајати, делити". "Одавде им можемо поручити", обећао је, "да ће њихове мапе и планови остати мртво слово на папиру".¹³

Августа 1990. године свечано је прослављена годишњица Мишарске битке која је остала упамћена као једна од најуспешнијих борби у току Првог устанка. Посебна одлика ове историјско-политичке свечаности било је одигравање "Мишарског вишебоја". Свечаност је имала и додатну димензију – после готово два века и дугог пута од Србије преко низа других земаља враћена је у шабачки музеј "Мишарска застава", једна од осам застава које је Карађорђу поклонио руски цар Александар I. Дочеку ратне заставе, за коју је истакнуто да "још увек носи трагове крви" с Мишарског боја, у медијима је била посвећена велика пажња.¹⁴

Много озбиљнији и упозоравајући говор могао се чути те 1990. године, када се ситуација у Југославији заоштравала и ближила све извеснијем крају. Поново је испоручен списак ствари које треба урадити, али се реторика променила и акценат је био стављен на неке "судбоносне" националне парадигме у говору књижевника Антонија Исаковића.

¹³ *Политика* од 1.06.1989. године, "Дуг према прошлости, наука за будућност".

¹⁴ На слици су били приказани младићи у ношњама, који држе урамљену и застакљену заставу, а поред њих је стајао младић с подигнутом српском заставом с четири оцила. Национална симболика је адекватно била истакнута.

Он је повукао паралелу између "две критичне године 1806. и 1990." Потом је Исаковић извукао "прву историјску поуку Мишарске битке":

Издајице из свих средина брзо препознати, не дозволити њихово расцветавање, коров истребити,

песнички је објаснио "прави карађорђевићевски чин" чији пример ваља следити.¹⁵ Другу "одредницу нашег историјског бића" Исаковић је видео у стиху "Србија се умирит не може", чиме се објашњава, како је рекао, бунтовна спремност Срба на подвиг и жртвовање. Парадигматично *утеривање страха* је нешто чега би требало да буду свесни "сви наши противници", па и тада актуелна "антисрпска коалиција", рекао је. На крају је Исаковић, помињући "Карађорђа као симбол јунаштва и достојанства борбе за слободу", обећао да ће српски народ "у будућој историји понављати Мишар".¹⁶ Овај Исаковићев говор дао је значајне назнаке заузетог политичког става у којем су кључно место добили борбени тонови националне митологизоване историје.

Наредне 1991. године обележавање 187. годишњице Првог устанка донело је отворено признање о историји "под кључем". Речено је да је Први српски устанак доскора била "запостављена светост у историји српског народа", као и то да се тај пропуст мора хитно отклонити да би се достојно дочекала 2004. година. Тада је први пут предложено да се

¹⁵ Исаковић је подсетио на то како је Карађорђе са својим устаницима жестоко био казнио све мачванске сеоске старешине које нису биле раде да се придруже устанку.

¹⁶ *Политика* од 19.08.1990. "За сваког добронамерног у Србији има места", *Експрес Политика* од 20.08.1990. и *Илустрована политика* од 28.08.1990. године.

15. фебруар прогласи за државни празник Србије (што ће бити учињено тек једанаест година касније!), а изведена је, поред југословенске, и химна "Боже правде".¹⁷ Само тада је актуелна власт учинила корак ка неким вредностима и идејама које ће касније преузети српска опозиција. И никада после тога социјалистичка власт није више свирала химну "Боже правде", нити се залагала да Сретење буде државни празник. У том тренутку, међутим, таквим понашањем се отворено кокетирало са српским националним симболима, без искреног уверења у њих, а то је било пробитачно у години када се на свим југословенским просторима злокобно потврђивала пробуђена национална свест "свих њених народа и народности".

Сетили смо се књаза

Сећање је почело подизањем споменика кнезу Милошу. Први такав догађај збио се 1989. године у Аранђеловцу поводом прославе 130. годишњице града чијем је имену сам књаз кумовао наложивши да се у варошици подигне црква посвећена св. Арханђелу Гаврилу.¹⁸ Потом је 1991. године био подигнут споменик у његовом родном месту Горњој Добрињи. Априла месеца свечаност је била најављена уз коментар да је "коначно све спремно за обележавање 175. годишњице Другог српског устанка". Свечаности се придавао несумњив зна-

¹⁷ *Политика* од 18.02.1991. године, "Обележена 187. годишњица Првог српског устанка", говор је држао Милан Швабић, председник СО Аранђеловац.

¹⁸ *Политика* од 20.09.1989. године, "Откривен споменик Милошу Обреновићу у Аранђеловцу".

чај, а очекивало се да на прослави у Горњој Добрињи буду присутни тадашњи највиши руководиоци.¹⁹

Међутим, било је изгледа потребно подсетити ширу јавност на објективно сагледавање сложене књажеве личности и његових заслуга. Поменула сам већ да је скоро цео век кнез Милош био процењиван само с једностране, противничке тачке гледишта. Новој реинтерпретацији и ревалоризацији књаза допринели су, стога, и неки текстови написани у овом периоду.

Вечерње новости од 9.04.1990. године објављују чланак Павла Павловића "Један отац, други творац", у коме аутор истиче да Србија има *два оца*.

Ово двоструко очинство многима је неприхватљиво,

каже аутор, па иако је Карађорђе упалио бакљу устанка, Милош је тај који је у политичко-државном смислу "творац Србије".

На историчарима је обавеза да *ревалоризују Милошеву улогу у српској историји* коју је замаглило неколико баријера између Милошевог и нашег времена (мој курзив).

Аутор је тачно приметно да су Милошеве заслуге биле преломљене кроз филтер Његошевог обожавања Карађорђа, Вуковог тајног списка и владавине династије Карађорђевића. Штавише, аутор се одважио да отворено укаже на чињеницу која је деценијама била заташкавана -

¹⁹ *Експрес Политика* од 23.04.1991. "Милошу у част". Очекивало се да ће прослави присуствовати Слободан Милошевић и Борисав Јовић који се, међутим, нису појавили.

да Карађорђе није разумео тренутак и да је у Милошево време могао само да одмогне, а не да помогне. Није то више време уставничког јуриша, већ дипломатског преговарања са пуно лукавства и тактизирања.

Као да је упућивао поруку актуелној власти, аутор је закључио: "онда када је требало преговарати, није ваљало пуцати", те додао:

Није Карађорђа убио Милош! Убила га је млада српска држава, макар била оличена само у Милошу.

Овај храбар и за то време неуобичајен текст као да је најавио промену вредновања *Милошеве парадигме* до које се мукотрпно стизало у току протекле деценије.

У сличном тону написани су били и прилози: историчара Владимира Стојанчевића *Знаменита и сложена личност (НИН, 8.04.1990)*, текст Животе Ђорђевића *Зашто је Милош био Велики (Интервју, 17.08.1991.)*, чланак историчара Радосла Љушића *Опоруке кнеза Милоша (Политика, 29.06.1991)*. Љушић је такође подсетио да су стваралачки резултати кнеза Милоша често били оспоравани као и сам њихов творац, те да се

једно време стицао утисак да ће први Обреновић постати оличење негативног јунака.

Истичући изузетну политичку даровитост кнеза Милоша, Љушић је закључио да би "данашњем нараштају то могло бити од немале поуке"!

Коментатор у *Политици* од 28. 06. 1991. године ("Откривање споменика кнезу Милошу") као да је и сам имао сличну потребу да оправда кнеза када је цитирао оцену Слободана Јовановића:

Српски народ није заборавио свог књаза и зато што је за живота постао легенда, што му је знао врлине и мане па му је зато праштао, а био је и превртљив, проницљив, духовит, способан, издржљив, храбар, а изнад свега веома постојан и одлучан.

Најављена свечаност у Горњој Добрињи била је одржана у јуну, а започела је Светосавском химном, будући да је она написана у време када је Милош био изабран за кнеза. Главни говорник је био Александар Бакчевић који је истакао значај кнеза Милоша као "знамените и снажне личности". Подсетио је на низ Милошевих државничких заслуга у борби српског народа за национално и социјално ослобођење:

Милош је успео да створи власт какву нисмо имали од средњовековне српске државе.

Указао му је почаст тиме што га је назвао "несумњиво највећом фигуром српског народа 19. века". Потом је у наставку говора прешао на актуелни тренутак који је оценио као врло тежак, ставивши га у контекст српске државотворне бригае за Југославију и њен опстанак који је доведен у питање сецесионистичком политиком Словеније и Хрватске. Приметан је изостанак било каквих претњи и застрашавања противника, нема ни истраге домаћих "Бранковића", већ је, напротив, Бакчевић у говору нагласио потребу да се земља "очува на миран и легалан начин". Колико је оваквој мирољубивој реторици допринео сам повод прославе, а колико је то био маневар тадашње власти да се понуди и нешто другачија прича – остаје нејасно.²⁰

²⁰ У неким медијима се о прослави извештавало насловима који са самим кнезом Милошем нису имали никакве везе. Стиче се утисак да је контекст актуелних догађаја за поједине коментаторе имао већу тежину од самог повода за прославу.

Особа која се 1991. године прва решила да отворено и јасно дефинише политички став који би за Србију био најбољи, а користећи се постојећом двојношћу политичких парадигми, био је вођа тадашње српске опозиције и СПО-а Вук Драшковић. Поводом мировне конференције која се одржавала у Хагу новембра 1991. године, а којој су претходили оружани обрачуни због сецесије у Словенији и почетак рата у Хрватској, Драшковић је отворено поручио: *Као Карађорђе не можемо, као Милош морамо!*

Тиме је недвосмислено ставио тас на ону страну која је, историјски посматрано, Србији доносила периоде мира и развоја. Али у том тренутку мало ко је био спреман да чује опомену Вука Драшковића.

ДРУГО ДОБА: БУРА И НАДИРАЊЕ*

1992–1995

Друго доба започело је једном од најтежих година у последњој деценији 20. века. У току 1992. године увелико је бео рат у Хрватској, а у априлу месецу почео је рат у Босни и Херцеговини који ће се наредних година претворити у кошмарни ужас мржње и насиља између три народа и три вере. Србија, која је званично била "неутрална" у том сукобу, навигала је за ствар своје сабраће у отцепљеним републикама. У току овог периода често су биле, на различите начине и са доста страсти, покретане и преиспитиване старе националне, историјске и политичке дилеме и митеме. У мају исте те године међународна заједница је увела санкције Југославији и тај чин ће у наредним годинама донети дубоку ерозију економских, друштвених и моралних односа у земљи. Општа друштвено-културна клима кроз коју је Србија у то време пролазила представља пример оних доба у којима један народ и његова култура клизе у духовни понор.

* Наслов поглавља представља референцу на назив за немачки романтичарски покрет *Sturm und Drang*.

Доба се завршило годином у којој су се догодила два важна политичка догађаја. У току лета 1995. године дошло је до егзодуса око стопедесетхиљада Срба из Хрватске који су побегли пред хрватском војном акцијом "Олуја", којом је етнички очишћен велики део Крајине који су некада насељавали Срби. Тиме је заувек стављена тачка на сваку нереалну идеју о независној српској републици унутар Хрватске, али, такође, и онемогућен било какав договор који би Србима обезбедио аутономију у Хрватској и нормалне услове за живот. Новембра месеца склопљен је мир тзв. "Дејтонским споразумом" чиме су окончани сви ратни сукоби и разарања на подручју бивше Југославије, док су многа очекивања потонула у воду. Друго доба, у току којег су у пракси биле спроведене неке од идеја назначених у Првом добу, завршило се њиховим поразом. Међутим, тадашња власт у Србији трудила се да овај политички и историјски пораз преокрене у своју корист.

Како се у ову слику уклапала симболичка употреба ликова Карађорђа и кнеза Милоша?

У току Другог доба *идеал* којим су се руководили Карађорђе и устаници *о ослобођењу и уједињењу свег српства борбеним дејствима*, био је поново актуализован. Из тог разлога релативно су била честа помињања паралелизма савремених догађаја и оних с почетка 19. века. Занимљиво је мишљење британског историчара Мише Гленија који је у својој књизи *Балкан 1804-1999* запазио да су српски војници-сељаци у току последњег рата у Босни и Херцеговини према босанским Муслиманима, који су углавном живели по градовима, примењивали "истоветну стратегију коју је развио Карађорђе у Првом устанку" (Глени 2001, књ.1, fn.:24).¹

¹ Упознајући читаоца с чињеницом да су за време Отоманског царства Турци живели у градовима, а Срби у селима, Глени каже да

Гленијева примедба би се могла узети с резервом и критиком, али интересантно је да ни њему није било страшно да истакне утицај Карађорђевог обрасца у ратним операцијама у бившој Југославији.

У току Другог доба у Карађорђевој част су били организовани различити скупови на којима се истицала његова историјска улога и осуђивао чин убиства као чин издаје не само Војда, већ и идеје за коју се он до краја залагао. Значај Карађорђевог личности и идеологије у првој половини деведесетих година посебно се може уочити на примеру *драма*. Наиме, деценијама код нас није била написана ниједна драма која би била посвећена Првом или Другом устанку, а онда су у периоду 1993-1995. године биле написане чак четири драме које су кроз личност Карађорђевог метафорично исказале став према актуелним збивањима! У Другом добу најснажније је био присутан утисак да српски народ, између два могућа политичка обрасца, радије бира ратнички Карађорђев пут.

Што се кнеза Милоша тиче, овај период је занимљив стога што је до изражаја дошла постепена промена у валоризацији његове историјске улоге. У време док је беснео рат у Хрватској и Босни, српска опозиција је била та која је, с времена на време, опомињала јавност да "морамо као Милош", дакле – да одложимо оружје и почнемо да преговарамо и дипломатским путем решавамо проблеме. Рекла

се таква подела махом задржала до данашњих дана у Босни, и из тога извео следећи закључак: "Овај образац поделе био је основно обележје рата у Босни и Херцеговини који је почео 1992. године. Стратегија српских сељака у освајању градова у којима су били концентрисани босански Муслимани, а који су затим протеривани или убијани кад је одбрана била пробијена, била је истоветна стратегији коју је развио Карађорђе у Првом српском устанку".

сам већ да је Вук Драшковић међу првима употребио ту метафору. Карактеристична су и друга два слична примера.

У позоришној представи "Ђенерал Милан Недић" писца Синише Ковачевића, која је премијерно била изведена априла 1992. године у Звездара театру,² изречена је реплика која је привукла пажњу публике. У једном моменту, Ђенерал Недић каже:

У српској политици Карађорђа је на претек а Милошу ни трага.

Сличну мисао изрекао је и политичар Душан Михајловић, лидер Нове демократије, у интервјуу датом *Борби* од 4.05.1993:

Први српски циљ мора да буде споразум са светом. У овом тренутку нама је потребна политика чији је синоним кнез Милош.

А онда је, у току 1995. године, када је постало очигледно да ће међународна заједница извршити одлучујући притисак на све зараћене стране да склопе мир, и власт у Србији променила причу прилагођавајући се новонасталој ситуацији. Од једном је и њој постало важно да се угледа на кнеза Милоша и представи се као велики поборник дипломатије. "Задивљујућа" је лакоћа којом је тадашња власт у Србији, по потреби, себе заодевала у, за њу, "неприкладне чизме" двојице српских великана, или, како би то народни певач рекао – "Што Момчилу таман чизма била, ту Вукашин обје ноге меће".³

² Борба од 14.04.1992. године, "Сам као ђерам".

³ Користим асоцијацију на познату епску песму "Женидба краља Вукашина" у којој се опева Вукашинова физичка, духовна и морална недораслост убијеном супарнику војводи Момчилу чије су му чизме превелике, а сабља предугачка.

И даље поуке Првог устанка

Парастос устаницима одржан је у Орашцу фебруара 1992. године. Две значајне поруке биле су послате с ове комеморације. Прва се тицала протеста упућеног тадашњој власти што се оглушила о предлог, изнет годину дана раније, да се Сретење прогласи за државни празник. "Као што видите, народ слави овај празник као најпреломнији догађај у новијој српској историји и славиће га, прогласили га ви државним празником или не", писало је у телеграму упућеном Скупштини Србије.⁴ Друга порука тицала се већ поменуте "историје под кључем". Истакнуто је да

педесет година нисмо знали да чувамо и негујемо оно што нам је свето. Не стидимо се више наше прошлости, угледајмо се на наше претке и будимо поносни што смо њихови потомци.⁵

Од 1991. године започело је одржавање редовних годишњих скупова у Великој Плани, посвећених изучавању новије српске прошлости, посебно Карађорђа и Првог устанка. Датум и место одржавања ове манифестације везани су били за убиство Карађорђа. Покровитељ скупа била је "Политика Експрес" и њен главни уредник Миле Кордић.⁶ Посебно је свечано обележен скуп одржан 1994. године када су се на годишњицу Вождове смрти огласили топови "трешњевке" направљени за ову прилику.⁷ Овај "спектакл великог реда", који је започео мотом "Никад више Србин на Србина", био је

⁴ *Вечерње новости* од 16.02.1992. године.

⁵ *Политика* од 16.02.1992. године, "Поносимо се прецима".

⁶ Лист је важио за један од најближих режиму Слободана Милошевића.

⁷ *Експрес Политика* од 9.08.1994.године.

уприличен с декларативном намером да се текући и будући српски расколи превазиђу: "У време славног вожда није било партија и оваквих подела међу Србима, већ су се сви окупили под једним стегом слободе". Очигледно су аутори скупа били заборавили колико су поделе у Карађорђево време утицале на исход устанка. Довољно је било само да се сете Вуковог текста "Правитељствујушћи Совјет или Отимање ондашњијих великаша око власти". Међутим, није историја мучила учеснике скупа, већ текуће политичке прилике. Оне су се односиле како на нетрпељивост према опозиционим демократским странкама у Србији, које су нудиле другачија решења и одбијале да се ставе под исти "стег слободе", тако и на све очигледније размимоилажење између власти у Србији и српског руководства у Босни.

Сличан скуп је одржан исте 1994. године у Рачи Крагујевачкој, под називом "Карађорђе од Вишевца до Радовања". С овог симпозијума послата је порука чија је оштрица била усмерена према Милошу "удворици и издајнику". На овом скупу се могао чути типичан пример параисториографије. Прва занимљива одредница једног говора било је истицање "фаталне Карађорђеове судбине" нераскидиво везане уз кнеза Милоша као његову "злу коб". Потом је животна Карађорђеова прича упоређена са мотивом из Библије у којем Каин убија Авеља – као кум кума у српској варијанти. Српског Авеља убија кум, чије ће потомство на челу носити Каинов жиг кумоубиства:

Проклетство је стигло све Обреновиће: историја им је затрла трагове, рекао је говорник мр Вељко Ђурић. "Кад је чуо за убиство, Милош као да је чуо глас ђавола. Вождово безглаво тело лежало је у гробу, у Србији, а Милош је и даље пио црно вино и кажњавао рају... Кнежева снага је истицала из гроба српске историје. Желео је деспотију и зато се клањао до земље. Турци главном из-

дајнику нису могли ништа да ураде. Носили су гладну гују у недрима, а он им је полако копао гроб. Милош је истовремено и удворица и издајник".⁸

Каквој историји и науци користи овакав скуп и овакав говор? Које је била упућена та порука? Каква једноумна и неодговорна митоманија даје себи за право да тако жигоше несумњиво велику личност српске историје, али и све оне који у политици кнеза Милоша проналазе позитиван пример државне и националне политике?

Уочљиву промену у реторици донела је 1995. година. Прослава боја на Иванковцу одржавала се крајем августа, након што се десио трагичан егзодус Срба из Хрватске. Прослави се придавао велики значај јер су говорници били тадашњи председник СР Југославије Зоран Лилић и савезни посланик Радмило Богдановић. Уместо ранијих самоуверених говора, преовладао је тон прекора за неразумност и одсуство реалне политичке процене. Као да је кроз ову прославу проговорио рационалан тон кнеза Милоша!

Зоран Лилић је рекао да –

народ који има пред собом државотворни циљ мора реално да одмери своје снаге и околности историјског тренутка и на основу те процене води јединствену политику свуда и на сваком месту.

Потом је руководству бивше Републике Српске Крајине замерио што је "упркос тешком али не и безизлазном положају" донело "самоубилачку одлуку о повлачењу" уместо да се "војнички бране и одбране". Лилић је, изгледа, зане-

⁸ *Експрес Политика* од 10.05.1994. године, "Проклето кумобиство".

марио могућност да Срби из Крајине можда уопште ни не успеју да се одбране! Пошто је сву одговорност за пораз пребацио на њихову страну, додао је како српско руководство из Крајине

није било способно да процени шта се може постићи праведним ослободилачким ратом, а шта дипломатијом у миру.⁹

Зоран Лилић је, тако, одржао политички говор који никакве везе није имао с бојем на Иванковцу, али је итекако имао везе са жељом да се с власти у Србији скине свака одговорност за неуспех пројекта који је сама иницирала и на који је подстакла сабраћу у Хрватској.

С друге стране, говор Радмила Богдановића одисао је извесним жалом, губитком самопоуздања и стрепњом од неизвесне будућности ("не знамо шта се сутра спрема"), али је ипак успео да прославу чувене битке повеже с тегобним тренутком:

Уз све то, ми морамо и овај значајан датум да достојанствено обележимо. Можда ће нам обележавање битке у овим сетним данима вратити самопоуздање и веру у себе...Овај значајан датум подсетиће нас колико кошта слобода и колико ће нас још коштати што је добро да знамо у овом тренутку...Овај датум је подстицај свима нама, и прогнаницима, да вратимо понос и мир српском народу на тим просторима.¹⁰

На крају је обећао да се Крајине "нећемо одрећи и да ће српски народ повратити све што му је припадало". Пар месеци касније демантовао га је "Дејтонски споразум".

⁹ Борба од 21.08.1995. "Судбина народа најпреча".

¹⁰ Политика од 15.08.1995, "Весник српске независности".

Таковски грм и поуке Другог устанка

У Такову је на Цвети 1994. године била одржана мања свечаност. Говорник је био генерал Момчило Перишић који је отворио Музеј Другог устанка у згради коју је био сазидао краљ Александар Обреновић. С места где је Милош подигао Други устанак, генерал Перишић је, у својству најважније личности у војној структури, послао поруку "мира, слободе и одлучности" те адекватно употребио политички кредо кнеза Милоша када је нагласио да се "*ни у рат ни у мир не иде по сваку цену*". Генералов говор представљао је неку врсту свођења рачуна, па је, изгледа, сматрао важним да истакне потребу Срба да се угледају на оно најбоље што су им преци оставили:

Морамо имати нешто од одлучности Карађорђа, европске мудрости Вука Караџића, опреза и мудрости Милоша Обреновића, војничке памети Живојина Мишића и концентрисану мудрост свих Срба који су живели или живе на овим просторима. Не смемо пренаглити и сећи мачем оно што можемо одвезати, али ни дозволити да нам се поново врате највећа стратишта српске историје.

Контекст на који се односио генералов говор треба потражити у околностима које су се догодиле крајем 1993. и у првој половини 1994. године, а најважније је било одбијање Венс-Овеновог мировног плана од стране босанских Срба. Тај догађај је унео озбиљан раздор између тадашњих власти у Србији с једне, и руководства босанских Срба с друге стране. Сукоб је кулминирао неколико месеци касније када је са српске стране уведена блокада границе на Дрини. И сама изложена санкцијама међународне заједнице, Србија је увела санкције "непослушном" босанском руководству од чијих одлука је, очито, била решена да се ограда. Таквим чином, који је мучио многе саве-

сти, откривена је несигурност у коначни исход ратне авантуре у коју се, само неколико година раније, самоуверено кренуло.

Велика прослава одржана је 1995. године на 180. годишњицу Другог устанка. Два догађаја представљала су окосницу ове свечаности: прво је било преношење посмртних остатака рудничког војводе Милана Обреновића из Херештија у Румунији у цркву у Брусници; а друго је било сађење новог храста будући да се стари храст, тзв. "Таковски грм", осушио.

Програм свечаности поводом "великог јубилеја српске историје" био је пажљиво разрађен и распоређен у неколико дана: одржано је посело старе музике и обичаја; отворена изложба "Таковски устанак" на којој су биле представљене све знамените личности рудничког краја; приређена је промоција збирке историографских докумената "Рудничка нахија"; промотивно је представљена романсирана историографска грађа "Рудничке ватре". У суботу 22.04. у брусничкој цркви били су поново сахрањени посмртни остаци војводе Милана Обреновића и откривен његов споменик на главном тргу у Горњем Милановцу. Централна свечаност је била одржана у недељу на Цвети 23.04. на месту с којег је кнез Милош "креснуо у коначно ослобођење Србије и стварање државе". Том приликом је био засађен и "нови храст као симбол српског трајања", а манифестација је била завршена представом "И онда ја стадох пред народ Србије".¹¹

Поменута прослава је неколико месеци раније била најављивана низом текстова у којима се јавност подсећала на значај и улогу војводе Милана и кнеза Милоша Обреновића за историју Србије. Помињала се потреба да се обнови цео таковски комплекс с манастиром, црквом брвнарор, Мило-

¹¹ *Вечерње новости* од 20.04.1995. године "Плануле рудничке ватре".

шевом кућом у Црнући и порушеним дворцем који су сазидали Александар и Драга Обреновић на Кнежевим ливадама, о којем се у народу говорило као о "уклетом дворцу".¹²

Значајан догађај представљало је јавно излагање тзв. "таковског крста" над којим су се устаници заклињали. До тада је овај устанички симбол, како су извештавале новине, био "добро чуван од урокљивих погледа и дугих прстију". Готово два века, златом оперважен "таковски крст" сакривали су свештеници, али је приликом ове значајне годишњице тадашњи парох пристао да се реликвија конзервира, смести у Музеј и покаже јавности.

Народ, који се за вашар о Пантелијевдану окупља у таковском пољу, радо препричава предања и веровања везана за *Таковски грм* и "уклети дворац" последњих Обреновића. Таковски грм, који је народ прогласио светињом, у току два века свог трајања "прорицао" је судбину Обреновића, али и целог српског народа. Последњи пут је, међутим, пролистао 1990. године, а потом се потпуно осушио. У народу таковског краја одмах се прочуло за тај догађај који је, према предању, слутио на зло.¹³ Десило се, пак, управо онако како је стари хрст "предсказао": Југославија се као држава распала, а за српски народ је започела вишегодишња агонија.

Прича о *Таковском грму* вредна је пажње не само због народног предања, већ и због чињенице да је многе, очигледно, зебло око срца због злослутног сушења старог хрста. То је и био разлог због којег се сађењу новог хрста,

¹² *Борба*, 24.02.1995. године "Уклети дворац краља Александра Обреновића".

¹³ *Експрес Политика* од 9.02.1995. "Нов хрст у Такову"; *Борба* од 14.02.1995. "Прича о хрсту"; *Вечерње новости* од 23.02.1995. године "Повратак војводе Милана".

"који треба да буде симбол и реликвија за наредни век", придавао велики симболички значај, уз посебно наглашавање континуитета садашње и ондашње Србије:

Сађење младог храста на симболичан начин ће означити не само континуитет српске државе, већ ће крунисати огроман напор који су вредни Милановчани уложили да би на достојан начин сачували од заборава своју славну прошлост.

Сађење новог дрвета и помињање континуитета било је потребно ради магијског поништавања негативног ефекта предсказања осушеног грма. Председник општине Горњи Милановац, Дражимир Марушић, посебно је нагласио ту жељу за трајањем:

И као што свако новорођенче значи везу предака и потомака, тако и овај младар није ништа друго до потврда да настављамо, памтимо и трајемо. Таковски грм је светиња и симбол слободарског духа, победа српског пркоса и стварања модерне Србије.¹⁴

Упркос жељи да се нагласи континуитет, и на овој прослави је дошло до признања о "историји под кључем" којом се желео пребрисати низ значајних историјских догађаја. *Политикин* коментатор је нагласио да је Други устанак дуго био запостављан и необележаван, готово заборављен, и као пример навео је да 1965. године није ни обележена 150. годишњица овог значајног датума. У смислу признања закаснелог присећања на историјску прошлост, говорио је и председник Општине Марушић:

Кад смо пре неколико година почели *гласно да слаavimo* (мој курзив) не само Таково, већ и многа друга поља и врлети, кад смо

¹⁴ *Вечерње новости* од 24.04.1995. "Поколењима нови храст".

се сетили многих "храстова" који су чували и сачували корене српства, прочистили смо душу од греха заорава.

Међутим, ако је ондашња комунистичка власт заборављала на важне датуме из старије историје, то није био случај с народом "који се на своју руку редовно окупљао шесте недеље Ускршњег поста на месту где је донета одлука о дизању Другог устанка".¹⁵

Актуелној власти у Србији, која је била решила да се сети важних а до тада запостављених историјских датума, да себи у заслугу припише то присећање и прославе употреби за своје политичке циљеве, свечаност у Такову је била добродошла да *обзнани промену политичког курса* који се до тада водио. На прослави се појавила веома важна политичка личност – Драган Томић директор НИС-а и потоњи председник Скупштине Србије. Томић је својеручно засадио млади храст (који се, иначе, убрзо осушио),¹⁶ а потом у говору истакао "вредност мира".

Ми, који смо деценијама бранили слободу, најбоље познајемо вредност мира, јер је само мир на овим просторима доносио благодатање и напредак на сваком пољу, и сарадњу са другима. Ратници из Другог устанка бранили су слободу вештином ратника, али исто тако и *мудрошћу дипломата и вештих преговарача* (мој курзив), способних да слободу и државу очувају са што мање жртава.¹⁷

¹⁵ *Политика* од 22. 04. 1995. "Централан свечаност сутра у Такову".

¹⁶ Кустоси Таковског музеја су убрзо потом поново засадили храст, али ни тај се није примио. Затим су и 1997. године засадили нови младар који се, изгледа, овог пута примио.

¹⁷ *Борба* од 24.04.1995. године.

Шта је Томић рекао? Прво, најавио је Дејтонски споразум до кога је, додуше, дошло шест месеци касније, али на коме се очигледно већ тада радило. Требало је јавност припремити и преусмерити са ратничке реторике на дипломатску и мирољубиву. Притом, заслуга није била приписана Милошу Обреновићу, већ *свим* ратницима Другог устанка, на чију се дипломатску вештину ваљало угледати! Без трунке зазора тадашња српска власт је преотела барјак из руку Вука Драшковића, и као свој "оригинални" допринос политици реалног прокламовала оно на шта ју је вођа СПО-а подсећао и опомињао неколико године раније: "Као Милош морамо"! Међутим, то није било довољно Драгану Томићу као представнику "нове" политичке оријентације. Искористио је повод да значајно прекори непослушне босанске Србе:

Требало би уважити нешто од мудрости таковских устаника и у миру, политичким преговорима, заштитити народ од даљњих непотребних страдања и сачувати постигнуте циљеве.¹⁸

То је, у ствари, и била главна порука са овог скупа: исказати љутњу због одбијања Венс-Овеновог плана и љутњу због продужења санкција које гуше Србију јер је била неспособна да укроти босанске Србе! Чини ми се очигледним да је Томићу и тадашњој власти у Србији добродошао Други устанак да исказу сву своју фрустрацију промашеном политиком за коју нису хтели да се осећају одговорнима.

Тако су у 1995. години одржане две прославе које су се тичале Првог и Другог устанка, а обе су биле искоришћене да се отворено и са највишег политичког места исказе љутња због понашања хрватских и босанских Срба који су, од-

¹⁸ *Вечерње новости* од 24.04.1995. године.

бијајући мировне планове, по Лилићевим речима, одбили да "саслушају глас разума и тиме цео српски народ довели у незавидан положај".

У Радовањском лугу: драма, политика, историја

У периоду од 1993. до 1995. године написане су биле четири драме о Карађорђу. То су: драма Жарка Команина *Вожд Карађорђе и кнез Милош*, Милана Ђоковића *Вожд и дипломатија*, Миладина Шеварлића *Карађорђе* и Мила Кордића *Црни Борђије*.

Актуелни политички односи и дешавања били су повод ауторима драма да поново промисле историјско искуство и пресликају га на данашње време, уочавајући, сва четворица, велике сличности и паралеле. Те сличности су се састојале у очигледној примени *Карађорђевог парадигме*, тј. у покушају решавања питања уједињења српског народа са простора бивше Југославије ратним дејствима, а не преговорима; те у осећању усамљености и неразумевања за аргументе Србије од стране великих сила. Аутори драма су на различите начине приступили обради ове теме, међутим, нису једнако успешно одговорили том задатку, као што, уосталом, ни уметнички домети њихових дела нису једнаки. Тројицу од наведених аутора – Команина, Шеварлића и Кордића интересовао је однос Карађорђа и кнеза Милоша, и однос опоруха које су нам они оставили својим политичким делањем. Зато су акценат ставили на 1817. годину и на питања која је та година оставила српском народу да их одгонетава. Миленко Мисаиловић, писац есеја о појединим од ових драма, сматра да је Карађорђе постао метафора нашег

тла и његове историјске судбине, а и симбол неких својстава српског менталитета као нпр. лаковерног поуздања у властите илузије, опирање "духу времена" или неувидљавање "правих тренутака" (Мисаиловић 1996:77).

Прва је настала драма *Жарка Команина* "Вожд Карађорђе и кнез Милош" коју је аутор завршио на Видовдан 1993. године. Уметнички најбоља, она је и по садржају и приступу теми уравнотежена и прилично објективна. Команин, једини од поменутих аутора, озбиљније промишља добре и лоше стране обе српске политичке парадигме, чувајући се да не извргне руглу ниједног од вођа српских устанака. Код њега су јасно приказани принципи оличени у Карађорђу и Милошу: принцип борбе и државнички принцип, при чему их он сагледава као допуњујуће, наговештавајући да је потребно сједињавање супротности. Овде се Команин налази на трагу оних, чини ми се још увек малобројних, јавних личности које су се залагале за комплементарно сагледавање Карађорђа и кнеза Милоша, чиме би се избегле вечите српске поделе и неслоге.

Постоји неколико епизода које је вредно поменути. Прва слика се дешава на балу на руском двору где се одвија разговор неколицине руских, аустроугарских и енглеских дипломата и једног Србина о збивањима на Балкану. Нема сумње да је аутор хтео, одмах на почетку, да покаже колико су у та дешавања дубоко били уплетени интереси великих сила. На балу је присутан и Карађорђе који изазива знатижељу и сажаљење присутних. Команин се решава да, упркос ономе што се у историји о томе зна, у драму унесе епизоду по којој је Карађорђе добио лично од руског цара пристанак да се врати у Србију и помогне Хетеристима око дизања новог устанка. Ова спекулација с историјским чињеницама потребна је аутору да би некако оправдао Карађорђев повратак у земљу. Карађорђа мучи грижња савести због

бекства и жели по сваку цену да доврши започето дело, не водећи рачуна о објективним околностима.

Следећа занимљива сцена приказује Милошев разговор с најближим сарадницима који га упозоравају да би убиство Карађорђа било опасно јер би се народ могао побунити. Вреди истаћи да је Команин овде веома коректан према чиницима коју Карађорђево присталице радо занемарују или приказују другачије: ради се о Милошевој муци да донесе одлуку о уклањању Карађорђа:

Карађорђе је дошао да гурне народ у крв и истребљење. А ја сам мир међ народ увео и утврдио. Ми сад не можемо ратовати. Можемо ослободити Србију без капи крви. Или Карађорђе – или пропаст народа...Никоме народ није веран. Народ хоће да преживи...Знам једно: потомци нам неће опростити ни пропаст народну, ни Карађорђеву главу. А једно ваља одабрати. Једно морамо жртвовати...Оца му, не знам које је горе.

Следи добро осмишљен Милошев монолог, испуњен сумњама да ли Вожд зна каква је ситуација у Србији и шта треба радити:

Оца му, што му паде на ум да се сад враћа у Србију...Оће да сачува Српство...Има ли Карађорђе тапију на Српство? Сви мисле да су спасиоци Српства! И сви би по своје да га спасавају и уређују, а народу како буде! А ја мислим – народ прво треба сачувати...Сад је боље лукавством но сабљом. Карађорђе сања да на сабљу уједини Балкан! Какав сад Балкан! Срби треба да сачувају живу главу, јербо ће нас истребити. Кома је стало до Срба? Свак граби за себе...Не зна Карађорђе...Ја знам шта сад Србину треба! Треба ли рат – гинућемо, море, до једнога, и узети што је небеско. Не треба ли рат – прикучићемо се земљи, и узети што је земаљско. А гинути лудо – то није наш пут...Оца ти, сад нађе да дођеш!

Сцена тајног сусрета Карађорђа и кнеза Милоша у Радовањском лугу је измишљена, али је с тачке гледишта драме – најважнија. Ипак, сцена није нова! Њу је веома ефектно први смислио Милош Перовић далеке 1907. године у својој награђеној, а потом заборављеној драми. Скоро је сигурно да је Команин знао за Перовићеву драму јер су дијалози тајног сусрета по садржају, духу и смислу скоро идентични у обе драме (Антонијевић 2007:193-199).

Сама сцена је, дакле, и код Перовића и код Команина интересантна јер представља покушај реконструкције оног што би се могло десити да су се њих двојица одиста тада срели. По обојици аутора – ништа ново у односу на познату историју, јер се њих двојица вероватно не би разумели.

Коекуде, запалићу Балкан, од Дунава до Крита. Слобода или смрт! каже Карађорђе.

Милош настоји да уразуми Вожда:

Све је то лепо, ама сада није могуће. Земљи сада треба мир. Сељаку треба мир. Сачекај. На мене рачунај – кад дође време. Сада – никако. Ја се с великом муком прегањам и договарам с Марашли пашом – и дукатима и лукавством, само да не запливамо у крв.

Карађорђе пребацује Милошу да се дукатима не купује слобода и објављује да не одустаје од свог наума. На крају му Милош каже да Турци траже његову главу, да он нема избора и моли га да оде из Србије.

Ја више другог пута немам. Мени само смрт пристаје.

каже Карађорђе и они се растају у обостраном неразумевачу. Остало је позната историја.

Команин и Перовић јесу скоро једини аутори драма о Карађорђу и кнезу Милошу који су покушали да разложно и без страсти размотре историјско искуство и продубе свест о догађајима с почетка 19. века. Добро је што се и Команин поставио помирљиво као и Перовић, остављајући гледаоцу или читаоцу драме да сам просуди о том искуству, сагледавајући могућност, још увек недостигнуту, да се парадигме уједине у једну целину.

Милан Ђоковић је драму "Вожд и дипломатија" написао на јесен 1993. године. Она обухвата време Првог устанка, тачније, од 1807. када је руски посланик Родофиникин дошао у Београд, па до смрти Доситеја Обрадовића 1810. године. Радња је успорена, без динамике. Драму чине дуги монолошки пасажии и разговори између Карађорђа и његових сарадника. Главна тема разговора јесте "трагична и усамљена" позиција Србије у свету, чему аутор као метафору придодaje и усамљени положај Вожда који је бачен у вртлог дипломатије у којој се, међутим, не сналази најбоље. Писац поговора о драми, Градимир Марковић, истиче да драма снажно кореспондира са савременошћу и зато није историјска драма. Ђоковић актуализује поноре и дилеме, расколе и издајства, сударе и сукобе Вождовог времена, предочавајући нам колико смо близу и колико слични "нашим прадедовским коренима и судбинама!"

Вожд је приказан као оличење устаничке, хајдучке и сељачке Србије, невеште пред силним искушењима, али бистре, сналажљиве и решене да истраје у свом подухвату. Аутор варира у драми неколико идеја, а пре свих то је *тема о дипломатији*. Питање – којој се великој сили треба приклонити, мучи Карађорђа и његове саборце. Иван Југовић је оличење модерног, проевропски оријентисаног Србина који

настоји да Карађорђа приволи да се приклони Аустрији, тиме и Европи јер "нам је она први комшилуk". Такво опредељење, каже Југовић, "није само глас срца, већ и глас разума", и Срби морају "од Беча да уче како се уређује држава по европски а не по турски". Вождов одговор Југовићу открива шире друштвене фрустрације пред Европом, како онда тако и данас:

Ја сам за Јевропу, али колико је Јевропа за нас?

Друга интересантна тема јесте изједначавање дипломатије и трговине, те указивање Вожду да је то оно што је Србији потребно да научи. Носиоци оваквог схватања су Милош Обреновић и Младен Миловановић.

Младен каже:

Све док Србин не научи како се тргује, биће туђ слуга.

Милош каже:

Трговати се мора. Добро је што знаш, а оно што не знаш мораш да научиш иначе Србин остаде празних шака.

Рационални погледи двојице познатих српских трговаца и устаника представљени су као глас прагматичног разума који уочава слабости Србије и начине како их треба превазићи.

Завршни Карађорђево разговар с Доситејем представља ламент над Србијом и Балканом уопште, позивање на грчку мудрост и жал због Европе "која је заборавила Србију". То је у Другом добу била радо истицана политичка тема, и она је своје место нашла у овим драмама.

Миладин Шеварлић је драму "Карађорђе" написао крајем 1994. године, а одиграна је јануара 1995. у Народном позоришту у Нишу. Мисаиловић за ову драму каже да се у њој може пратити "развој две ослободилачке визије: витешки Вожд сабљом и крвљу будио је ослободилачко самопоуздање и борбену свест српског народа; и вишеструки тактичар, у лукавству дорастао Турцима – кнез Милош, који се осим сабљом служио и дипломатијом. Оба ова поступка јављају се као нужност наше националне историје" (Мисаиловић 1996: 86). Лично не делим Мисаиловићев утисак о Шеварлићевој драми. Мада настоји да, ту и тамо, покаже разумевање за Милошеву тактику према Турцима, ипак, Карађорђе и његова парадигма за Шеварлића остају путоказ српској историји.

Милош је у драми приказан као ситни рачунџија, грабљивац српског блага стеченог на муци. Нешто од тога задржава за себе, нешто даје Турцима да би купио мир и своју власт. Он је једини прост (у драми Милош псује преко сваке мере пристојне подношљивости и доброг укуса), примитиван је и осион, па се читалац збуњен пита је ли могуће да су сви други Срби тог времена, осим Милоша, били лепо васпитани и изражавали се пробраним речима, како нам то сугерише аутор у својој драми. Пошто није било тако, за жаљење је намера писца да на овакав неумерен начин потцрта Милошев карактер.

На глас да Карађорђе тајно долази у Србију и да поручује Милошу да се спреми за општенародни рат, Милош се разбесни и изричито каже, оно што се и из историје зна, да нема намеру да ратује за Грке и подмеће Србију грчким интересима. Шеварлић доста простора посвећује договорима Хетерије и Карађорђа у Русији. Занимљив је подстицај Вождовој сујети којом Грци лукаво наводе Карађорђа на нови устанак:

Цар Душан хтео је, негде, да улије свежу српску крв посусталом византијском царству. Ако Богда, господару, ви ћете учинити оно што ваш славни претходник није стигао.

Тако је Шеварлић убацио идеју, између редова је нудећи савременом читаоцу, о остварењу илузорне наде коју је гајио Карађорђе. Вероватно је Карађорђе тако и мислио, али у томе и јесте била његова трагедија – неразумевање околности и могућности. Чини ми се да Шеварлић оправдава Вождову трагедију оправдавајући величину те идеје која није била остварљива ни у Вождово време, ни у време Шеварлићеве драме. Карађорђе не мисли да је Србији потребан мир, нити сагледава Милошеву управу икако другачије неголи као срамну, ропску и улагивачку. Витешком Вожду је такав стил политике испод части. Ето како настају трагедије – личне и колективне, стварне и измишљене.

Оно што Шеварлић није до краја рекао, изрекао је писац предговора за његову драму, Александар Милосављевић. Писац предговора се обрушује на "српски мит који Милоша третира као мудрог државника" (!) а заправо је реч, по Милосављевићу, о "препреденом српском сељаку који би да се дограби власти, о гротескном зликовцу, репрезенту модерног доба које је са историјске сцене занавек потиснуло витештво, правду и поштење"! Милосављевић је, без сумње, типичан представник једноумне митоманије која се скрива иза Карађорђа и његове судбине. Међутим, његовим коментаром је добијен контекст драме који се код Шеварлића наслућује: Србија 1994. године је земља која се гнуша "Милошевске Србије, помирене и стопљене са светом у којем се манипулише људима и народима, где је принцип утилитарности важнији од разума"! Корисно је упоредити Команову и Шеварлићеву драму због политичког и историјског

контекста који се нуде читаоцу. Питање које Команин оставља дискретно отвореним, Шеварлић разрешава користећи се дневнополитичким разлозима актуелне српске власти.

Драма *Мила Кордића* "Црни Ђорђије" уметнички је најслабија, написана у првој половини 1995. године. Одиграло ју је аматерско позориште "Масука" из Велике Плана у аутентичном амбијенту Радовањског луга. У драми су приказане изабране епизоде из Карађорђевог живота, као ретроспектива преломних тренутака. Ненад Љубинковић сматра да "драма даје алегоријску позадину и асоцира на догађаје из периода 1991-1995" (Љубинковић 1997:90), због чега је реч о делу с врло директним размишљањима о актуелном политичком тренутку. О односу Карађорђа и Милоша ова драма није имала ништа ново да понуди, осим већ познатих митоманских идеја.

* * *

Анализиране драме на најбољи начин резимирају искуство Другог доба. Оно је узнесено *Карађорђево*м парадигмом. То је доба у којем још увек одзвања ратна тутњава у суседству. Друго доба ће се завршити, међутим, обратом који ће довести у питање већину изнетих идеја о борбама за свесрпско уједињење – мислим на Дејтонски споразум и "Олују". На јавности је остало да убудуће промишља о вероломној судбини која на искушења ставља и народе и њихове владаре.

ТРЕЋЕ ДОБА: МЕЋУДОБА 1996-1998

Када се ретроспективно размишља о времену које сам означила као Треће доба, основни утисак који се намеће јесте утисак – пресабирања, међудоба. Завршио се један период пун трагичних догађаја, потрошиле су се многе речи и особе, истрошила енергија, а као да још увек није било до краја све речено. Политичка ситуација није била стабилна, мада је изгледало да стагнира у неком међупростору. Последња година Трећег доба означила је ново погоршање унутрашњих и међународних односа: на Косову се ситуација заостравала, а међународна заједница је запретила Југославији војном интервенцијом због "кршења људских права у јужној покрајини". После "буке" претходног периода наслућивао се "бес" надлазећег доба.

У јавности су се и даље, с времена на време, појављивале теме у којима су главне личности били Карађорђе и кнез Милош. Важно је уочити да се основни, поларизујући став према њима није променио! Као да искуство претходног периода никога није ничему новом научило. Чини ми се да би то могао да буде и најважнији закључак о Трећем добу. За илустрацију би могла да послужи два примера.

У току 1997. године најављен је почетак снимања документарног филма и серије о војду Карађорђу, којима би се обележило два века Првог устанка. Као сценариста најављен је етнолог Миле Недељковић, а као режисер документарног филма Крсто Шканата. Тим поводом је наглашено да "ништа толико не одсликава нашу историју и не обједињује све наше крајеве као личност Војда и његових устаника".¹ Наредне године, Крсто Шканата је дао интервју у коме је образлагао своје схватање Карађорђа, чијој се личности посветио због снимања филма.² Изненађује Шканатино митографско виђење Војда, страсно уношење у његову личност уз искључивање било какве објективације. Основна одлика тог става јесте узношење Карађорђа тако да се наружи личност кнеза Милоша! Као да Карађорђе сам по себи не би био довољно велики када као противтежу не би имао – Милоша. "Није Милош отац Србије, већ Карађорђе и непобитна је чињеница да је под њим Србија обновила своју државност и ту његову заслугу доказаће овај филм" пресудио је о историјским заслугама Шканата, а потом додао: "То смутно време Карађорђеве смрти открива сатанску жељу Милоша да се, не презајући ни од чега, дочепи власти"! Филм може, с јасним оградама, да користи легендарне приче и мотиве о Карађорђу, али лоше постаје када се они представљају као део стварне, а не митологизоване историје.

Други пример представља текст који је објавио *Глас јавности* од 12.06.1998. године под називом "На Милошевом наслеђу". Као свој лични став потписао га је Ратомир Та-

¹ *Експрес Политика* од 21.05.1997. "Проткана легендом".

² *Илустрована Политика* од 24.01.1998. "Ход по мукама цара у опанцима".

нић, износећи своја запажања о употреби *Карађорђе* и *Милоше* парадигме у савременом политичком тренутку.

Започињући текст подсећањем на познату двојност српске националне политике чији су утемељивачи Карађорђе и кнез Милош, Танић сумира њихове историјске последице. Први ток је по појавном облику херојски, али по стварним резултатима "расипнички у погледу трошења људских и материјалних ресурса српског народа". Други ток је "у свом појавном облику нагодбени, отуда и мање херојски, али зато по стварним резултатима чува људске и материјалне ресурсе, одржава и проширује територије и моћ". Главни проблем српске националне политике аутор види у склоности Срба да, упркос историјском искуству, карађорђевски начин вођења политике сматрају популарнијим, часнијим и примеренијим српском народу, а да се потом, када *Карађорђе* парадигма доживи неуспех, брже-боље окрећу ка Милошевом наслеђу, само што је понекад за то касно, опомиње Танић. Утврдивши да су околности "данас другачије, али је суштина проблема иста", Танић критикује савремене политичаре који су као "нови репликанти Карађорђа пожелели да српском народу поново понуде губитак живота, имања и територије као образац националне примерености". "Отуда је данас време да се вратимо Милошевом наслеђу" истакао је аутор текста.

До тог тренутка Танић наводи познате чињенице, али постаје интересантно када парадигме покуша да преслика на актуелне политичаре. Означивши Слободана Милошевића као особу која је "покушала да буде Милош" када је преговарао око статуса Републике Српске која је створена нагодбом, закључио је да "онда више није могао да буде Милош не зато што није хтео" већ што су се "Карађорђеви следбеници осилили, ушли у владу и уценили Милошевића"!

Осмотримо за тренутак контекст ове Танићеве изјаве. Година је 1998. а месец јуни, и у истом броју *Гласа јавности* на насловној страни се може прочитати отворена претња НАТО интервенцијом због ситуације на Косову. Владајућу коалицију чине три странке: социјалисти, радикали и ЈУЛ, све три ратоборно и радикално настројене. Танић пише свој лични став у намери да опомене јавност да би требало преговарати и нагодити се, а не ратовати, јер би такав ток догађаја по Србију без савезника могао бити погубан. Грешка у Танићевом закључивању налази се на плану политичке примене парадигми. Нити је Милошевић био "нови Милош", нити су чланови владе били "осиљени Карађорђеви следбеници". Мада овакво поређење може згодно да звучи, оно је било непримерено. Није Милошевић преговарао око Републике Српске мудрошћу Милошеве политике, већ под притиском политике коју је сам започео, а онда није умео / могао да је оконча како је желео. Да је био способан и вољан да од почетка распада Југославије примени политику кнеза Милоша Обреновића вероватно не би ни био Слободан Милошевић!³ Што се "осиљених следбеника" тиче сумњам да су они били способни да предузму корак на који се својевремено Карађорђе одлучио, да истрају у томе и понесу одговорност за то. Ипак, у понечему је Танић имао право: на симболичном плану парадигме су биле делотворне, показујући укореењеност и постојаност свог утицаја у општем политичком животу.

³ "Да се Милошевић понашао пре десет година у стилу Милоша Обреновића, и ми бисмо данас имали државу, али у небо не бисмо летели", написала је коментаторка београдског дневног листа *Danas* Ђиљана Ђурђић у тексту "Срби лете у небо" од 20.02.2001. године када је Милошевић већ био отишао с власти.

ЧЕТВРТО ДОБА: КОМЕ ЈЕ ИСТОРИЈА УЧИТЕЉИЦА ЖИВОТА? 1999–2000

Дан великог гнева

*Богови виде будућност, људи садашњост,
а мудраци оно што ће се управо догодити.
Филострат, Апологије из Тијане, 8,7*

Када је фебруара 1999. године обележена 195. годишњица Првог српског устанка, катастрофа је била на помолу. Претња Југославији да ће НАТО извршити војну интервенцију уколико у француском граду Рамбујеу не буде био потписан споразум између Срба, Албанаца и међународне заједнице, била је сасвим извесна.

Споразум у Рамбујеу требало је да, с једне стране, примора Албанце да одустану од захтева за независношћу Косова, а с друге стране да натера српску власт да јужној покрајини обезбеди широку аутономију уз гаранцију и присуство НАТО трупа на Косову. Миша Глени је констатовао да се западна дипломатија, која је на том обостраном убеђивању радила од лета 1998. године, надала све до последњег тренутка да ће у томе успети, "али су се у оба случаја преварили". Онда се у Рамбујеу албанска ОВК изненада предомислила и пристала да прихвати аутономију, док се српска власт сложила са скоро свим захтевима осим с једним – "категорички је одбила да

прихвати присуство НАТО трупа на својој светој територији" (Gleni 2001, 2:357). Месец дана касније, 24. марта 1999. године "апокалипса" се сручила на Југославију. Седамдесет и два дана непрекидног бомбардовања окончано је потписивањем Кумановског споразума, заправо, капитулацијом СР Југославије пред надмоћним и удруженим гневом деветнаест земаља чланица НАТО пакта.

У тренутку када се, међутим, одржавала прослава исход се могао само наслућивати, али српска власт је била решила да, користећи се *Карађорђево*м парадигмом, пркосно сачека "судњи дан". Тадањи министар Слободан Томовић одржао је говор надахнут примером устаника. Његове речи су најављивале чврсту решеност да српски народ своје "светиње – слободу, независност, самобитност и достојанство плати највишом ценом – крвљу и жртвама".¹

Није то била нова изјава: још од Првог доба српском народу је била наговештавана таква опција. Сада је дошао тренутак да се испуне давно дата обећања. Прилика је била за призивање предака: "Тај дух (устаника) и данас се вије над Рамбујеом с намером да укаже и подсети да српски народ у својој историји никад није трпео диктате силника и моћника". (Зар?!) Повукавши, потом, паралелу између Сретења из 1804. и Сретења из 1999. године, у име српског народа Томовић је одлучно одбацио свако туторство и туђ диктат, али је оставио простора и за ту могућност: "а ако се то, ипак, деси поручујемо – Србија се умирит не може"! Потом је изведен музичко-сценски приказ "Востала Србија".

¹ *Политика* од 16.02.1999. година, "Обележена 195. годишњица Првог српског устанка".

Тренутак у којем је одржана ова годишњица најављивао је за грађане Србије једно ново доба, застрашујуће и неизвесно. Наиме, од почетка ратних сукоба у бившој Југославији, Србија и Црна Гора су успеле да избегну, из сасвим разумљивих разлога, борбе на својој територији. То је била чињеница којом се тадашња власт у Србији често поносила и радо је истицала. Сада се, међутим, приближавао тренутак да се, као казна, на Србију сручи немерљива војна сила и одмазда.

Дијалектика историјског процеса у којем се налазила Србија 1999. године изгледала је овако: призивање *Карађорђевог парадигме* вратило се у свом дословном испуњењу, само што није било никог да упореди 1813. и 1999. годину; а историја је, чинило се, по ко зна који пут обрнула круг па није нимало случајно што је генерал Небојша Павковић обзнанио да се водио "Косовски бој 20. века"².

То су били разлози да поменута свечаност, *a priori*, прими посебно значење које се састојало у нуђењу симболичких средстава да се некако изађе на крај с неподношљивом сликом ишчекујуће визије кажњене земље. Симболички чин ритуалног одигравања (музичко-сценски приказ) и митског приповедања (политички говор) био је одговор на – "историју која боли", како би то рекао Лоренс Куп.

А онда је било помрачење Сунца у августу...

Наредна година вратила је књаза поново на сцену. Није то нимало чудно: ако је управо била одиграна реприза 1813. године, ред је био да се, по митској парадигми "вечитог враћања", одигра и 1815. година.

² *Danas* од 16.07.1999. године, "Косовски бој 20. века".

Хоризонти за нови миленијум

И видјех небо ново и земљу нову.

Откривење Јованово 21:1

Мистерија значења апокалипсе налази се у ишчекивању краја историје у којем ће се завршити једно доба, обележено кризом, да би се потом трансформисало у ново, боље доба. Тада ће се пораз претворити у победу, а историјско време патње постати преломни тренутак у коме ће нови космос проистећи из преживљене катастрофе. "Апокалипса је есхатолошки мит који припада широј *митској парадигми о ослобођењу* којим је обухваћена визија новог хоризонта 'обећане земље'. Уместо обнављања ритуалних и сезонских циклуса, сагледава се крај историје" каже Куп (Coore 1997:74-75). Многим људским поколењима чинило се да управо они живе те последње дане. Нарочито су два таква доба била под снажним утицајем Књиге Откривења: прелази у нови миленијум!

Смисао апокалипсе која је увек – *сада*, налази се у динамици оног "већ" што је било и оног "још не" што ће доћи, сматра Лоренс Куп (Coore 1997:77-79). Раул Жирарде је, у истом смислу, истакао "моћ реверзибилности мита чије се дејство пружа и ка прошлости и ка будућности: он је вид сећања и жала за оним што је било, али и месијанско ишчекивање онога што ће бити" (Žirarde 2000:120).

Таква једна "апокалипса" одиграла се 1999. године у Србији и донела време дубоких унутрашњих тензија, испуњених осећањем безнадежности, немоћи, беса и притајеног хаоса. Бомбардовањем разрушена земља, срушеног достојанства и поноса, изолована и с тешким теретом "жр-

тве општег кажњавања"³, пружала је сликовит пример "демонске визије света" како би то Нортроп Фрај рекао.

Година је 2000. и започиње нови миленијум. Наступило је доба ишчекивања "месијанског избављења". Четврто доба јасно се може дефинисати као период *кризе легитимитета и кризе идентитета*.

У Србији се приближавао час обрачуна две одавно супротстављене политичке и идеолошке струје. Обе су се трудиле да посрнулом народу понуде "ново небо и земљу нову". Свака од њих је настојала да наративизује одговарајућу митску парадигму и прочита је у датим историјским и политичким околностима. Дошао је тренутак који је Аристотел означио као *anagnorisis* – тачка разрешења и препознавања (Frye 1991:42). У нашем случају – "новорођеног" друштва, насталог на рушевинама једне промашене политике.

Мит о Обнови и Јединству

Владајући режим у Србији одлучио се за наративизацију *цикличне митске парадигме* с доминирајућом темом јединства, обнове и поновног рађања истог у новим околностима. Кружно време историје тражи да му се пружи још једна прилика, још једна могућност да крене из почетка, да се

³ Одбијање НАТО-а да ризикује живот припадника сопствених трупа у копненом рату и да уместо тога разбије привредну инфраструктуру Србије из ваздуха, изазивајући тако "колатералну штету" – то јест цивилне жртве – многим је изгледало као чин општег кажњавања, сумирао је Миша Глени своје утиске из бомбардоване Србије (Glени 2001, 2:358-359).

претрпљени пораз претвори у победу. То је одиста *Карађорђева парадигма*, али из 1817. године.

За апокалиптично доба то је, међутим, погрешно изабрана митска парадигма. Владајући режим у Србији то није схватио. Он нема свом народу ништа више ново да понуди, тако да и нема другог избора него да, борећи се да одржи власт у тешким условима, покуша да још једном исприча стару причу. Жал за "златним добом" је очигледан – прошла су "срећна" времена када се могло гурати у будућност све идући уназад уз помоћ анахроне реторике и борбеног дискурса.

На Сретење 2000. године у Орашцу Ратко Марковић, потпредседник Владе Републике Србије, држи дугу свечану беседу:

Драги народе, ево нас окупљених на огњишту српске слободе и државности. Овде је пре 196 година из немањићког пепела узлетео феникс српске слободе, Карађорђе, и повео свој народ у револуцију... Први српски устанак спасао је српску нацију од пропасти, а европску културу од декаденције. Да њега није било, Срби би се, онако расути и десетковани, помешани с другим нацијама и потиснути, унијаћени и сунећени, угасили и претопили у друге нације и вере... Први српски устанак је показао да је победа Давида над Голијатом уистину била... Срби су, пре скоро двеста година истакли свој политички циљ, и данас од тог свог циља нису устукнули... Српски народ дизао се на устанак и имаће онолико устанака колико буде било насртаја на његову слободу. Својеврсни српски устанак је и наше коначно НЕ срамном ултиматуму у Рамбујеу. Срби су се једном заветовали да ће осветити Косово и осветили су га. Онај ко их изазива да то учине још једном, тај призива нови српски устанак. Сви потоњи устанци, они који су били и они који ће можда бити, били су, а уколико их још буде било онда ће они бити, имитација Првог српског устанка.⁴

⁴ *Политика* од 16.02.2000, "Светионик у балканској тами".

У понешто конфузном говору Ратка Марковића јасно се уочава структурални елемент цикличне парадигме: *хоризонт понављања историјског искуства*. Као што је Карађорђе као феникс узлетео из пепела пропале средњовековне државе да освети Косово, тако се, у помало ишчашеној визији, и актуелни режим одважио да каже НЕ међународној заједници да би потом одбранио Косово! Несигуран, ипак, у крајњи успех те "одбране", будући да су Косово запоселе трупе Уједињених нација а српска војска била приморана на повлачење, Марковић је позвао на перманентну револуцију – *стално имитирање Првог устанка!* Имитативна магија, по логици цикличног мита, у једном тренутку мора дати резултате. Зато је неопходна револуција која траје, устанци којих је било "и можда ће их још бити".

Циклично схваћена историја свој смисао налази у разлозима за понављање примарног искуства – у нашем случају подизања увек нових устанака који ће омогућити *миту о "освети Косова"* да *стално буде делотворан!* Семантика мита почива у његовој противречности и у способности да осмисли амбивалентан појам који је носилац скривеног смисла, стога митска представа налаже да Косово мора да буде истовремено *"и одбрањено и неодбрањено"*, *"и освећено и неосвећено"*. Ова семантичка контрадикција је за мит и политику изузетно важна! Она обезбеђује Косовском миту да буде утицајан, да се генерације потомака изнова на њега позивају, с осећањем неиспуњеног предачког завета. Она даје разлог постојања борбеним парадигмама, али и тугаљивом осећању "неправедне" историје. Идеолошка и политичка моћ цикличног времена Косовског мита слаби ако се пређе у прогресивно, линеарно време историје – ако се једном за свагда ипак одбрани то Косово или ако се од те

одбране и освете заувек одустане! Народ који је заробљен извесном митском конструкцијом мора наћи начина да се с тиме избори: или ће стално понављати исто искуство без наде у разрешење, или ће смоћи снаге да се ослободи ланаца којим га је мит завезао.

Још је нешто занимљиво Марковић рекао. По први пут је, за све протекле године, нека званична личност покушала да на једном месту и у исто време помири представе о двојици вођа српских устанака:

Српски устаници су овде у Орашцу изабрали правог вођу, Карађорђа, као што су приликом поновног подизања устанка у Такову знали да изаберу правог вођу, Милоша, другачијег човека за другачије време. Карађорђе и Милош једнако су очеви оснивачи нововековне српске државе. Србија је имала среће да у Првом устанку на челу има личност обдарену за војне ствари, каква је била Карађорђе, а да за дипломатско-политичке ствари, на којима је било тежиште у Другом устанку, има личност обдарену за дипломатију и политику какав је био Милош.

Ово је био јединствен случај да се, у току неког политичког говора, истовремено помену и Милош и Карађорђе као комплементарне личности. У питању је, заправо, *тема одбране, заштите и безбедности*, те *појам границе* коју треба установити и заштитити. Прича о граници и одбрани свакако је актуелна и битна за српски народ у том моменту. Важно је, стога, поменути обојицу, у осетљивом тренутку подсетити на њихов значај у стварању државе и њених граница. Тема је била важна и руководству у Србији да би истакли како међу њима постоји личност кадра да у себи обједини оба стожерна лика – "ратника и дипломату", па према томе и одбрани отаџбину. Ко је та особа, сазнаће се на Цвети исте те године.

На Кнежевим ливадама у Такову одржан је у априлу велики народни збор којим је обележена 185. годишњица Другог устанка. Председник општине Горњи Милановац уручио је златну плакету "Таковски устанак" председнику СР Југославије Слободану Милошевићу "као дар Таковчана за заслуге у вођењу земље"! Признање је, у име одсутног председника, примио савезни министар за одбрану, генерал армије Драгољуб Ојданић који је био истакнути гост и говорник на овој прослави.

Генерал је подсетио народ на значај Другог устанка и надовезао га на искуство из последњег рата, тј. војне агресије НАТО и рекао:

Ако нас је историја ратовања на овом нашем стално немирном тлу ичему научила, онда је то да у човеку и његовој моралној снази треба тражити пресудан разлог победе у рату. У току НАТО агресије остварено је снажно јединство народа, војске и руководства земље, и тако осујећени планови надобудних генерала НАТО да нас баце на колена за 48 сати. И у том неравноправном рату сачували смо част и достојанство наше државе и народа, нисмо подлегли притисцима, ултиматуму у Рамбујеу за срамну капитулацију наше земље. Одбранили смо част, слободу, суверенитет, сачували отаџбину.⁵

Потом се Ојданић позвао на *Милошев пример*:

Пример Милоша Обреновића у одсудним тренуцима за српски народ доследно је следило и наше државно руководство с нашим председником Слободаном Милошевићем на челу. Делили су судбину свог народа и своје земље, уверени да ће истина и правда победити.

⁵ *Вечерње новости* од 24.04.2000. "Србија на српским темељима".

Своју беседу Ојданић је завршио истицањем теме о преко потребном "јединству као императиву времена":

То јединство се мора неговати у миру када настављамо градителски замах у обнови порушеног и изградњи земље.⁶

Размотримо сада о чему је Ојданић зборио у Такову.

Најпре, генералов говор је открио да историја, ипак, није свакоме учитељица живота: погрешно схваћена или закаснела примена *Милошеве парадигме* не даје одговарајуће учинке. Оно што је књаз знао и умео, многи ни до данас нису научили: мудрост Милошеве државничке политике састојала се у томе што је он *знао прави тренутак* када се треба *зауставити* и када и како водити преговоре. Преговарање у изнудици и у погрешно време, тешко да се може назвати "Милошевим примером".⁷

Интересантно је позивање на остатак у земљи у тешком и одсудном часу. Реч је, наравно, о пребацивању одговорности и осећања кривице свима онима који су за време НАТО бомбардовања побегли из земље, као некада 1813. годи-

⁶ *Борба* од 24.04.2000. године, "Јединство – императив времена и гарант будућности".

⁷ Истине ради, треба рећи да српска јавност још увек нема праву слику ни сазнања о томе како су се и с којим све претпоставкама водили преговори око обуставе НАТО агресије на Југославију, које су све опције и разлози, за обе стране, били у игри. Многима ни тада, ни данас није познато зашто је Милошевић баш 11. јуна пристао да прихвати капитулацију названу – мировни споразум. Зашто то није урадио који месец раније или касније? На ова и многа друга питања одговориће нека будућа историја. Због тога и мој закључак износим с извесном резервом: можда се покаже да се Милошевић одиста, тада, послужио "Милошевим примером"!?

не што су учинили Карађорђе и устанички прваци. Коректно је што се тадашња власт сетила кнеза Милоша који је једини, од свих вођа, остао тада у Србији, само што се Милош није крио ни од народа ни од освајача, већ је храбро иступио пред Турке тражећи милост за покорену рају.

Мит о Јединству, још једна значајна тема генераловог говора, добро је познат у скоро свим политичким митологијама. Раул Жирарде му је посветио посебну пажњу наводећи низ примера из француске историје: "Као да вазда постоји иста опседнутост процепом који се мора попунити, раздором који се мора избећи, противречностима које ваља превазићи" (Žirarde 2000:172). Сврха мита о Јединству је да "одстрани све чиниоце разнородности и несаобразности", да укине мисао па и постојање Другог и Другачијег које ремети визију сложног друштва, јединственог, истомислећег и довољног самом себи. Страх од Другог јесте наличје мита о Јединству! Зато га у политичким говорима и пропаганди користе режими несигурни у свој ауторитет и стабилност, а драг је и свим политичким опцијама које теже диктатури или радикализму.

Од почетка Првог доба мит о Јединству био је присутан у реторици тадашње српске власти. Од времена када се понављала прича о српској неслози, када су се тражили издајници и завереници – унутрашњи и спољашњи, јединство је, као анти-мит, требало да поништи могуће и стварне лоше последице митске неслоге и издајства. Када је наступило Четврто доба, структурални корелат Првом добу, поново је актуализована иста прича.

Завршно Доба показало је да је режим Слободана Милошевића одиста био способан да оживи и инструментализује низ митских тема и мотива. Почевши од Косовског мита, а

потом преко симболичких представа које су нудиле личности Карађорђа и кнеза Милоша, сусрели смо се с низом митских варијација: о Освети Косова; о Јединству; о Завери; о Неслози и Издаји; о Ратнику и Преговарачу; о Нацији; о Слободи која нема цену; о Неопходним жртвама; о Револуцији и Обнови. Све те варијације биле су уклопљене у најшири митски оквир цикличног враћања и понављања историјског искуства. Такав избор био је разумљива последица жеље да се, још од Првог доба, режиму обезбеди легитимитет и ауторитет на основу "повратка традицији". Међутим, будући да ни *Карађорђева* ни *Милошева парадигма* нису биле ваљано схваћене, на јесен 2000. године стигло се на крај тог пута.

Мит о Ослобођењу и ишчекивање Спасиоца

Демократска опозиција Србије (ДОС) био је скуп странака шароликих политичких уверења и програма, које су се почетком 2000. године удружиле са заједничким циљем – да сруше режим Слободана Милошевића и промене идеолошки предзнак Србији. У томе су имале, показало се, велику подршку у народу, али и подршку међународне заједнице. Да би остварили свој циљ, између осталих политичких и пропагандних средстава, наративизовали су *мит о Ослобођењу*. Да ли је избор парадигме био унапред осмишљен и намеран, или је просто ситуација била таква да је "вапила" за спасоносним решењима, тек – избор се показао адекватним и оправданим.

Структурално важан елемент мита о Ослобођењу јесте *прогресивно схватање историје* – мит је, наиме, оријентисан *унапред*! Овај мит чини саставни део хришћанства као есхатолошке религије која је заслужна за квалитативну промену менталитета доброг дела човечанства. Реч је о прихва-

тању *јединственог и непоновљивог догађаја у историји* – Ускрснућа Исусовог, због чега се историја више никада не може, уистину, стално враћати своме почетку. Постоји, дакле, прекид, тренутак у којем се процес преокреће и креће новим током, али и даље прогресивним смером ка једном циљу – *хоризонту апокалипсе и избављења*.

Својим прокламованим циљем ДОС је, дакле, понудио грађанима Србије *могућност прекида* – преокрет и промену политичке и идеолошке парадигме која не значи дословно крај историје, али значи крај једне "лоше" историје.

Нашло се места и за *Спасиоца* – уз помоћ чувеног Креманског пророчанства, коме српски народ необично верује, фабулирана је појава личности која ће, симболично, оваплотити тежње за променом. Избор је пао на Војислава Коштуницу, особу која је испред ДОС-а кандидована за будућег председника државе, дакле, директног опонента Милошевићу на изборима.⁸ Текст пророчанства, одштампаног на летку који је месец дана пред изборе био умножен у више десетина хиљада примерака и разасут по Србији, гласио је овако:

Биће у народу ужасна несташница новца.

Људи ће се убијати за жуто дугме.

Србија ће триста чуда претрпети, али ће затим доћи
ЧОВЕК ИЗ НАРОДА КОЈИ У СВОМЕ ИМЕНУ НОСИ ИМЕ
СЕЛА ОДАКЛЕ ЈЕ.

Он ће умирити народ, а после свих чуда и похара настаће
славно време. Благо ономе ко то дочека.

КОШТУНИЦА ЈЕ ИЗ КОШТУНИЋА!

⁸ О различитим симболичким и традицијским нивоима у предизборној кампањи Војислава Коштунице као кандидата ДОС-а погледати у Антонијевић 2004.

Будући да у Креманском пророчанству одиста постоји апокалиптична визија Србије, ова вешто смишљена прича показала се као добар маркетиншки потез. О пророчанству је писао *Глас јавности* од 13.09.2000. године у тексту "Најавили га пророци"; и потом још једном у броју од 10.10.2000. године када је Војислав Коштуница већ био изабран за новог председника СР Југославије, и када су сви причали о *испуњеном пророчанству*. У документарном пропагандном филму *Очи у очи са бирачима* снимљена је посета Коштунице селу Кремни и кући Јована М. Тарабића, потомка чувених пророка. У контексту "Спасиоца нације", ова необична изборна епизода увела је, у профани свет политике, димензију окултног и мистичног.

Погледајмо сада како су у изборну пропаганду ДОС-а били укључени наши јунаци. Видели смо да су Карађорђе и Милош од почетка стварања њихових парадигми, дакле још у 19. веку, постали симболични носиоци српског мита о Ослобођењу. Према томе, њихово помињање се могло с правом очекивати.

Дискурс о устанцима и о "зулуму који се више трпети не може" с алузијом на дотадашњу власт, био је више пута искоришћен у предизборним говорима Војислава Коштунице, али и других лидера ДОС-а. Народ је био позиван да "устане" као некада на турске дахије, само што овога пута тај устанак треба извршити заокруживањем оловком на изборима, а не оружјем. У предизборном говору у Смедереву Коштуница је говорио о "зулуму"; у Крагујевцу је грмљавину и велико невреме у току митинга повезао с "громовима који као у народној песми најављују нашу буну на дахије 24. септембра" (тј. на изборима). Зајечар му је послужио да подсети на Хајдук Вељка и на јуначко доба устанака. Али, најузбудљивије је било у Чачку где се Коштуница обратио

великом броју окупљених грађана стилем којем није недо-стајало драматике:

Србија је устала јер је Шумадија устала. А кад Шумадија, кад Милановац, кад Чачак, кад Таково устане, зна се шта је...

У *Чачанском гласу* од 15.09.2000. године писало је да је Коштуница на митингу, парафразирајући књаза, рекао и ово: "Ево мене, ево вас, рат ЊИМА на изборима 24. септембра!"⁹

Угледање на традицију и славну прошлост није промакло опонентима тадашњој власти. Уосталом, таква реторика је уобичајена у политичким говорима, нарочито пред изборе када се тражи и проналази узор за идентификацију у некој значајној личности и историјском догађају. Међутим, оно по чему су се говори опозиционих првака одликовали јесте што се тражила реприза 1804. и посебно 1815. године. Чувене књажеве речи свакако су имале директног психолошког одјека у народу.

Драматично ДОС-ово најављивање *новог устанка* битно се разликовало од призивања устанка од стране још увек владајућег режима. Једни су позивали на устанак на странце и издајнице, други на устанак на домаће "дахије". Као да се првобитна парадигма расцепила.

Друга разлика је семантички још занимљивија. Владајућа гарнитура у Србији радије се угледала на Први устанак и *Карађорђеву парадигму*, док су странке демократске опози-

⁹ Исти тај Милошев поклич изговорио је годину дана раније и Ненад Чанак из Лиге социјалдемократа Војводине, на митингу у Крагујевцу: "Ево мене, ево вас, доле Слободан Милошевић" (*Danas*, од 16.07.1999. године).

ције одабрале, барем се тако чинило, као узор Други устанак и *Милошеву парадигму*.

Тако се окончало и Четврто доба на изборима септембра 2000. године, односно, приликом једнодневног народног бунта у Београду 5. октобра. Између два понуђена хоризонта историје – једног цикличног а другог прогресивног; између две митске парадигме – једне о Вечитом враћању, а друге о Ослобођењу, између два политичка обрасца, грађани Србије су на уласку у нови миленијум јасно рекли шта желе. Остаје да се види хоће ли изабрана парадигма бити, овога пута, правилно схваћена и употребљена.

ЗАВЕШТАЊЕ

*Можда би светлост ново насиље била,
ко зна какве би све нове ствари обелоданила.
Константин Кавафи, Прозори*

У протеклих двеста година искристалисале су се и одржале у српској историјској традицији две метафоре политичког понашања оличене у личностима Карађорђа и кнеза Милоша. Упркос повременим позивањима да се парадигме схвате као комплементарне, будући да су обе национално-слободилачке – ратничке и државотворне, у народној свести опстају као различите, па чак и супротстављене.

Одговор на питање – шта чини основу дихотомне деловности парадигми, налазимо:

1. у структури митске конструкције
2. у историјском, политичком и социо-културном контексту
3. у типовима друштвеног карактера

Бит структуралне супротности лежи у митском поједностављењу оне политичке праксе која је остала упамћена као доминантна у понашању двојице Очева и Спасиоца Србије. Њихов однос је структурисан према принципу бинарне логи-

ке искључивања, типа "или/или" – или прихватамо Карађорђевог образац понашања или се понашамо по Милошевом образцу. Идентитет, међутим, не лежи само у позитивној дефиницији неког појма (бића, предмета), већ и у свему ономе што он није. Структура обрасца о Карађорђу или Милошу почива, дакле, на свим оним појмовима који су присутни али и свим оним који су одсутни из парадигме. Зато је у Милошевом митополитичком образцу потиснута његова улога ратника у корист преговарача, државника и дипломате; као што је, на супрот томе, код Карађорђа истакнута његова херојска и ратничко-осветничка улога, а потиснут је лик човека који покушава да успостави државну управу у устаничкој Србији и који улази у извесне дипломатске преговоре. Наравно да обе стране ових парадигми постоје у историјском тумачењу, али су неспојиве у митском и идеолошком! Структуристи сматрају да је западна мисао хиљадама година заснивала своју логику на таквим бинарним супротностима. *Зато су Карађорђе и Милош, да би њихово "дво-струко очинство" над Србијом било спознатљиво и прихватљиво, морали у митополитичком и идеолошком образцу да буду кодирани као антиподи!*

Француски филозоф Жак Дерида сматра да су бинарне супротности конструисане тако да у њима један термин увек добија привилегован положај од своје супротности. Таква конструкција је типична за идеологију и она нагони "читаоца да поверује у то да је једна страна дихтомије вреднија од друге" (Вег 2001:149). Ово запажање нам може послужити као добра основа у промишљању разлога због којих се чинило да Карађорђевог образац понашања има већу парадигматичну вредност над Милошевим.

У структури идеолошке свести, која зарад својих политичких циљева велича ослободилачку борбу и рат, првен-

ство ће добити онај јунак који је кодиран у типично херојском обрасцу, а то је у нашем случају Карађорђе. Да би се наметнуо Карађорђев митополитички образац, коришћени су посебни "интерпретативни репертоари". У стратегији "оправдавања гласа" *Карађорђево парадигме*, у српском народу се вазда проналазило довољно верних и убеђених да то подрже.

Остаје проблем могућности да се превлада бинарност и да се усвоји *логика надређене супротности* коју семиолози и структуралисти означавају као "и/и" – и Карађорђев образац и Милошев образац. Овакво настојање има једну сигурну предност и барем један евентуални недостатак. Предност почива у могућности да феномен наших јунака сагледамо у целости, да престанемо да се повинујемо митским поједностављеним конструкцијама и објашњењима, те да сваког од наших јунака сагледамо кроз призму и оних "одсутних" појмова из парадигме, без обзира да ли су ти одсутни појмови прикривали мане или сакривали врлине наших јунака. Ја сам покушала управо то да учиним – да зађем иза парадигми кад год је то било могуће и сагледам скривене поруке.

Реченој предности треба додати настојање да се Српска револуција сагледа као целина, значи, *и* у својој ратној *и* мирнодопској фази, као период који обухвата време и збивања од 1804. до 1835. године, од почетка Првог устанка до укидања феудализма у монархистичкој кнежевини на Сретењској скупштини (Љушић 1992, 1994), и то је теза коју сам од почетка прихватила и применила (Антонијевић 2007).

Недостатак поступка превладавања бинарности јавља се, пак, када њихове образце треба да применимо у политичкој пракси као "моделе за узор". Када треба ратовати, а

када преговарати у националном интересу – јесте велико искушење и питање сваке власти и сваког друштва у критичним историјским околностима, будући да постоје ситуације када се мора одлучивати по принципу "или/или".

Занимљиво сведочанство, које нам оставља простор за претпоставку о раном постојању менталне дијадичне структуре, пружа дидактична песма сремско-карловачког митрополита Стефана Стратимировића, *Песма о устанку* (Ковачевић Б. 1949:177-183). Митрополит је песму написао у пролеће 1808. године, вероватно у време преговора Карађорђа с генералом Симбшеном о могућем стављању Србије под аустријски протекторат (Гавриловић, С. 1996:340). Стратимировић је у песму унео лична схватања и запажања, с намером да подучи народ, да га усмери ка одређеним размишљањима и решењима. У песми Стратимировић указује на два пута: један је борба с Турцима у име освете Косова до победе или истребљења; а друга је прихватање примирја (радило се о Ичковом миру) и настојање да се земља најпре изнутра уреди и оснажи. Митрополит Стратимировић је завршио песму поуком да је најбољи савет народу онај који га може "од зла сачувати и помало водити на боље", опредељујући се за постепен развој, образовање, за преговоре, мир, прикупљање властитих снага и паметно коришћење повољних прилика. *Дихотомија коју је Стратимировић уочио преликала се касније у парадигме чији су носиоци постали наши јунаци*. Славко Гавриловић, такође, примећује да је митрополитов пут био "онај пут који устаници Првог устанка нису изабрали, а који ће Милош спровести после Другог устанка!" (Гавриловић, С. 1996:341).

Историјски и политички разлози за формирање и опстанак два различита обрасца леже у околностима друштвеног, економског и политичког контекста који се догодио

од времена када је Карађорђе делао до времена и услова када је Милош владао Србијом. Друштвено памћење увек има своје разоге и интерес спрема којег уобличава политички дискурс и политичку митологију. Колективна сећања повезана су у свести људи пре свега зато што чине заједницу интереса и мишљења коју је нека група кадра да евоцира (Konerton 2002).

Карађорђе је запамћен и кодиран у херојском обрасцу зато што је у том тренутку урадио најтежи део посла: ратом је избацио Турке из земље и изнудио одређену преговарачку позицију за Србију. Будући да је борба против Турака тада била непосредни и највећи интерес српског народа, он га је и величао као хероја. Његова смрт је прекинула развој политичког дискурса који би, можда, доживео деградацију да се није трагично завршио и тако уклопио у митски образац. Милош је на темељима Првог устанка урадио, пак, најрационалнију ствар: утврдио је преговарачки процес за Србију, смирио стање, централизовао државу и обавио најважнији део посла у добијању унутрашње независности и кнежевског достојанства. То је разлог због кога је Милош у спољно-политичком дискурсу и државничком обрасцу био поштован, хваљен и делимично митизован. Намерно сам рекла да је био "делимично митизован" будући да се Милош понашао политички рационално, због чега је пре свега и остао упамћен као реалистични јунак. Разлог због којег је у унутрашњим политичким односима био подржаван од једних, а дискредитован од других, лежи у одбијању многих старешина да се покоре једном господару у Србији (проблем који је и Карађорђе с муком решавао), у њиховом опирању централизацији, и што су укидање кнежинских самоуправа многи тада доживели као узурпацију народних права и слобода.

Међутим, колективно разумевање догађаја и став који се према томе уобличавао, мењао се временом како је сазрела политичка свест у народу, који је од турског роба и заплашеног поданика, анархичног и дивљег понашања, прерастао у свесног политичког и грађанског субјекта који се труди да уђе у ред цивилизованих друштава. Ту промену, барем када је Милош у питању, најбоље показује Светоан-дрејска скупштина када је тражен повратак књаза као јакон човека који треба да заустави анархију и доведе земљу у ред. Тада је већ сасвим добро била схваћена вредност и значај не само борбе за ослобођење, већ и централизоване независне државе коју су Карађорђе и Милош настојали да створе.¹

Претпоставила сам да се перцепирана двојност може довести у везу и с типовима друштвеног карактера који се, с извесним модификацијама, могу постојано уочити у српском народу већ скоро двеста година. Могуће је, дакле, извести одређену *хомологију између типова наших јунака и типова социјалних карактера који их преферирају и подржавају*.

Уочена су два основна социјална карактера (Антонијевић 2007): један изразито маскулин, сточарско-ратнички, територијално експанзиван, који је Јован Цвијић назвао "динарским типом" и који је главни носилац "херојског патријархализма" како је то именовао Владимир Дворниковић; и други, претежно земљораднички, са знатном улогом жене у економском

¹ Захваљујем се колеги Слободану Наумовићу са којим сам у више наврата водила конструктивне и за мој рад корисне разговоре о проблему промене друштвеног и политичког контекста у току 19. века и начина на који су те промене утицале на схватање *Карађорђе* и *Милоше* *парадигме*.

животу, мирнији, пасивнији и склон компромисима, који је Цвијић назвао "централним типом". Први тип је давао људство за хајдучке дружине које су харале Србијом и суседним земљама доприносећи својим понашањем недисциплини и бунтовном расположењу народа; други тип је представљао оличење Дворниковићевог "пасивног хероизма" који у стаменом трпљењу и истрајавању под тешким условима живота показује своју снагу и виталност. Први социјални карактер је доминантан носилац архаичне, епске свести; други је рационалнији. Ипак, та подела није тако једноставна. У нашу причу, да би се сасвим разумела, мора се унети онај тип који је Цвијић означио као *шумадијски варијетет*.

Шумадијски социјални карактер формирао се под утицајем мешања наведена два социо-психолошка типа, али још више под утицајем промењених животних околности насталих у току и после устанака. До 1800. године Шумадија као историјски простор скоро и да није постојала, она се у националном смислу формира тек с устанцима и идејама које су се тада развиле. Шумадија је изнедрила Карађорђа и Милоша, обојици се дивила и схватала њихов значај и заслуге, мада је против њих умела и да се побуни. Херојско доба револуције завршило се с Карађорђем и 1813. годином. После тога је уследило реалније и понешто рационалније понашање које је произвело знатне последице. Временом је настао друштвени карактер који је показао предузимљив и посреднички дух, дисциплинованији и истрајнији у раду од чистог динарског типа, активнији и гласнији у друштвеном животу од централног. За устанак је био важан слој сељака-трговаца и извозника, њихов посреднички и агилан дух. Овај слој становништва одиграо је посебно значајну улогу у Другом устанку и заједно с кнезом Милошем чинили су, у потоњој изградњи земље, групу људи која је

била спремнија да чува сигурност својих послова него да стално нешто руши и гради изнова, констатовао је Екмечић (Екмечић 1989:212). На шумадијски тип су у највећој мери утицали каснији модернизацијски токови, мењајући дотадашње навике и обичаје традиционалног живота. То ново друштво у настајању показало је као своју тенденцију да му "средњеевропски културни појас постане модел опште унификације" сматра Екмечић (исти, 200).

* * *

У току 19. века видимо Шумадинца као *војника и ратника*, али и као *домаћина, газду* на својој земљи и свом поседу. Размотримо околности формирања слике српског друштва које се нуди у таквој перспективи.

Погледајмо најпре цитат који представља типичну слику "ратоборног" Шумадинца:

Своја народна, социјална и политичка питања решава с пушком у руци. Тај ратоборни дух осећа се свуда. У Шумадији се на изборе и на свадбе, на вашаре и на саборе и у љубавне пустоловине не иде без револвера и ножа. (Савковић 1927:330-331).

Откуда тај "ратоборни дух" Шумадинцу кога су, не тако давно, Карађорђе и Милош силом и претњама морали да терају у устанак, и да га заклињу и моле да буде дисциплинован и слојан у борби?

Сваки пут када Шумадију преплави нови досељенички талас динарског становништва, а та се колонизација периодично догађала у току протекла два века, ратоборни дух доживи свој узлет и обнову и код примиреног шумадијског сељака. У народу се тада осети струјање архајске и епске свети, обнова неких конзервативно-патријархалних вредности.

Становништво буде уздрмано наметљивим обрасцима понашања виолентног динарског типа који унесе "хипертрофирано јунаштво" како га је Дворниковић окарактерисао, и понешто хајдучке склоности за отимањем резултата туђег рада. Експанзивно и борбено, то динарско становништво, однекуд уверено да је баш он носилац "српства" и "косовске освете", радо призове Карађорђа као узор и лако се понесе идејама рата, револуција и територијалног ширења.

Овај тип друштвеног карактера је главни носилац Карађорђевог митополитичког обрасца који неминовно долази у сукоб и размимоилажење с другим типом друштвеног карактера у Србији, а њега чине: сељак – домаћин и газда, трговац и занатлија, чиновник и грађанин. Они настоје да изграде независну државу по узору на европска грађанска друштва, да очувају властите снаге и учврсте основу даљег напретка. Они схватају значај поступности и имају извесног стрпљења за лагани развој. Тај друштвени карактер је ратник из нужде, уме да узме пушку и да брани државу као што брани своју кућу и окућницу, али не хрли у револуције по сваку цену јер зна колико је труда и муке уложио да стекне то што има. Он је главни носилац прогресивне историје, осим славних јуначких дела уме да запамти и другачије наративне садржаје. Он слави Карађорђа, али зна да поштује вредност мира и да цени кнеза Милоша препознајући у њему свог заштитника и обновитеља државе. У њима можемо препознати оне Шумадинце који су очували Милошеву митополитичку парадигму као образац своје политичке преференције.

* * *

Већ у току прве половине 19. века постала је, дакле, очигледна амбивалентност опредељења српског становништва

ка различитим путевима ослобођења и изградње државе. Та ће двојност опстати до наших дана у политичким идејама и вредносним оријентацијама, поготово онда када друштво буде западало у кризу, а питање националног интереса буде изнова покретано. Видели смо, у анализи савремених дешавања, колико су заговорници обе парадигме били вољни да усмере опште расположење у једном од та два правца, и колико су били спремни да своје политичко понашање или предлоге протумаче једним од та два узора, кад год се чинило да би то било политички корисно. Њихова моћ убеђивања и позивање на историјско искуство не би било, међутим, могуће да обе парадигме нису имале основа у народном расположењу и тумачењу националне историје. "Политички митови", каже политиколог Милан Матић "имају онолико снаге колико су социјално укорењени, односно, колико има људи и друштвених група који их прихватају и у њих верују" (Matić 1998:132).

Када је Милош Савковић написао да је "конструктивни дух Шумадинца био прецењен" (Савковић 1927:327) дао је занимљиво запажање. У току своје историје 19. века српско становништво Шумадије пуно је урадило на државотворном и националном пројекту, али су му у свему томе недостајале неке важне особине: образованост, рационалност, стрпљење, хладнокрвност, визија и дугорочна стратегија националног интереса. Колико је тај недостатак био битан показала је историја 20. века.

Могло би се рећи да је 19. век за српски народ прошао у антитези двају основних тенденција: једна је била да се очува и даље подиже независна српска држава, а друга да се она прошири на рачун суседних територија и заокружи у националном смислу. Велику улогу је одиграло идеолошко обликовање јавног мњења 60-их година 19. века, у време

Омладине, романтичара и либерала, илиризма и славјанства, када је српска јавност била снажно окренута очекивањима да се питање националног ослобођења и уједињења реши пре свега ратним дејствима. Ово је свакако била идеологија која је преценила властите снаге и потценила констелацију међународних односа, а њен главни носилац је постала млада српска интелигенција која се хранила епском поезијом и митологизованом средњовековном историјом Немањића.² Својим романтичарењем и идеализацијом тзв. "борбеног и слободарског духа" српског сељака, Омладина је пресудно утицала на настојања да се у току 19. века сва економска, социјална, културна и политичка питања сведу на питање народног уједињења, истичући Шумадију као Пијемонт! (Савковић 1927:327; Дворниковић 1990:861). Идеја уједињења српства постаће онај опсесивни циљ који ће од времена Омладине и кнеза Михаила, па преко потоњих генерација до времена краља Александра Карађорђевића мотивисати српски народ у његовом политичком понашању. Идеја о ослобођењу сабраће на Балкану прерашће у идеју "југословенства", па ће Карађорђе, у каснијим митским конструкцијама, чак постати њен родоначелник.

Стварање прве и друге Југославије допринело је утиску да је српски народ радије био окренут ратоборној *Карађорђевој парадигми*, а такав општи утисак је био поново оживљен политичком реториком и понашањем Милошевићеве власти у току последње деценије 20. века.

² О националним романтичним стремљењима Омладине српске 60-их година 19. века и њиховом дугорочном утицају на обликовање јавног мњења у Србији, сјајну студију је написао Јован Скерлић у *Омладина и њена књижевност*, Београд, 1906.

Сматрам, међутим, да је синтагма о "ратоборном српском народу" плод свесне дуготрајне манипулације и идеолошких стратегија које су, по потреби, злоупотребљавале *Карађорђеву парадигму* подилазећи народу хваљењем његовог "борбеног духа" и спремности да се, у име више правде, косовске освете и идеала жртвује, ако треба, до општег изгинућа.³ Такву јавну реторику, која се олако изриче и лако мобилише масе, противничка страна и суседни народи увек су користили да оптуже српски народ због истих тих особина, проглашавајући га "унитарним", "хегемонистичким", "великосрпским" и "завојевачким"!

Разлози због којих се, у последњих сто година, чинило да је Карађорђево модел политичког понашања био дражи српском народу, почивају у склопу историјских и политичких околности, у идеолошким и династичким мотивима, у (зло)употреби народне традиције у политичкој митологији. Посебно би, такође, ваљало истражити разлоге због којих у српској политичкој традицији није с већом пажњом и преданошћу развијан, као пожељан, модел политичара-државника и дипломате који уме да влада речима и политиком могућег, тим пре што је у нововековној српској историји било таквих личности завидне политичке вештине.⁴

У 20. век српски народ је ушао са затвореном, цикличном, паду склоном *Карађорђевој парадигмом*, истрајавају-

³ Треба се сетити речи Владимира Дворниковића да је народ у принципу "резигниранији" него што је спреман да следи "обесно јунаштво" какво је опевао у својим песмама и приписао Краљевићу Марку, хајдуцима и ускоцима! (Дворниковић 1990:325).

⁴ Поменимо тек нека имена попут кнеза Милоша Обреновића, Илије Гарашанина, Јована Ристића, Николе Пашића, Милована Миловановића, Лазе Пачуа и других.

ћи на идеји југословенства која је, на крају века, доживела предсказану судбину своје митске парадигме: пораз због "неслоге и издаје" и нестанак с историјске позорнице.

Милан Матић је у есеју *Српска политичка традиција на крају XX века* сумирао искуство које сам управо поменула:

Крајем XX века српски народ се суочио с крајње негативним исходима и расплетима својих националних и историјских настојања и жртвеничких борби у току XIX и XX века. Деценијама улажући своје најбоље снаге и надања у илузорне и химеричке друштвене и државне пројекте и идеје, Срби су на крају другог миленијума доживели губитке и изгоне са својих вековних животних станишта и територија, огромна расејања унутар земље и по свету каква нису запамћена у хиљадугодишњој историји српског живљења на балканским просторима... Али, иза територијалних губитака, посртања и просторног расејања српског народа по распућима XX столећа, као њихов стварни узрок стоје много дубља српска духовна, културна и морална расејања, самоизазвани расап колективног идентитета, памћења и етоса... Срби су пливајући по површини, све више западали у историјски самозабрав својих дубина и корена...У име "заједничке ствари", Срби су затурили и расточили своју националну и државну идеју, коју су већ практично били домашили сопственим жртвама и страдањима. (Matić 1998:324-326).

Питање је, такође, шта би било да је Србији, потопљеној експанзивним концептима југословенства и потоњим комунизмом, било омогућено да, као независна држава, кроз 20. век предложи своје идеје, осмисли другачије дискурсе и националне стратегије, развије их и у праксу спроведе своје државотворне пројекте? Шта би било да се Србија није занела митом о Ослобођењу све своје сабраће на Балкану?

Социјални средњи слој у Србији (у који убрајам горенаведене друштвене групе *другог тина* социјалног карактера) који је, по мојој претпоставци, био главни носилац прогресе-

сивног друштвеног карактера а чије су политичке идеје остале ућуткане, у последњих педесет година претрпео је два снажна ударца који су га скоро уништили. Непосредно после II светског рата комунисти су, из идеолошких разлога, покушали да затру до тада формирану средњу класу одузимајући јој приватну својину која чини њен економски темељ. У каснијој фази социјализма дошло је до делимичног опоравка средњег слоја кроз повећање стандарда и ограниченог права на својину. Ускоро затим стигао је други ударац под Милошевићем, који је економски разорио тај стечени стандард и потпуно осиромашео припаднике средњег грађанског сталежа, натеравши многе од њих у бекство из земље. Тиме је тадашња актуелна власт показала да ни на који начин није разумела вредност *Милошеве парадигме*, нити је уважила, ма колико се на њу повремено позивала. Па ипак, Милошевићевом политиком упропашћена и десеткована средња класа у Србији успела је да се 2000. године избори за право на другачији друштвено-политички живот, одредивши се за демократско уређење и тржишну економију.

Оставши на крају сам у својој независној држави, српски народ има пред собом нови век да исправи грешке и заблуде, залечи ране, изгради нове националне и политичке стратегије, уложи напор да му историја постане биофилна и прогресивна. У томе није без добрих узора из сопствене прошлости! Могла би Србија постати "витез на белом коњу на врх брега" како ју је својевремено Милош Обреновић видео!

* * *

Какви су херојски узори запосели дух модерног човека? С каквим смо парадигмама ушли у 21. век? Ако смо прете-

кло столеће утрошили на испробавање различитих могућности које нам је пружала Карађорђева парадигма, да ли смо у ново доба ушли с тенденцијом да оживимо хоризонт који нам је књаз Милош предочио и оставио у наслеђе? То је хоризонт успешно окончане борбе и рационалних државотворних настојања, умерено прогресивног и реалног политичког делања, коришћења дипломатских вештина, уважавања односа међународних снага и наметнутих ограничења с најмањом могућом штетом по властити народ. То је перспектива оштроумног, духовитог и довитљивог понашања које користи дух и интелигенцију.

Када говоримо о *хоризонтима за нови миленијум* и када се користимо *Карађорђевом* и *Милошевом парадигмом* да бисмо себи лакше објаснили и дефинисали политичко и историјско искуство, наравно, говоримо о "моделима за углед" који су у протекла два века били идеолошки конструисани. Ипак, дискурси су нам потребни да бисмо појмили историју, а будући способни за критичко историјско размишљање способни смо и да изаберемо, прихватимо или одбацимо дискурсе и с њима повезану праксу којом ћемо се служити. Требало би да будемо пријемчиви, да активно учествујемо у процесу разумевања онога што нам митови, увек отворени за трансформације, нуде и да се мењамо одржавајући живом интеракцију између историје и предања, мита и политике.

ИЗВОРИ

Бан

1866 Бан, Матија: *Цвети србске*, драма у пет разреда, Београд

Гавриловић, Ј.

1998 Гавриловић, Јован: *Пресуда*, Даница, српски народни календар за годину 1999, Београд: Вукова задужбина

Ђоковић

1994 Ђоковић, Милан: *Вожд и дипломатија*, драма, Београд: Сцена 1-2, јануар-април

Зубан

1861 Зубан, Глиша: *Књаз Милош на Љубићу 1815 године*, исторична драма у дванаест дејствија, Београд: Књигопечатница Књажевства Србског

Каћански

(б. г.) Каћански, Владислав Ст.: *Карађорђе*, трагедија у пет чинова са предигром и апотеозом, Београд: Дом малолетника

Караџић

1898 Караџић, Вук Ст.: *Грађа за српску историју нашега времена*, Београд: Државно издање

1969 Караџић, Вук Ст.: *Историјски списи*, Београд: Просвета

Казивања о српском устанку

1980 *Казивања о српском устанку 1804.*: Јанићије Ђурић – Гаја Пантелић – Петар Јокић – Анта Протић: прир. Д. Самарџић, Београд: СКЗ

Ковачевић, Б.

1949 Божидар (прир.): *Први српски устанак, према казивањима устаника и савремених посматрача*, Београд

Команин

1994 Команин, Жарко: *Вожд Карађорђе и кнез Милош*, српска трагедија у 12 слика, Београд: СКЗ

Кордић

1996 Кордић Миле: *Злослутна времена – Дrame, "Црни Ђорђије"*, Београд: Квит Подиум – Минерва

Куниберт

1901 Куниберт, Бартоломео: *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Београд: Штампарија Д. Димитријевића

Малетић

1850 Малетић, Ђорђе: *Апотеоза великом Карађорђу*, Београд: Књигопечатница Књажевства Србског

Милићевић

1959 Милићевић, Милан Ђ.: *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд: СКЗ

Нинковић

1972 Нинковић, Нићифор: *Жизниописанија моја (1807-1842)*, Нови Сад: Матица српска

Павковић

1992 Павковић, Никола Ф.: *Етнографски записи Јеврема Грујића*, СЕЗБ ХСХVI, Расправе и грађа, 10

Перовић М.

1907 Перовић, Милош: *Карађорђе*, трагедија у 5 чинова, прештампано из "Босанске виле", Београд

Поповић С.

(б.г.) Поповић, Сретен Ј.: *Путовање по новој Србији*, Нови Сад: Српска књижара Браће М. Поповића

Страњаковић

1938 Страњаковић, Драгослав: *Карађорђе*, Београд

Хацић

- 1846 Хацић, Јован: Живот Кара-Ђорђа Петровића, врховног војда србског, у: *Дела Димитрија Давидовића*, 1, Београд: Књажевско-србска књигопечатница

Цветић

- 1901 Цветић, Милош: *Милош Велики*, комад с песмом и свирком у пет чинова, Београд: Државна штампарија
- 1907 Цветић, Милош: *Кара-Ђорђе*, трагедија у пет чинова, Београд: Издање задужбине И. М. Коларца

Шеварлић

- 1955 Шеварлић, Миладин: *Карађорђе*, драма, Ниш: Народно позориште у Нишу

Шурмин

- 1922 Шурмин, Ђуро: *Кнез Милош у Загребу 1848*, Споменик СКА, LIV, други разред

СПИСАК ДНЕВНИХ И НЕДЕЉНИХ НОВИНА – ИЗВОРИ:

Борба, дневни лист, годишта: 1988, 1989, 1992, 1993, 1995, 2000

Вечерње новости, дневни лист: 1990, 1992, 1995, 2000

Глас јавности, дневни лист: 1998, 2000

Danas, хрватски недељник: 1988, 1989

Danas, београдски дневни лист: 1999, 2001

Експрес Политика, дневни лист: 1989, 1990, 1991, 1994, 1995, 1997,

Илустрована Политика, недељник: 1990, 1998

Интервју, недељник: 1991

НИН, недељник: 1988, 1990,

Политика, дневни лист: 1989, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1999, 2000

Slobodna Dalmacija: 1989

ЛИТЕРАТУРА

Albert

- 1998 Albert, Jean-Pierre. Du martyr à la star: les métamorphoses des héros nationaux, u: *La fabrique des héros*, sous direction de P. Centlivres, D. Fabre, F. Zonabend, Collection Ethnologie de la France, cahier 12, Paris: Éd. de la Maison des sciences de l'homme

Антонијевић

- 1991 Антонијевић, Драгана. *Значење српских бајки*, Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 33
- 2004 Антонијевић, Драгана. Политички симболи у предизборној кампањи Војислава Коштунице 2000. године, *Нова српска политичка мисао*, Vol. IX, no. 1-4: 109-129
- 2007 Антонијевић, Драгана. *Карађорђе и Милош: Између историје и предања*, Београд: Српски генеалогски центар – Етнолошка библиотека, књ. 32

Бер

- 2001 Бер, Vivijen. *Socijalni konstrukcionizam*, Београд: Zepter

Bremond

- 1973 Bremond, Claude. *Logique du récit*, Paris: Éd. du Seuil

Бryan

- 1998 Bryan, Dominic. En souvenir de Guillaume, u: *La fabrique des héros*, sous direction de P. Centlivres, D. Fabre, F. Zonabend,

Collection Ethnologie de la France, cahier 12, Paris: Éd. de la Maison des sciences de l'homme

Campbell

1973 Campbell, Joseph. *The Hero With a Thousand Faces*, Bollingen series XVII, Princeton: Princeton University Press

Coupe

1997 Coupe, Laurence. *Myth*, London: Routledge

Courtés

1976 Courtés, Joseph. *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Paris: Hachette

Цвијић

1991 Цвијић, Јован. *Балканско полуострво*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Књижевне новине

Чајкановић

1973 Чајкановић, Веселин. *Мит и религија у Срба*, Београд: СКЗ

Čolović

1997 Čolović, Ivan. *Politika simbola*, Beograd: Radio B92

Дворниковић

1990 Дворниковић, Владимир. *Карактерологија Југословена*, фототипско издање, Београд: Просвета

Durand

1969 Durand, Gilbert. *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris: Bordas

Екмечић

1989 Екмечић, Милорад. *Стварање Југославије 1790-1918*, 1, Београд: Просвета

Eriksen

1998 Eriksen, Anne. Être ou agir ou le dilemme de l'héroïne, u: *La fabrique des héros*, sous direction de P. Centlivres, D. Fabre, F. Zonabend, Collection Ethnologie de la France, cahier 12, Paris: Éd. de la Maison des sciences de l'homme

Frey

1973 Frey, Northrop. *Anatomy of Criticism*, Princeton – New Jersey: Princeton University Press

1991 Frey, Northrop. *Mit i struktura*, Sarajevo: Svjetlost

Гавриловић М.

1908 Гавриловић, Михаило. *Милош Обреновић*, I, Београд: Задужбина И. М. Коларца

1909 Гавриловић, Михаило. *Милош Обреновић*, II, Београд: Задужбина И. М. Коларца

1912 Гавриловић, Михаило. *Милош Обреновић*, III, Београд: Задужбина И. М. Коларца

Гавриловић С.

1996 Гавриловић, Славко. *Митрополит Стратимировић и српски устанак*, Даница, српски народни календар за годину 1997, Београд: Вукова задужбина

Gleni

2001 Gleni, Miša. *Balkan 1804-1999*, I-II, Београд: Samizdat B92

Greimas

1964 Greimas, A. J. La structure élémentaire de la signification en linguistique, *L'Homme* 3, IV

Jameson

1982 Jameson, Fredric. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*, Ithaca – New York: Cornell University Press

Klapp

1949 Klapp, Orrin E. The Folk Hero, *Journal of American Folklore*, Vol. 62, No. 243:17-25

Konerton

2002 Konerton, Pol. *Kako društva pamte*, Београд: Samizdat B92

Leach i Aycock

1988 Leach, Edmund i Aycock, Alan D. *Strukturalističke interpretacije biblijskog mita*, Zagreb: August Cesarec

Lévi-Strauss

1973 Lévi-Strauss, Claude. *Anthropologie structurale deux*, Paris: Plon

Lotman

1976 Lotman, J. M. *Struktura umetničkog teksta*, Београд: Nolit

Љубинковић

- 1997 Љубинковић, Ненад. Три биографије устаничког војводе Петра Николајевића Молера у контексту Српске револуције, у: *Карађорђево војводе у историји, епу и драми*, прир. Н. Љубинковић, Велика Плана

Љушић

- 1992 Љушић, Радош. *Тумачење Српске револуције*, Београд: СКЗ
1993 Љушић, Радош. *Вожд Карађорђе*, 1, Смедеревска Паланка: Инвест-Експорт
1994 Љушић, Радош. *Србија 19. века*, Београд: Војна књига

Матић

- 1998 Матић, Milan. *Mit i politika*, Београд: Politeia

Милошевић-Ђорђевић

- 2000 Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Од бајке до изреке: обликовање и облици српске усмене прозе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност

Мисаиловић

- 1996 Мисаиловић, Миленко. Карађорђе као метафора трагике нашег тла и његове историјске судбине, у: *Карађорђе у драми и на филму*, прир. Н. Љубинковић, Велика Плана

Наумовић

- 1994 Наумовић, Слободан. Употреба традиције – политичка транзиција и промена односа према традицији у Србији 1987-1990, у: *Културе у транзицији*, Зборник радова, Београд: Плато

Поповић М.

- 1998 Поповић, Miodrag. *Vidovdan i časni krst*, треће издање, Београд: XX век

Savković

- 1927 Savković, Miloš. Presek Šumadinca, u: *Šumadija i Šumadinci*, Književni sever, g. III, knj. III, sv. 7,8 i 9, Subotica

Schwartz

- 1990 Schwartz, Barry. The Reconstruction of Abraham Lincoln, u: *Collective Remembering*, Middleton D. & Edwards. D (eds.), London: SAGA Publications

Segal

1990 Segal, Robert A. Introduction, u: *In Quest of the Hero*, Dundes A. (ed.), Princeton – New Jersey: Princeton University Press

Срејовић Д. и Цермановић-Кузмановић А.

1979 Срејовић, Д. и Цермановић-Кузмановић, А. *Речник грчке и римске митологије*, Београд: СКЗ

Todorov

1991 Todorov, Tzvetan. *Face à l'extrême*, Paris: Seuil

Vernant

1982 Vernant, Jean-Pierre. *Mythe et pensée chez le Grecs*, I, Paris: petite collection Maspero / PCM

Vernan

1990 Vernan, Žan-Pjer. *Poreklo grčke misli*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

2002 Vernan, Žan-Pjer. *Vaseljena, bogovi, ljudi*, Čačak: Alef – Gradac

Warner

1994 Warner, Marina. *Managing Monsters: Six Myths of Our Time*, London: Vintage

Žirar

1990 Žirar, Rene. *Nasilje i sveto*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada

Žirarde

2000 Žirarde, Raul. *Politički mitovi i mitologija*, Београд: XX век

Садржај

Предговор

Први део

МИТОПОЛИТИЧКИ ОБРАСЦИ О ВОЖДУ, КЊАЗУ И СРПСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ

ДВОСТРУКИ КОНТЕКСТ НАЦИОНАЛНИХ ЈУНАКА: ИСТОРИЈА И МИТИЗАЦИЈА	11
Мит о хероју	12
Типови јунака	16
Својства националних хероја	20
АНАЛИЗА МИТОПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ О КАРАЂОРЂУ	25
Кратка рекапитулација епско-митске повести о Карађорђу	26
Митски слојеви у повести о Карађорђу: хтонски јунак	29
Епска херојска парадигма: ратник склон гневу	41
Мит о Паду: порушена херојска биографија	52
Жртвена криза	59
Трагична визија света	64

АНАЛИЗА МИТОПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ О МИЛОШУ	67
Кратка рекапитулација епско-анегдоталне повести о Милошу	68
Други Спасилац	76
Као "Српски Одисеј"	85
Комичка визија света	89
СТРУКТУРА ПОЛИТИЧКОГ МИТА О СРПСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ	93
Историјска и митолошка синтеза	93
Мит о Хероју – Спасиоцу: дијадична структура	102
<i>Други део</i>	
НОВО ДОБА – НОВЕ ПОУКЕ	
ОЖИВЉАВАЊЕ МИТОПОЛИТИЧКИХ ОБРАЗАЦА У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА	119
ПРВО ДОБА: БУЂЕЊЕ И ПРЕПОЗНАВАЊЕ 1988-1991	125
Историја "под кључем"	125
Ко је све "вожд"?	129
Поуке Првог устанка	133
Сетили смо се књаза	137
ДРУГО ДОБА: БУРА И НАДИРАЊЕ 1992-1995	143
И даље о поукама Првог устанка	147
Таковски грм и поуке Другог устанка	151
У Радовањском лугу: драма, политика и историја ..	157
ТРЕЋЕ ДОБА: МЕЂУДОБА 1996-1998	167

ЧЕТВРТО ДОБА: КОМЕ ЈЕ ИСТОРИЈА	
УЧИТЕЉИЦА ЖИВОТА? 1999-2000	171
Дан великог гнева	171
Хоризонти за нови миленијум	174
Мит о Обнови и Јединству	175
Мит о Ослобођењу и ишчекивање Спасиоца	182
ЗАВЕШТАЊЕ	187
Извори	203
Литература	207

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355:929 Карађорђе
321.61:929 Обреновић М.

АНТОНИЈЕВИЋ, Драгана

Карађорђе и Милош : мит и политика / Драгана
Антонијевић. – Београд : Српски генеалогски
центар : Одељење за етнологију и антропологију
Филозофског факултета, 2007 (Београд : СГЦ). –
215 стр. ; 18 см. – (Етнолошка библиотека ; књ.
33 / [Српски генеалогски центар])
Тираж 500. – Напомене и библиографске референце
уз текст. – Библиографија: стр. 203-211.

ISBN 978-86-83679-43-0

а) Карађорђе (1768-1817) б) Обреновић, Милош,
српски кнез (1780-1860) COBISS.SR-ID 145344268

Издавачи: "Српски генеалогски центар", Радничка 50, Београд и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Чика Љубина 18-20, Београд. За издаваче: Филип Нишкановић и Иван Ковачевић. Уредник: Мирослав Нишкановић. Лектор и коректор: Слободанка Марковић. Ликовна реализација Душан Ђурица. Компјутерска обрада и штампа СГЦ, Београд. Тираж: 500 примерака. Београд 2007.